הגרן

מאסף לספרות ולמדע

נערך ויצא לאור

ע״י

ל. רַבִּינוֹבִיץ

עורך המליץ ומו״לו.

ס״ט פטרבורג

בדפוס ש. סוקולובסקי.

שנת תרנ״ח לפ״ק.

ГАГОРЕНЪ.

Сборникъ литературныхъ и научныхъ статей.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типо-Литографія Ш. З. Соколовскаго.

1898.

Дозволено Цензурою, С.-Петербургъ, 15 Іюня 1898 г.

אלומות קטנות.

א) מעשה בראשית.

מה שם העם או הגוי אשר ממנו יצא הכתב, או גם שם האיש אשר אליו נגלה בראשונה, האיש אשר לפי פתגם אפלטון, אם לא אלהים לבדו הוא, אין זה כי אם איש אשר רוח אלהים נוססה בו — מי יוכל לדעת זאת? כי אין כל מועיל בספורי הבדים המתהללים בהאלילים כי אך פועל ידיהם הוא, דעת לנבון נקל. אך גם האגדה הנודעת על האיש הצורי קדמות, כי הוא אשר הביא את הכתב ארצה יון [1], וכי הצורים הם אשר המציאוהו מראש, גם האגדה הזאת אך בדמיון יסודה. כי אף כי היה העם הזה עם עובר ארחות ימים ורגליו הובילוהו גם עד מרחקים, אך מעולם לא עמד על מדרגת השכלה גבוהה כזו, עד כי נוכל ליחש אליו גם המצאה נפלאה כזאת, כהכתב [2]. ואולי

---

[1]) כי האלפא-ביתא היוני מקורו הוא בכתב בני-שם, ע"ז יורו שמות האותיות ותמונתן מראש גם הכתב הקדום מימין לשמאל, אף כי חוקרים אחרים לא כן יחשבו (Faulmann Jllustr. Geschichte d. Schrift p. 7), כי ידעו היונים את מלאכת הכתב עוד לפני קדמות וכי כבר נמצא אצל הפלסגים מזמן קדום, ע"ז יעיד גם Diodor (צד 7 Saalschütz,, Archäologie).

[2]) העד היותר נאמן הוא, כי אין בשמות האותיות גם דבר אשר יורה גם על ההתעסקות העקרית של העם הזה, שמות כאניה, תרן, משוט וכו' (Saalschütz בספרו הנ"ל). גם Hartmann, המתאמץ להוכיח אחרת, וכי ההשכלה הצורית אמנם היתה במדרגה יותר גבוהה, ובעדות הומירוס ע"ז ועוד, יודה בכ"ז, כי השכלתם הזאת נחלו להם מאת הבבלים יחד עם הכתב (Hartmann, Histor. Forschungen etc. מצד 592 והלאה). כי לא היה גם מסחרו של העם הזה הסבה להמצאת הכתב, בהוכחת אלה המחזיקים בהדעה הזאת, הן ישפוק לדעת, כי בימים הקדמונים עוד לא ידעו דבר משטר כתוב, והכל נעשה רק לעיני העדים לבד, וכאשר נראה כן גם בתורתנו במכירת שדה-המכפלה (Saalschütz בספרו הנ"ל צד 19 עם המראי מקומות לזה), אף גם הצורים בעצמם כנודע, לא יחשו ההמצאה הזאת להם, כי אם להמצרי תאות (Taut), ועדות פיהם הלא עדות נאמנה היא. איזה דברים ע"ז עי' גם במחברתו של יש"ר בשם „תורה מן השמים" בראשיתה. איך הפליאו גם חכמינו ז"ל את ההמצאה הזאת, נוכל לראות מזה, כי חשבוה גם אותה לאחד הדברים שנבראו בע"ש בין השמשות.

נוכל לראות ראשית לו בקרב הגוים הקדמונים הנאורים כאשור ובבל [1] גם מצרים, אשר שארית ספרותם העתיקה תעיד עליהם באמת, כי עמדו על מדרגת השכלה גבוהה, אם אך לא למדו אף הם לדעת אותו מגוי נאור אחר, אשר היה עוד לפניהם ואשר כבר אבד זכרו מן הארץ.

אך אם כה או אם כה הוא, אם מוצאו הוא מעם נאור זה או מעם נאור אחר, הנה זאת נדע נאמנה, כי נפלאו דרכיו מאד וכי בכל המצאות האדם מאז ומקדם, זולתי שפתו, אין דבר כמעט אשר ידמה וישוה לו ואין ערוך אליו בכל מעשיו. כי רק באותיות אחדות לבד הן צלחה לו לתאר בהן כל צלצלי קולו, כל הגה פיו וכל ניד שפתיו באין מחסור דבר. אף כי לא אחד הוא גם מספרן בכל השפות, ואותיות שונות הן לשפה אחת אשר נעדרו להשנית, והוא, רק על חסרון צלצול קול כזה גם בשפה המדברת. כי עמים רבים הם, אשר מאיזה חסרון או מגרעת בכלי המבטא או גם בכלי השמע אשר להם, לא יוכלו לבטא

---

[1]) מאז ומעולם — יאמר פליניוס — היה כתב האותיות לנחלה להאשורים (Hartmann בספרו הנ"ל צד 601). גם Diodor ייחש להם ההמצאה הזאת, כן גם Clemens מאלכסנדריה (Schriftzeichen בערך Nork, Symbol Real Wörterbuch). אף לפי דעת אלה, כי האותיות מראש היו רק אותות השמים לבד, וכציורי המזלות וכו', הן יתכן הדבר יותר לעם אשר התעסק בזה כהבבלים, אשר עוד כאלפים שנה לפני אלכסנדר הגדול כבר ידעו לחשוב חשבונות כאלה, מאשר לעם עוסק רק במסחר וקנין לבד (הנ"ל). השערת אחדים מהחוקרים, כי ראשיתו של הכתב היה המספר, והוא, בהחל האדם בראשונה לסמן לו הדברים לפי מספרם בקוים חרותים על עץ וכדומה, וכמעשה המצרים הקדמונים, הגרמנים, גם בקרב שבטי אמריקה ועוד, שמזה נשאר גם השמוש בהאותיות גם למספרים, לא תתכן כנודע, גם בשפתנו העתיקה, למרות ההוכחה ע"ז מהמלה ספר, שאחת היא לכותב ומונה (Faulmann p. 20 בספרו הנ"ל). כי אין ספק, כי הספירה באותיות גם אצלנו אך המצאה מאוחרה היא, וכי לא נודעה עדנה בכל ימי תקופת ספרי הקדש. אף כי בזה יתאמצו אחדים למצוא גם פשר להפרזות הנודעות שבהמספרים בסה"ק, גם להתנגדות שבין המספרים האלה בהספרים השונים (בהספרים הקדומים ובין הספרים המאוחרים בדברי הימים), בחרצם משפטם, כי בהעתקת המספרים האלה, שהיו מראש באותיות לבד, למספרים במלות, נפלו בם שגיאות רבות מפני האותיות הדומות בתמונתן והקרובות להתחלף. כי מלבד אשר תתכן התחבולה הזאת רק במקומות אחדים לבד (עי' Winer Bibl. Wörterbuch בערך Zahlen), הנה רחוק הוא גם מהאמין, כי לא נשאר ממספרים כאלה כל זכר בסה"ק אלו היה כן באמת. כי לא יועילו לנו כביר גם דברי אלה, המתאמצים ליחס את המצאת הכתב גם לעמנו, וכדעת אחדים מאבות הכנסיה שלהם (גם מהחוקרים החדשים כהיטציג ואלסהויזען, עי' בהם' שבט יהודה ליעללינעק פרק ז') זאת הלא יבין כל מבין. אף כי קרובה היא להדעת השערת עוואלד ע"ז והיא,

בשפתם אותיות אחדות [1]. גם פעולת הארץ אשר עליה ישבו, אשר תמעיט או תגדיל אף היא מספרן, ועוד סבות אחרות אשר על ידן אין גם כל חפץ להם באותיות שונות, ועל כן יפקד מקומן גם בהכתב [2]. אף כאשר נוכל לשער, נפקדו מראש אותיות אחדות גם מהשפות הערוכות בעת בבל [3]. כי כבכל מעשיו כן הלא עבר האדם גם בשפתו מן הקל אל הכבד, וכאשר אות הבי"ת קלה היא במבטאה מאות הפ"א ואות השי"ן מאות הצד"י ועוד, על כן היו לו מראש רק האותיות לבד הקלות במבטאן, ורק מעט מעט למד לשונו לדבר ולהוציא מפיו גם את האותיות הכבדות. דבר אשר אמנם נוכל לראות מהמלות השונות, הבאות פעם בהאות הרפה במבטאה ופעם בהאות הכבדה, חזון נפרץ בשפתנו [4].

כי ע"י התערבות שבטי בני שם עם המצרים, יכלה ההמצאה הזאת למצוא ידים לה, כי בעוד אשר נפלא מהמצרים בעצמם לעשות זאת, אם מפני ההרגל או גם מטבעם, להחזיק בנושנות, יכלו הזרים היושבים בתוכם להצליח במעשיהם יותר מהם, בנסותם לתאר הדברים בכתב החרטומים (היראָגליפֿענשריפֿט) גם בשפתם ולשונם ולבוא עי"ז להמצאת הכתב באותיות, וכאשר אמנם נהפך כן גם כתב הסינים, אשר היה גם הוא מראש רק כתב הציור, לכתב האותיות ע"י העמים, אשר שפה אחרת להם (Ewald, Geschichte Moses p. 8—9). אך כל זה הן עוד לא יתן לנו עוז לחשוב באמת, כי שבטי בני שם האלה הם ביחוד עם ישראל, אשר בכל אופן לא הספיקה עתו, תחת סבלות מצרים, לחשוב מחשבות גדולות ועמוקות כאלה.

[1]) כן לעמים אחדים תחסרנה אותיות החך ולאחרים זולתם אות הדלי"ת, לאלה אות הנו"ן ולאלה אות הסמ"ך, להערבית אין אות הפ"א ובהסנסקריט תחסר אות ש, והסינים לא יוכלו לבטא בשפתם את אות הרי"ש וכו' (M. Müller Vorlesungen II פרק ב'). (גם בשפתנו העתיקה הן נראה בזאת, כי לא יכלו בני אפרים לבטא בשפתם אות שי"ן הימנית). אף לעמים אחרים משבטי הפראים, מספר האותיות שלהם עולה רק עד שמונה (הנ"ל).

[2]) כן ליושבי אקלים קר אותיות מיוחדות. גם אותיות מיוחדות להיושבים באקלים חם. אף לאחרים משבטי הפראים אין אותיות השפתים, והוא על לכתם תמיד בפה פעור (הנ"ל).

[3]) בריאות חדשות כאלה בהאותיות הן נוכל לראות גם בהשפות החדשות, ובאות W (המכופלה מאות V ברומית) בגרמנית ואנגלית, שבהאחרונה בנודע, נהפכה לתנועה לבד.

[4]) כמו בזר ופזר, מזער ומצער, שחוק וצחוק, עלז ועלץ. (לפ"ד ר' יונה בספרו הרקמה גם אלה הן רק מלות שונות מיוחדות לעצמן). חלופים כאלה, כאשר ראינו, מיוסדים הם בהטבע, ועל כן יתכן דרכם. אך להעביר החץ ממנו והלאה ולבקש עוד חלופים כאלה לאין מספר, עד כי אין אות עוד אשר לא לא תתחלף בזולתה (כאשר עשה כן Herzfeld בספרו Einblicke in d. Sprache d.

כי גם מבטא האותיות שנה כביר ברוב הימים, וכי מִבטא אחרות מהן לא היה מראש גם בשפתנו כאשר הוא בפינו היום, זאת הן נוכל לראות מהאותיות הנחות אשר לה, כי מלבד אשר במלות שונות עוד נשמע קולן בתוכן גם עתה[1], הנה לא נוכל גם העלות על לבבנו הדבר, כי מלות כמו לאולו, הדרושות לחפיץ הדובר כמעט בכל רגע ורגע, היו שוות יחד במבטאן גם מראש בלי נשמע קולן[2]. אף זאת, כי גם שאר האותיות השוות כעת יחד במבטאן, כאות הבי"ת הרפה עם אות הו"ו, אות החי"ת עם אות הכ"ף הרפה, אות הכ"ף הדגושה עם אות הקו"ף ועוד, לא יכלו להיות כן מראש אף הן, כי מלבד אשר דבר כזה זר הוא לכל שפה, להרבות את מספר אותיותיה ללא הועיל, הן נראה בשפתנו העתיקה עוד ביתר שאת, כי לא נוספה בה אף לא אות אחת על אותיותיה בכל ימי תקופת ספרי הקדש, אף כי במשך העת הרבה ההיא נאספו גם אליה מלות זרות שונות מלשונות נכריות, דבר אשר בשאר השפות היה למקור נפתח לאותיות חדשות שונות[3]. מלבד אשר נודעו לנו גם שנוים כאלה עוד מהתקופה התלמודית[4], אף גם היום הן שונה הוא מבטא אותיות אחדות בפי עמנו בהארצות השונות, והדברים עתיקים.

אך אם שנה מבטא האותיות ברוב הימים, הנה לא שנה גם

(Semitischen Urzeit), הוא אך עמל שוא, וכל ההוכחות ע"ז נוסדו רק על פלפולים זרים והשערות רחוקות.

[1]) כמו חוֹחים גם חוּחים, דודים ודוּדים וכו'.

[2]) ביחוד בהיות תחת המלה לו גם מלת אליו, שבה לא יכול היות כל טעות במובנה, (Hanno, Hebr. Sprache etc. p. 34).

[3]) כן בהשפה ההינדוסתנית, האוצרת בתוכה מלות פרסיות רבות, ערביות ותורקיות, עולה מספר האותיות שלה עד מ"ח, להתורקית עם מלותיה הפרסיות והערביות ל"ב אותיות, להפרסית עם מלותיה הערביות ל"א אותיות, אשר רק כ"ב מהן מקוריות הן, והשאר לקוחות הן מהערבית (M. Müller בספרו הנ"ל צד 157). גם הכנסת אות y בהאלפא ביתא הרומי לצורך המלות היוניות, כן גם אותיות c, x, y, בגרמנית לצורך המלות הלקוחות מרומית ויונית וכו'. כי חסרון אותיות מיוחדות כאלה להמלות הזרות בשפתנו, הביא גם לידי ערבוביא ביושר כתיבתן, ע"ז הן יעידו מקומות שונים בסה"ק, וכמו בהמלות פרשגן גם פתשגן, מף ונף, דמשק ודרמשק, בלשאצר, בלאשצר.

[4]) בהברת אות הזיי"ן שהיתה דומה להברת דז' וכו' (עי' ע"ז בהס' משפטי הלשון העברית להר"א גארדאן בהפתיחה לשער האותיות), גם מאמרם שקורין לאלפין עיינין וכו', ועוד יותר בהברת האותיות של אחינו האלכסנדרונים (בקריאת אות העי"ן

משטרן בהאלפא־ביתא, והמערכה אשר בה נערכו יחד עוד מקדם קדמתה, וכאשר יעידו על זאת המזמורים ועוד בסה"ק, הערוכים לפי האלפא־ביתא, כי מלבד שנוים אחדים קלי ערך, אין דבר עוד [1]. אך על מה נוסדה המערכה הזאת ואיזה דרך בחר לו יוצר האלפא־ביתא ומחוללו מראש—כל אלה חידות הם בעינינו, כי עליו הן נטל לעשות אחת משתי אלה, לערוך את האותיות לפי מוצאן לבד, מהגרון, מהחך וכו', או גם לפי תמונתן. כן אלה אשר תמונת אברי האדם להן כמו יד, עין, ראש ועוד לבדן, גם אלה אשר תמונת בהע"ח להן כמו שור (אלף), גמל, נחש (טי"ת) לבדן, אף כן גם בשאר האותיות, לא להגדיל רק השערוריה בתוכן [2]. והאם לא יובילנו הדבר אל משפט כזה, כי אמנם כן הוא, כי נערכו האותיות מראש באמת לפי תמונתן, אך נפלא ממנו בעת לדעת אותן יחד עם השמות אשר עליהן נקראו, ועל כן זר הוא דרכן בעינינו? — כי איך נוכל באמת לדעת זאת כי השם אל"ף הוא על תמונת השור או על תמונת קרניו, ולהמלה הזאת הן גם הוראות אחרות כמו למד, או גם שם המספר אלף? כן גם השמות

כמו ג' ועוד, ועי' ע"ז בהאינציקלופדיה של האמבורגער חלק ב' בערך Griechenthum), גם הברת אות הג' והד' הרפויות, שכבר נשכחה מאתנו, ועוד כאלה.

[1]) כחסרון אות התי"ו והקוף במזמור כ"ה, ובאיכה ב' ג' וד' באה אות הפ"א לפני העי"ן, כן גם הוספת אות הפ"א במזמור כ"ה ול"ד. כי נגד כל השנוים האלה הן לנו עד נאמן מאד, הוא המזמור בתמניא אפי, אשר בו יבוא האלפא ביתא פעמים שונות זה אחר זה בלי כל שנוי מה בהסדר. לפי השערת הריב"ל (בספרו בית יהודה ח"א צד 107) אות הפ"א בסוף המזמורים כ"ה ול"ד היא במקום אות הוי"ו החסרה בם, והוא מעין האות איפסילאן ביונית. על חסרון אות הקוף במזמור כ"ה, עי' דברי הבאור שמה.

[2]) גם בשאר הלשונות כנודע, אין סדרים בהאותיות, וכבר עמלו רבים גם בהן למצוא פשר לזה בהשערות שונות, ורק אחת מהן נביא פה, כי לא יחסר בה טעם חידוד, והיא, השערת הסופר הצרפתי L'abbe Moussaud בספרו L'Alphabet Raisonnée לפיהו היה מראש הכתב גם בהשפות האירופיות מלמעלה למטה בכתב הסינים, והאותיות היו מסודרות וערוכות יחד בשיטה נכונה, בראשונה האותיות המשמשות לתנועות .A. E וכו', אחר אותיות השפתים וכן כלן. וכאשר שונה אח"כ הכתב משמאל לימין, התערבו האותיות יחד וסדורן נתקלקל. כל שאר דבריו בספרו, בהתאמצו להראות השווי שבין תמונת האותיות ותמונת כלי המבטא (דבר אשר החרה החזיק בו גם ההולנדי Bilderdyk בספרו — בההעתקה האשכנזית — בשם Uber die Buchsta-benschrift) הם אך השערות רחוקות, רק שעשועי הרמיון לבד והנפש לא תמלא מהם. על שאר ההשערות על סדור האלפא ביתא, עי' עוד בספרו הנ"ל של Faulmann במקום ידובר ע"ז.

גימ״ל, כ״ף, למ״ד, האין גם להמלות האלה הוראות שונות?[1]. אף מי חכם ויבין זאת, אל מה ירומזון באמת השמות ט״ת וחי״ת גם קוף?[2]. ועוד יותר הן נראה זאת באות הנו״ן, כי לא יתכן שמה כי אם לפי תמונתה הארוכה לבד, והיוכל היות כדבר הזה, כי נקרא שמה לא על תמונתה המקורית, כי אם על זאת אשר מקומה הוא רק כה וכה, רק בקצה המלות לבד? מלבד אשר האותיות האלה, אותיות הק צו ו ת, באשר נוכל לשער כן, רק חדשות הן מקרוב באו, רק מפני הסבה הנודעת אשר על ידה שנה גם הכתב כלו, והוא, מכתב השמרונים העתיק להכתב המרבע, ולמען הבדל[3]) מעדת החטאים האלה[4]). ואיך

---

[1]) כאשר יעיר ע״ז גם Tyler בספרו על התפתחות השכלת האדם (בההעתקה האשכנזית צד 129), כי אין להסמך על השמות האלה וכי אך מאוחרים הם בזמן.

[2]) הן די לראות רק הדעות השונות של חוקרי הלשון ע״ז, למען דעת מבוכתם גם פֿוילמאן בספרו הנ״ל נוטה הוא בבאוריו עליהם מדרך שאר המבארים כן גם נ אָ ר ק בבארו השמות האלה אף הוא לפי דרכו, ועי׳ גם בדברי בעל הס׳ אור זרוע בפתיחתו, ואף כי אין לדבריו בכלל כמובן, רק ערך דרוש לבד, אך גם הם הן לעד לנו, כי כמה פנים להבאורים האלה וכי אין מעצור בעד ההשערות עליהם.

[3]) אמנם לא נעלם מעינינו הדבר, כי יש בין חכמי התלמוד דעות שונות ע״ז וכי לא כלם יסכימו לזאת, כי שנה הכתב ע״י עזרא, וכאשר כבר הביא כל דבריהם הרב בעל מה״ע בספרו, יחד עם דעות חכמינו המאוחרים עם פלגות דעותיהם אף הם (אמרי בינה פ׳ נ״ח), אף הוא בעצמו יבוא שמה לידי החלטה „שהלוחות והתורה לא בכתב אחר כ״א בכתב אשורי נתנו״, בהתמכו בהמאמר הנודע, מנצפ״ך הלכה למשה מסיני וכו׳״ אך כל מבין דבר לאשורו הלא מודה, כי ההוכחה הזאת רחוקה היא ורפויה, וכאשר יורה ע״ז כל השקלא וטריא עם ההחלטה, כי „שכחום וחזרו ויסדום״, דברים שהם רק מעין פלפול לבד, אף הוא בעצמו הן לא כן ידבר במקום אחר בספרו (שמה פ׳ מ׳), בהביאו גם עדות פי סופרי העמים ע״ז: „והנה שמחתי, כי דבר חלוף הכתב הזה, שאמרו רבותינו, מצאתיו ג״כ לשני גדולים מחכמי הנוצרים, האחד איבסיביא הקסרי בלוחות דברי הימים שלו שכתב וז״ל: מפורסם הוא, שעזרא אזן ותקן את כתבי הקדש, ולעמד בפרץ שהיהודים לא יתערבו בשמרונים, החליף את האותיות לבני עמו״ וכו׳ עיי״ש. —

[4]) כנודע תחסרנה אותיות הקצות בהכתב השמרוני, כאשר יתאונן ע״ז השומרוני אבולפֿתח „וקמו עזרא וזרובבל ושנו את הכתב העברי ועשו להם כ״ז אותיות״, (והוא עם הוספת האותיות מנצפך) וכתבו התורה בכתב אשר חדשו מלבם (כרמי שומרון להרפ״ק צד 34, ועי׳ גם במחברתו של Herzfeld, drei Abhandl. zur Synagogeschichte p. 15) כי שנוי האותיות האלה לא היה רק מפני יפוי הכתב וכדומה, ע״ז כבר העיר ל אָ ו ו בצדק (Löw, Graph. Requisiten p. 65), אך ההשערה שמחזיק גם הוא בה, כי כל זה נעשה רק מפני מניעת שגיאות בקריאה, שיכלו להביא גם לידי חרוף וגדוף (כמו ברא אלהים את, שבלי שנוי אות המ״ם בסוף היו יכולים לקרוא

נוכל אחרי כל אלה לדעת נאמנה שריש דבר נמצא בשמות האותיות ועל מה הטבעו ארניהן מראש? —

כי שנו פני האותיות ברוב הימים תכלית שנוי וכי על כן נפלא ממנו כעת לדעת גם תמונתן מראש, זאת הלא נוכל לראות מהכתב העתיק אשר עוד נשאר שריד ממנו, ואשר גם הוא בלי תפונה רחוק הוא מרחק רב מהכתב המקורי, אשר ממנו יצאו גם שאר מיני הכתב השונים אשר לשאר לשונות בני־שם [1]. ואף כי בעיני רבים לא יהי משפט כזה לרצון, בעיני כל אלה אשר להם קדשו תמונות האותיות, אשר הרבו עליהם גם דמיונות רבים וחזיונות ואין קצה גם להבלים [2], לא יפול לבבני בכל אלה. הן די לנו להעיר רק על זאת, כי בעוד אשר כתב השמרונים שם הכתב העברי יקרא לו, הנה הכתב אשר בידינו הוא אך שם זר לו,

---

אלהי מת וכו׳), אך השערה רחוקה היא. כי האם לא יכלו היות שגיאות כאלה גם בשאר האותיות, ובכ״ז לא נשתנו. מלבד כי גם היסוד אשר עליו נוסדה ההשערה הזאת, והוא, כי נכתבו המלות גם בהתורה מראש בלי הפסק ביניהן, אך יסוד רעוע היא, כי עוד לא הוברר כן הדבר באמת ועודו מוטל בספק גדול (עי׳ Erschet Gruber בערך Hebr. Schrift). דברים אחדים על שנוי האותיות האלה, עי׳ גם בס׳ בית יהודה הנ״ל צד 106, במקום ידובר שמה גם על שנוי הברת איזו אותיות. גם בתמונת האותיות המקובלות כעת הן רבו הסכסוכים וגם בהן הן נפלגו בעלי הרמזים לדעותיהם, וכאשר כבר עורר הריעב״ץ את שבט לשונו הקשה בדברים כאלה: אין לסמוך על רמזי המקובלים המחודשים... להוציא ישן מפני חדש שלא שערו אבותינו ז״ל וכו׳ ואין לבדות דבר מלבנו בעבור הרמזים העולים על הדעת, כאשר כה אראך עוד ארבע תמונות באות האלף ע״ד בעלי הרמז שמצאו בה ארבע בחינות איברים פנימים רושמים וכו׳ האם נעשה ככל העולה על רוחנו ורמז ואין מספר לו וכו׳ (ס׳ מור וקציעה חלק א׳ טור או״ח ד׳ כ״ט ע״א, אלטונא תקס״א).

[1]) בכתב המואבי, כתב הצורי, כתב התדמורי (פאלמירעניש שריפט), כתב השמרוני וכתב הארמי. (כי הכתב הצורי אין מקורו בהכתב המצרי, כהשערת אחדים מהחוקרים, עי׳ בס׳ הנ״ל של Faulmann בסופו בהערה א׳. על יחושו של הכתב הארמי להכתב המרבע, עי׳ Winer בספרו דקדוק לשון ארמית צד 9). כי אין חפצנו בכל אלה לקבוע הלכה בדבר שנתחבטו בו גדולי החוקרים ופלגות דעותיהם ע״ז, זאת הלא יבין הקורא מעצמו, אך לפי השערתנו, להשפות בנות אם אחת היה גם כתב מקורי אחד מראש.

[2]) אין חפצנו בכל אלה לפקיד עון על השיטה הזאת או גם לעורר שחוק עליה, כי ככל שעשועי הדמיון כן הלא גם היא, וכל עוד לא תעבור הגבול הזה אין כל רע. אך הצדקה לנו לדרוש מאלה, אשר מלאכתם אמנם רחוקה היא מדמיונות וחזיונות, כי לא ילכו גם הם אחרי ההבל ויהבלו, וכאשר עשה כן הארקולטי, בקבעו כל זאת כמסמרות נטועים גם בספרו על הדקדוק (ערוגת הבשם בדבריו על תמונת

הוא שם הכתב האשורי[1]), לאות, כי לא מחלצינו יצא וכו׳. אך שוא נאמר קדוש לו...

ב) ראשונות וקדמוניות.

כי שריד לא מעט נשאר לנו בשפתנו מתקופתה העתיקה, עוד בטרם היותה לאשר היא כעת לנגד עינינו בספרי הקדש—מי לא יודה זאת? לא נדבר פה על המלות הנרדפות הרבות[2]), אף לא על אלה אשר מושגים שונים להן[3]). גם המלות אשר בהן דבר והפכו כאחד[4]), יחד עם אלה אשר חליפות למו גם במקום אותיותיהן

האותיות). כי על מי לשפוט יותר רק על מה שעיניו רואות, אם לא על העוסקים במלאכה כזאת? —

[1]) כי גם אחרי היות הכתב השמרוני לחרם, עוד השתמשו בו רבים לצרכי חול, ע״ז הן תעידינה הכתובות השונות על המטבעות שמימי הבית השני ועוד. גם בהתלמוד כנודע יש מהפכים בזכותו, וכהמאמר הנודע: בתחלה נתנה תורה וכו׳ (Löw בספרו הנ״ל גם האמבורגער בהאינציקלופדיה שלו I בערך Schrift). דברים ברורים על הענין הזה נמצאו גם בהתלמוד ירושלמי (מגילה א׳): אשור יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב וכו׳.

[2]) רק להמושג של כרות וגזור לבד ל״ד מלות, לחוזק וגבורה ל״ו, ולמושג האדנות והשררה גם נ״ו מלות! (לפי סדורן בהס׳ אהל מועד להר״ש מאורבינא). ואף כי נוכל להוציא אחדות מהן מהכלל, או אולי גם יותר מזה, בכ״ז עוד ישאר מהן רב.

[3]) כ ע ד לשלל ועד ליעוד הזמן, כן לבסיס וכן לדמיון דבר לדבר, חבל למכאיב וחבל - מיתר, בגד ללבוש ובגד במובן מעילה, נחל למים ונחל לבקעה, ערום בלי לבוש וערום לערמימות, נחם לנחמה ונחם לחרטה, גאל לגאולה וגאל תיעוב, מזור לרפואה ומזור למחלה וכו׳.

[4]) כהפעל ש ר ש שהוא לצמיחת השרש גם לעקירתו, כן גם אהל להעמדת האהל גם לעקירתו, תאב לתאוה ותאב תיעוב (עמוס ו׳), קדש במובנו הרגיל גם בהפכו, כן גם עזוב במובנו הרגיל גם בהפכו, ברך לברכה וברך לקללה, חטא במובנו הפשוט וחטא להסרת החטא, כן גם דשן לההפיכה לדשן גם להסרתו, חסד לטוב וחסד לגנאי, סקל על הסרת האבנים, הפך סקל על השלכת אבנים וכו׳ ואף כי באחדים מהם יש הבדל בהוראתם רק בשנוי בנינם „בפעלים ידועים ישמש בנין פעל להורות על הפך הפעולה הראשית הנכללת בבנין הקל" (שיחה בעולם הנשמות להר״ש לעוויזאָהן, דפוס ווילנא צד 23), אך כל זה היא בל״ס רק פרי התקופה המאוחרה לבד. (לפי הפרחון בהערוך שלו, גם להפעלים שקט ורגן הוראות מתנגדות כאלה, כמו ארץ יראה ושקטה, בהשקט ארץ מדרום, שעניגם רעד, גם קומי רני בלילה, בשמעי את רנתם וכו׳ שעניגם קִינה והי).

בתוכן [1], אשר כל אלה אותות נאמנים הם על תקופה רחוקה מאד, בטרם נצבו גבולות להשפה ועוד לא נוסדה על מוסדות נאמנים בל ימוטו [2], כי המלות האלה אף כי עתיקות הן, אך אין נפתל ועקש בהן, וכשאר המלות כן גם הן, מתאימות יחד עם חקי השפה בעת. אבל נדבר על אלה, אשר גם פניהן יענו בהן כי עתיקות הן וכי הן שארית התקופה אשר בה עוד עברו על השפה חליפות ותמורות רבות.

נתבונן נא בראשונה אל שמות העצם אשר בספרי הקדש,

---

[1]) כמו כשב וכבש, שלמה ושמלה, עולה ועלוה, זעוה וזועה, אנקה ונאקה, חדל וחלד לשון עלגים ונלעגי לשון וכו׳.

[2]) כאשר הוכיח כל זאת אבי״ל בדבריו על שפת מצרים הקדמונית (C. Abel, Sprachwissenschaftliche Abhandlungen במאמר מיוחד לזה). כי אם יתאמצו החוקרים במחקריהם לגלות בהמלות הנרדפות האלה מושגים דקים מן הדקים, הנה אין ספק, כי ההמון הרב, אשר הוא יוצר המלות האלה ומחוללן, לא ידע מכל אלה דבר אף לא חצי דבר. אבל הן רק מלות שונות בפי אנשים שונים ומזמנים שונים, אשר נשארו כה וכה בהשפה גם אחרי הגיעה כבר לשלמותה ואחרי הרחיקה מאליה רבות מהן. אף כן הוא גם עם שאר המלות, כמו אלה שלמושגים שונים וכו׳, כי גם הן נשארו בהשפה מתקופתה הקדמונית אחרי הרחיקה כבר גם כיהן כביר, כי גם ההתאחדות למושג אחד שתי מלות המתנגדות זו לזו, הוא דבר שאיננו רק באפשריות, כ״א גם מחויב מהטבע. (השערה קרובה לזה נמצאה גם במאמרו של הרב״ז וויללער במה״ע שם ו י פ ת, חוברת ג׳ צד 14, וז״ל שמה: „אלה השמות ופעלים נרדפים בקצתם רוב המלות יורו על רעיון אחד במדרגה אחת, כמו הפעל „הלל״ היה משמש במשך איזה זמן תחת „לאבען״ בגרמנית ועת אחרת היה משמש לזה הפעל „שבח״, ועת אחרת—„פאר״... כי אחרי שסדרי התנ״ך נכתבו בזמנים שונים ומקומות שונים, אין להתפלא אפוא אם ימצאון בם שמות ופעלים נרדפים הרבה, אשר אין הבדל כלל ביניהם ורק יען שנכתבו בזמנים ומקומות שונים״). גם זאת יוכיח הנ״ל בצדק, כי אם אנחנו נוציא בעת מפינו המלות חזק או מתוק, אז אין כל צורך לנו גם בהמושג המתנגד להן, בהרפה או המר, כי כבר נכון הוא המושג גם מבלעדיו. אבל לא כן היה גם עם האדם בראשית התפתחות השכלתו, כי הוא לא יכול עדנה לתאר לו את המושג האחד בלי צירוף המושג המתנגד לו, ועל כן התאחדו יחד גם בשפתו. רק למען באר חפצו, לדעת לאיזו משתי המלות מתכון, הוסיף לו בהכתב איזו אות לזה, ובהדבור את תנועת אבריו, וכאשר נראה זאת גם היום בקרב העמים הפראים, גם בקרב רבים מהעמים הנאורים (עי׳ ע״ז ביחוד בס הנ״ל של Tyler בהפרקים בשם Geberdensprache גם und Geberdensprache (wortsprache. בשפתנו העתיקה אמנם אין מקום לזה כנודע, כי אין גם בתוכה שתי מלות מתנגדות המיוחדות למושג אחד, דבר אשר אולי יוכל להיות לאות, כי מהתקופה היותר קדמונית שלה אין שריד עוד לנו, אם נחשוב לזה את המלות המעטות כמו אי-פה, שהיא איה ופה באחד, אני-הוא וכו׳.

כי השמות האלה בהתנחלם לרוב מדור אל דור, אף בהיותם לא רק פרי השפה הספרותית לבד, הצרופה והערוכה בכל, כי אם תוצאות השפה המדברת בפי העם, אשר בה אצורות לרוב מלות נושנות רבות, אשר כבר חדל ארח להן בפי הסופרים, ועל כן זר דרכם. כן השמות ישעיה, יקמיה, יכניה ועוד, אשר הפעל בתוכם לא בההפעיל הוא כמשפט, כי אם בדרך זר כזה. אף כן הוא גם שאר השמות וכמו נתנאל, עשהאל, ידעיה, ברכיה, גדליה, ירחם, יבנאל, נחמיה, עזריה, אמציה, שמריה, צפניה, פלטיה, יחזקיהו גם יחזקאל ועוד, אשר גם בתוכם זר הוא דרך הפעל ונכריה גם תמונתו [1]. גם בהשמות האוצרים בתוכם גם מלות אחרות זולתי הפעל, הן נראה כזאת, וכבהשמות בצלאל, בנימין, עמיהוד ואחיהוד, אלנעם, אביתר, אשרעל, חלקיהו, עזר גם עֲזוּר, צדוק, אביגיל, איתיאל, עדריאל, יתרעם, חסדיה, שרש, תנחמת, ירבשת, אבי, אחי ועוד [2], אשר כל המלות הבאות בתוכם זרות הן

[1]) על השם ישעי' עי' Olshausen בדבריו על שמות העצ"פ. השמות יקמיה ויכניה נמצאו כתקונם, בההפעיל, יהויכין ויהויקים. בהשמ:ת נתנאל, עשהאל, ידעיה וכו', עוד נראה התמונה העתיקה בהפעל, שהיתה שוה עם תמונתו בארמית. אם גם התמונה הזאת מאוחרה היא, וכי מראש היו כל המלות עם תנועה בסופן ותחת קטל למשל היה מראש הפעל קְטַלַה, וכאשר הוא כן גם בערבית (Steinthal, charakte-ristik d. Haupt Typen des Sprachbaues p. 258)—זאת לא נתאמץ לבקש לדעת פה. אך די לנו לראות, כי בתקופה ידועה השתמשו בהפעל בדרך כזה כתמונתו בהארמית.

[2]) בהשמות בצלאל ובנימין, עוד נראה התמונה העתיקה של המלות צל ובן, שנמצאו עוד גם במקומות אחרים, גם זולתי שמהעצ"פ, וכמו צלמות, בן-הכות (Olshausen). כן גם בהשמות עמיהוד וכו', שגם בם המלות הוד, נועם וכו' הן בתמונתן העתיקה. (בהשם אלנעם תבוא גם מלת אֵל ת' אֵל, כן גם אֶב, אֶש ת' אָב איש בשמות אביתר ואשבעל, השמות עדריאל חלקיה יתרעם יורו על תמונה קדומה עֶדֶר, חֵלֶק ויתר בב' אותיות בלי תנועות בסוף, חזון יקר מאד בשפתנו כעת (כמו קשט, נרד, שהראשונה אמנם נתקנה לקשֶׁט, והשנית בל"ס נכריה היא). בהשם איתיאל, (שהוא כמו ע מ נ ו א ל), עוד אות התי"ו בהמלה א ת י רפויה היא. בהשם אביגיל (שהוא כמו אבי-גיל) עוד נראה אות היו"ד במלת גיל מרגשת במבטא (גם מהמלה ע י ר עוד נשאר זכר כזה בהרבוי עירים, שופטים י' ד'). השמות אבי אחי הם בנפרד כבהנסמך כעת. (מלת אב היא גם מבלעדי זאת זרה בתמונתה, כי מלבד התמונה העתיקה הנ"ל אֶב תבוא גם בהנסמך בתמונת הנפרד, וכבהשעצ"פ אבשלום, גם אב המון גוים, ת' אבי). גם בהשם חסדיה נראה מלת חסד בתמונה אחרת מאשר היא כעת בסה"ק, ירבשת כנודע, הוא כמו ירבעל (כן גם השם איש בשת ת' אֶשבעל), וגם בו המלה בֶשת היא כתמונתה העתיקה. על המלות העתיקות שבהשמות קין, נח וכו' גם שמות האבות והשבטים ועוד, כבר דברנו במקום אחר (במאמרנו ד ב ר י ם

בתמונתן ונבריות אף הן, עד כי נוכל במעט לחרוץ משפט, כי רוב השמות האלה דבר אין להם עם חקי השפה בעת וכי רחקו ממנה מרחק רב[1].

אך לא רק בם לבד נראה כזאת, כי אם גם בשאר הדברים הן לא נכחדו עדנה עקבות התקופה העתיקה וגם בם עוד נוכל לראות החליפות והתמורות הרבות אשר עברו על השפה מראש, וכבאחדות ממלות־הגוף. כי מלבד היות המלות האלה דרושות יותר לחפץ הדוברים משאר המלות, ועל כן שנו גם פניהן יותר, הנה גם דרך אחרת להן מדרך שאר המלות ולא חק ומשפט אחד הוא להן בכל השפות יחד. כן, בעוד אשר בשפתני העתיקה אין הבדל בהן בהמין רק בהמדבר בעדו לבד, בביאי לזכר ולנקבה באחד, הנה בהשפות זולתה אין הבדל גם בהנכח. גם בהנסתר ההבדל באחדות מהן רק במספר היחיד לבד[2], בעוד אשר באחרות זולתן ההבדל גם במספר הרבים[3]. אף כן הוא גם עם סימני המין בהפעל, כי בעור אשר לאלה יעדר סימן הגוף בכל גופי המדבר, יבוא בהשפות זולתן בכלם יחד[4]. ובשפתנו העתיקה יחסר גם בו, זולתי בההוה, רק להמ"ב לבד, ובהעבר גם להנסתר בהרבוי; אך רבו האותות, כי גם בה לא היה מראש כל הבדל בהמין גם למלת הגוף בהנסתר ליחיד, וכאשר אמנם תעיד על זאת מלת הוא, אשר עוד תבא כה וכה לזכר ולנקבה כאחד במקומות שונים בספרי הקדש[5], אף כאשר יורונו דעת גם מקומות אחרים, לא היה כל

אחדים בהמאסף תלפיות). השמות האלה יוכלו להיות גם למקור נאמן למלות רבות עתיקות, אשר כבר אבד זכרן מאתנו, וכהשמות מתושאל, מתושלח (הרבוי מתים עוד יבוא בשפה המליצית), יקותיאל, נמואל, יעואל, חבצניה וכו'. גם הכנוי אביו, אחיו בהוספת היוד יורה על התמונה הקדומה הזאת אבי, אחי גם בהנפרד.

[1]) איזה דברים על הזרות בהשמות האלה וסבתן, עי' גם Hänernik Hand-buch d. hist. krit. Einleitung in d. Alte Testament חלק א' צד 151, במקום יתאמץ להוכיח אפסות דברי כל אלה, החושבים את ספורי התורה רק למעשה ידי סופר מאוחר, בהתמכם בזה על הבאור הזר—לפי דעתם—של שמהעצ"ב האלה, — בהורותו גם הוא על הזמן הקדום של השמות האלה ושפתם העתיקה.

[2]) כמלת Sie לרבים בל"א, אשר אחת היא לב' המינים.

[3]) כבהשפות הרומניות גם הסלאוויות.

[4]) כבהשפות הסלאוויות: Я, ты, онъ говорилъ בש"ר.

[5]) מלבד המקומות בהתורה, שנתקנה ע"י המסורה, גם ישעי' ל' ל"ג, תהלים ע"ג כ"ז, מ"א—ו"ו ט"ו, איוב ל"א י"א גם הו"א וכ"ט ט"ז, בספרים שונים, אשר

הבדל מראש בהמין גם במלות הגוף אשר להנכח [1]. אך עוד נפלאות מאלה נראה, כי כאשר נדע, תבוא אות התי״ו בהפעל בהעבר למ״ב יחיד תחת אות הנו״ן, ובהכנוים לנכח אות הכ״ף תחת אות התי״ו, ואיך היו ונהיו כל אלה? הנוכל לחשוב, כי רק מקרה לבד הוא וכי אך בלי משים ראו בתוכם האותיות האלה? ובעוד אשר שמרה השפה דרכה בשאר הגופים, להתאים יחד את האותיות הנסדרות להפעל עם האותיות ממלות הגוף, אחזה דרכה, דרך עקלקלות כזה רק בהגופים האלה לבד? והאם לא לאות הוא הדבר, כי אחדות ממלות הגוף שנו ברוב הימים תכלית שנוי, וכי בעת רחוקה מאד מאתנו, הלוטה כבר בערפל, עוד היו בהשפה מלות הגוף כאלה, אשר בהן עוד היתה אות התי״ו לאות למ״ב ואות הכ״ף להנכח? — כי לא אך השערת שוא היא השערתנו הזאת וכי דברינו לא נוסדו רק על אפס ותהו, הן יורנו דרך המלות האלה גם בשאר השפות, כי גם בהן הן נראה זרות ותהפוכות

לא יוכל להחשב רק לשגיאות הסופרים והמעתיקים לבד (Von Bohlen, die Genesis p. 45). בזה אמנם יסורו גם המעקשים הרבים בהפעל, שיבוא בזכר לשם נקבה או להפך, כמו חרדת אדם יתן מוקש, ודעת לנפשך ינעם, לפתח חטאת רֹבֵץ, ועלטה היה, פלגש כלב מעכה ילד, מדוע שובבה העם הזה, וחטאת עמך וכו׳, כי גם כל אלה הן נוכל לחשוב רק לשארית התקופה הקדומה, אשר בה לא היה עוד כל הבדל בהמין גם בהפעל, ואשר עוד השתמשו בו כה וכה באופן כזה גם אחרי היות כבר ההבדל בהמין לחק קבוע.

[1]) כמלת אַתְ, המשמשת גם בעת במקומות אחדים גם לזכר ושלא נתקנה ע״י המסורה, וכמו ואת תדבר אלינו (דברים ה׳ כ״ד), ואַת שבת בעדי, ואַת עשית את השמים וכו׳ (לפי דעת געזעניוס, Hebr. Grammatik p. 80, גם בהמקומות שבם תבוא המלה הזאת קמוצה אך בלי ה״א בסופה (כבמזמור ו׳ ד׳ ועוד) ושנתקנה ע״י המסורה, היתה מראש אַת, כי רק הקרי לבדו מנוקד הוא). ההבדלה הראשונה שלה בהמין היתה כנראה, בהוספת אות היו״ד לאות נקבה אַתִּי, שעוד נשאר ממנה שריד מעט בהפעל, (ירמיה ה׳ ג׳ ד׳, יחזקאל ט״ז בכתיב). כי לא הוסרה אח״כ רק מפני חשש ההתחלפות לבד בהמ״ב כדעת הוקרי הלשון, הן נוכל לראות מהנכח והנסתרת בהעתיד—תפקוד, כן גם תפקדנה לשני גופים שונים, שלא חששו גם בהן מפני טעות כזה, מלבד שבמלה״ג בעצמה—אַתִּי לא יכל היות כל משגה בה, ובל״ס סבה אחרת היא אשר הסבה כל זאת. השערת אחדים מחוקרי הלשון, כי היה מראש גם בהרבוי בנסתר הבדל בהמין, וכי עוד נשאר גם מזה שריד בהמלות ידעון, שקון ועוד (עי׳ Olshausen), אך השערה רחוקה היא, כי אות הנו״ן בלי ספק, נוספה רק ליופי הלשון לבד וכאות הה״א במקומות שונים, וכאשר אמנם נראה זאת גם בהפעלים לנכח, כמו תשבבון, תשמעון, תחילין, תתחמקין וכו׳.

באלה ושארית מלות עתיקות בגופי הפעלים, אשר כבר אבד זכרן אף הן[1].

גם ב ס י מ ן ה מ י ן בהשמות הן נראה כזאת, כי גם בו זרות רבות, אשר לא נוכל מצוא פשר גם להן כי אם בדרך כזה לבד, כי כאשר נדע, ש מ ו ת רבים הם בספרי הקדש, אשר יבואו במספר היחיד ב ז כ ר וברבים ב נ ק ב ה, או להפך[2], אף שמות אחרים הם, אשר יבואו ביחיד וברבים גם בזכר ונקבה כאחד. והגם כל אלה רק מקרה לבד הם, רק תוצאות העזובה הרבה בהשפה ואף שעוריה היא בתוכה? והאם לא גם כל אלה הם שרידי התקופה העתיקה, אשר בה עוד היה המין בהיחיד בהשמות אחר מאשר הוא כעת, ועל כן גם דרך אחר להם בהרבוי[3]? או אשר יתכן עוד יותר הוא, כי מראש עוד לא ידעה השפה כל הבדל בהמין בהשמות ועוד לא נסמנו בתיבה באותיות מיוחדות כבאות הת"ו והה"א באחרי כן[4], וכי רק מעט מעט נעשה

---

[1] כבד הוא למצוא בסימני הגוף אשר להפעלים ביונית ורומית, את עקבות מלות-הגוף אשר להן כעת—יאמר מ א ק ס מ י ל ל ע ר (בספרו הנ"ל I צד 190). אף כן הוא גם עם השפות החיות, כי גם בהן אין כל דמיון למלות הגוף הנוכחיות שלהן עם אלה שבסימני הפעלים (כן בל"א כ ה פ ע ל Liben בהנכח והנסתר: Du liebest, er liebet, שלהברת est גם et אין כל דמיון עם מלה"ג (Du, er). איך נשתנו המלות האלה ואיך חלו בהן ידי הזמן, עד כי נהפך כראהו כלו, הן נוכל לראות גם ממלת העזר esse ברומית, אשר כנודע המלות הנגזרות ממנו לפי הגופים השונים הן: Sumus, esti., Sunt, שלמלת esti אין כל יסוד, כי היתה צריכה גם היא להיות Sutis כבב' המלות האחרות. אבל החידה תמצא על נקלה, אם אך נתבונן אל השפות הנגזרות מהרומית כהשפה ה ס פ ר ד י ת ו ה פ ו ר ט ו ג י ז י ת, כי בהן עוד נמצאה באמת המלה הזאת גם בהנכח בתמונתה הראויה, לאות, כי מראש היתה כן בהשפה הרומית שגורה בפי ההמון הדובר בה, וממנו עברה גם אל לשונות העמים האלה (הנ"ל צד 61).

[2] מה שיתאמין הר"ש לעוויזאָהן (בספרו הנ"ל במאמרו בית האסף צד 53) להת טעם לזה, כי „לרוב הם שמות אשר מטבעם לא ימצאו ע"פ הרוב כ"א הרבה ביחד, כמו נמלה, דבורה, גחלת, שבלת, לבנה, האנה ודומיהם וכו' וע"כ הם כשם מקרה לבד — ההתאמצות הזאת אך לשוא היא. כי כמה שמות הם, אשר לא יכנסו בסוג כזה, ובכ"ז שונים הם למיניהם במספר היחיד מאשר בהרבים. מלבד מעמים אחרים, אשר לא יתנו מקום להשערה הזאת.

[3] כאשר נשארו עוד שמות רבים כאלה גם עתה בסה"ק בב' התמונות יחד, וכמו ענן ועננה, עץ ועצה, מעון ומעונה, תרס וחרסה, נחל ונחלה, דג ודגה וכו'.

[4] לפ"ז אמנם יתכן גם דרך השמות האחדים, אשר סימן הרבוי שלהם הוא גם נגד הטבע, וכמו אבות, פלגשים ועוד, כי גם שמות רבים הם אשר היו מראש לנקבה

הדבר, אך לא גם ב ה ר ב ו י, כי אם במספר ה י ח י ד לבד, כי אחרי אשר כבר נסמן המין בהיחיד, לא יכול היות עוד כל משגה בו, ובאשר אמנם נראה זאת ב ש מ ו ת ה ת א ר ועוד, המתאימים יחד עם המין אשר להיחיד, אף כי אחר הוא בהרבוי, ועל כן נשאר הוא כאשר היה מראש, בלי כל הבדל בהמין גם באותיותיו[1]. כי גם הדבר הזה לא רחוק הוא מאד וכי יתכן גם דרכו, גם זאת הלא נוכל לראות מדרך שאר השפות; כי מלבד ההבדל אשר בתוכן גם ב מ ס פ ר המין[2]), אשר לאות הוא, כי הסימנים האלה לא נוסדו על מוסדות נאמנים בל ימוטו וכי לא דרך עולם הוא להם[3]), הנה גם מלות שונות גם בתוכן, אשר

ואשר כעת הם לזכר או להפך, נוכל לראות מהשמות בית, זית וכו' בסי' נקבה לזכר או שמות האברים יד, רגל וכו' שבסי' זכר לנקבה וכו'. אם אות התי"ו לסי' נקבה היא הקדומה מאות הה"א, כמובן, כבד הוא לדעת כעת, אך כנראה כן הוא, כי סי' האות האחרונה. אות הה"א, לזכר בהמספרים עד עשרה, שהם כנודע המספרים המקורים ועל כן גם מקדם קדמתם, יורה ע"ז, כי מראש היתה הוראתה ההפך מאשר היא כעת. ואולי יורה ע"ז גם התחלפה בהכנוים והנסמך לאות התי"ו, כמו מנחה, מנחתי, מנחתך, מנחת וכו', כי היתה אות התי"ו עוד מקודם בהמלות האלה, וכאשר אמנם נמצאו עוד שמות כאלה גם בשתיהן יחד, וכמו עזרה ועזרת, שנה ושנת, נחלה ונחלת וכו'. אף כה וכה גם במלה אחת, וכמו עזרתה, ישועתה, אימתה וכו', שהוא כמעין התחרות בין שתי התמונות האלה, דבר אשר נראה כה וכה גם בהפעלים, וכמו הבאת וקראת וכו' ת' הבאה וקראה, גם החבאתה, נפלאתה וכו'.

[1]) על סי' המין בכלל בהרבוי עי' E. Meier, die Bildung u. Bedeut. des Plural מצד 26 והלאה, במקום יתאמץ להוכיח, כי לרוב הוא רק מין סתמי לבד, ביחוד בהשמות המפשטים. אף מלות שונות הן, כנודע, שהן גם במספר היחיד בתמונת הרבוי, וכמו חכמות (חכמות בנתה ביתה), אָחות, חמות, שבשתי האחרונות האלה לא יוכל היות כל ספק כי הן ליחידה (הר"י שטיינבערג בספרו הנ"ל).

[2]) כן לאחדות ג' מינים ולאחדות זולתן רק שנים, ובהשפה האנגלית מלת the משמשת לג' המינים כאחד. „השפה הזאת, הצעירה בהשפות שנסתעפו מהגרמנית, תורנו דעת את שפת האדם בקדמותה, כי גם היא לא תדע כל הבדל בהמין" (L. Rosenthal, Lazarus Geiger sein Leben etc. p. 28) ועי' בההערה הבאה.

[3]) אם אהדים מחוקרי הלשון יחשבו את העדר סימני המין בהשפה, כבהאנגלית לגרעון, רק לסבת השתבשות הלשון במשך הזמן (O. Peschel, Yölkerkunde p. 131 ולדעת זו נוטה גם שטיינטהאל), הנה נוכל להבין הדבר רק באופן כזה, כי ההשתבשות הזאת נהיתה רק אחרי שכבר הגיעה השפה להשתלמותה, לא כי היה כן גם מראש ומקדם. איך התנודד עוד סימן המין בשפתנו גם בהתקופה המאוחרה, (מלבד המלות הבאות בתוכה בב' המינים כאחד וכפי שהבאנו למעלה), נוכל לראות גם משמות אחרים מבעלי החיים. כן בהשמות אַיל והמור הבאים בנקבה (כאיל תערוג, אחבישה לי החמור

כמי זר נחשבו ואשר לא נוכל מציא פשר גם להן, אם לא רק בהתקופה העתיקה ההיא, אשר עוד נשאר ממנה שריד גם בתוכן [1].

גם שאר הזרות אשר נראה כה וכה בספרי הקדש, גם עליהם הן יהי לנו אור כזה, וכדרך הגזרות הזר בהפעלים במקומות רבים, בבוא מלות רבות מגזרה אחת, בתמונה אחרת מהגזרה הזרה להן ונכריה [2]. כי לא נוכל ראות גם בכל אלה רק שערוריה לבד, כי אם גם הם רק שרידי התקופה העתיקה, אשר בה עוד לא נבדלו הגזרות אשה מאחותה כאשר הן כעת ועוד לא נצבו גבולות להן. אף לפי משפט רבים מחוקרי הלשון, הן נשאר לנו גם היום שריד מעט גם מהתקופה, אשר בה עוד נסמנו גם נטיות השמות באותיות מיוחדות. מלבד המהפכה הרבה אשר באה גם לרגלי הסמיכות [3], גם בעקב התנועות השונות, אשר נוסדו להשפה ברוב הימים, אשר גם על

וארבב עלפה (שמואל ב׳ י״ט) אף כי לשני אלה גם שמות נקבה מיוחדים: אילה ואתין. (בהשפה האנגלית כנודע, נסמן מין הנקבה בבעה״ח רק בהוספת מלת She היא לבד, וכמו: She-lion, She-bear She-Wolf).

[1] כבש״א das Weib, das Mädchen, מלות לנקבה בהמין הסתמי (גם das Mensch על כנוי גנאי). מלבד המלות כמו das Kind, die Waise שלשני המינים כאחד שמעין זה גם בשפתנו מלת נער בקדמותה. המלה האחרונה Waise אמנם נבדלת היא למינה בפי יושבי מקומות אחדים (עי׳ Adelung בערך זה). אך אשר יפלא עוד יותר הוא, כי גם המלה das בעצמה, היתה במקורה מראש מין נקבה (עי׳ במחברתו של W. Schulze בשם Wie sich der Mensch in der Sprache etc erweist p. 22). גם מלות אחדות הן שבשמוש מיוחד הן בלי סימן הרבוי, וכמו Zwei Mann, drei Maas, שגם הן רק שרידי התקופה הקדומה של השפה (הנ״ל).

[2] כמו חטאת, שנאת, מלאת, קראת וכו׳ בהמקור מנחי ל״א על דרך המקור מנחי ל״ה, גם קנה, ראה, עשה וכו׳ המקור הנסמך מנחי ל״ה לפי גל״א, קוה, נקה וכו׳ המקור והצווי כאחד כשלמים, שב תשבו (ירמיה מ״ב י׳) בהתערבות ב׳ הגזרות נפ״י ונע״ו, כן גם יצר, יצג, יצע, הבאים פעם בנפ״י ופעם בחפ״נ וכו׳. ועי׳ ע״ז בס׳ הלכת הפעלים והמלות להר״מ רייכערסאהן בפ׳ המרכבים במקום ידבר על כל אלה ברחבה.

[3] על אחדים מהשמות, שהיו מראש גם בהנפרד כאשר הם כעת בהנסמך, כבר העירנו למעלה בדברינו על שהעצ״פ, כן גם השמות מעון, דבר, ארון וכו׳, שהיו מרבע אף הם מעון, דבר, ארון, ובעדות השעצ״פ בית—מעון, לא—דבר, גם מלת ארון הנמצאה במקומות אחדים גם בהנפרד (מלכים ב׳ י״ב י׳, דהי״ב כ״ד ח׳), ואשר אין ספק, כי כל אלה נשתנו רק מפני הסמיכות, כי גם שמות רבים הם שבאו מראש בהנפרד כבהנסמך גם בלי סבה כזאת, לא יוכל היות לסתירה לדברינו, כי די לנו לדעת, כי הרבה מהם נשתנו רק מפני הסבה הזאת לבד.

ידן שנו פניה תכלית שנוי [1], ואשר גם עקבותיהם לא נכחדו עדנה. והדברים הלא ירבו, אם נבקש להוציא במספר כל אלה אשר עוד נשאר זכר להם בשפתנו מתקופתה העתיקה ולהביא גם אותותם אותות. הן כל ישענו וחפצנו בדברינו רק להראות, כי לא יצדקו במעשיהם כל אלה המבקרים מהירי משפט, השולחים רסן מעל פניהם ואשר למראה כל מלה זרה בספרי הקדש יקראו מלא אחריה ואחת ידברו, כי רק שגיאה היא ורפיון ידי הסופרים לבד, או כאהבם לדבר: קלקול-הפנים (Text Beschädigung), כי לא כדבריהם אמנם כן הוא, כי השגיאות האלה, לא שגיאות הן באמת, כי אם רק מלות נושנות לבד, רק ראשונות וקדמוניות, ולזה הלא ישפקו גם דברינו המעטים האלה [2].

---

[1]) Olshausen בספרו הנ"ל צד 8—9 ההושב לתנועות מקוריות רק התנ׳עות a, i, u, וכי כל שאר התנועות נוסדו רק ברוב הימים, דבר שמשך אחריו בהכרח שנוי עקרי בתמונות המלות. גם מלות רבות בהשפה המליצית, העתיקות אף הן (וכדרכה להשתמש במלות נושנות כאלה גם במלות נכריות, וכהמלות הארמיות במקומות שונים). מעין שנוי כזה בהשפה נוכל לראות גם בהכנוי שאליו להנסתר וכמו „למינהו" אשר נראנו עוד בראש תורתנו גם במקומות אחדים אחרים, כמו ופלגשהו (שופטים י"ט כ"ד), שיהו (ש"א י"א ל"ד) גם „אורהו" בהשפה המליצית (איוב כ"ה ג'); כי בהשפה המאוחרה, כנודע, נשמטה אות הה"א. גם מלות המקום וכו' על, אל, עד וכדומה, שהיו בראש גם בהמליצה הפרזית עלי, אלי, עדי, וכעדות הנטיות שלהן עלינו, עליך, עדינו, ושנמצאו כעת לרוב רק בשפה המליצית. ואולי גם סי' הרבוי הזר בהשמות ועוד, כמו נסיכמו, עבותימו, אלהימו, אלימו, במו וכו' היה מראש רק הרבוי הפשוט (הנ"ל), כן גם הרבוי האחר שדי. ידי, חלוני, גובי, חורי וכו' (לפי דעת הנ"ל היתה מראש תמונה אחרת גם להנכח ברבים בהפעל, והוא תו ת' תם, וכמו צמתוני, העליתונו, שנשאר עוד גם ממנו שריד. ואולי מעין זה גם שאר התמונות הזרות כמו יכסיומו, תדמיוני וכו', אהמיה, חסיו ועוד, שלאלה האחרונות גם תמונתן הראויה: אהמה, חסו גם עם אות המ"ם בסוף לרבים—וגרשתמו, ועוד כאלה רבות.

[2]) לא נשים שקר בנפשנו לחשוב, כי כל דברינו פה הם למעלה מכל ספק וכל השערותינו כמסמרות נטועים הן, כי בדברים כאלה הן נוכל להתמך רק בהשערות לבד. אבל נדמה, כי קרובות הן יותר להדעת והאמת מהשערות כל אלה, המתאמצים למלאות פני כל ספרי קדשנו שגיאות לאין מספ- אין נקי מהם. ביחוד גם בתורתנו, אשר כבבת עינו נצרה עמנו בכל עת (איך הגדילו התלמודים מוראם על הסופרים והמעתיקים, שאם יחסרו אות אחת וכו' הן נודע לכל) ומכל יקר יקרה לו, כי בה לא יכלה בשום אופן עזובה רבה כזו למצוא מקום לה. ואם נמצאו באמת איזו העתקות, הנוטות מהמקובל אצלנו, אין ספק, כי ההעתקות האלה נחשבו למשובשות ואין מי אשר נשען עליהן, ועוד שמורים דברינו ע"ז לעת אחרת.

ג) קול השיר.

רוח ממרום תפעם את משוררי יהודה העתיקים; כי אף כי נעדר להם העז והאמיץ אשר למשוררי גויי האלילים, אשר בהאיתנים מוסדי הטבע, אשר עליהם ישירו שיריהם, ועצם יד המקרה המושל בם, כן גם חסנם ועזם ואדירים יחד כל דבריהם, אך שבעתים להם בריחם הנאמנה, בתמת נפשם וברגשותיהם הנשגבים מאד, אשר הדרת קדש חופפת עליהם. כי כל רחשי לבבם, כל משאת נפשם רק להאלהים המושל בכל ורק הוא לבדו לנגד עיניהם תמיד, הוא ישעם ותוחלתם, מעוזם גם תקותם, אשר לו יצהלו שיריהם אף לו יהמו ויילילו. על כן יעירו ויעוררו שיריהם כל לב; ימלאו כל נפש ואין ערוך לפעולתם. על כן לא ידעו כל משקל לרוחם, ישחקו גם להחרוז וכל מוסרה ינתקו [1], כי באשר יהגה לבם כן גם שפתם, ומלתם על לשונם היא גם משאת נפשם, אמר ודברים ורגש באחד.

---

[1]) לא נלאה את הקורא בתוצאות שונות מכל הדברים אשר ידברו ע"ז בספרות העמים להימין גם להשמאיל, כי כל אלה ימצא על נקלה בכל ספר מלין מדעי. אך כל מבקש דעת דבר לאשורו, הוא הלא יודה, כי אך שוא יחזו להם כל אלה המחזיקים בהדעה הזאת, —כמציאת המשקל גם החרוז בסה"ק—ובדמיונם שוא יתאמצו גם להפוך הכתובים ולשנותם כחפצם, אך למען יתאימו יחד עם חזות רוחם הזאת (עי' Beller-mann versuch über die Metrik etc. בהקדמתו, אף כי בכלל נוטה גם הוא להדעה הזאת). גם על דברי חכמי עמנו ופלגות דעותיהם ע"ז אף הם (כבעל הכוזרי המכחיש זאת בהחלט כן גם הרדי"א, בעוד אשר הר"א בן חביב יחזיק בה בכל עז, גם דברי בעל מאור העינים, הארקולטי ועוד זולתם) לא נעיר פה ולא נבא במשפט גם דעותיהם, כי גם כל אלה הלא יוכל למצוא במקומם. ורק על אחת לבד נעיר פה, והיא, על ההוכחה על מציאת החרוז. כי המקומות אשר בם יבוא באמת בסה"ק, הוא — כאשר יבין כל מבין—רק מסגולת שפתנו לבד באותיותיה השוות בסוף המלות בהכנוים ועוד, לא גם במחשבה ע"ז מראש. גם בהמקומות המעטים שיבא בם גם בלי השוי הזה, הוא בלי ספק רק מקרה לבד, וכאשר נמצא כן גם בדברי הומירוס וביחוד אצל אביד, שלא יעלה על לב איש להשוב, כי גם הם נתכוונו לזה מראש (עי' Semmer, Bibl. Bieck, Einleit. in d. Alte Testament כן גם במאמרו המיוחד לזה, Abhandlungen p. 85, אף כי יסכימו גם הם, כי במקומות אחדים יבא בכונה, מה שהוא אמנם פתירה לשאר דבריהם. ועי' עוד ע"ז במאמרו של שי"ר בכ"ח וי"ו גם בדברי הר"ה די-לא-טורי באוצר נחמד א' צד 141). גם איזה שעשועים בהמלות השוות בהברתן כמו נע ונד, תהו ובהו, הוד והדר, שם ושארית, פחד ופחת, בוקה ומבוקה ומבולקה, משפט ומשפח וכו', לא יוכלו היות מובן לראיה אף הם למציאת החרוז בסה"ק, ועי' גם דברי דוקעס ע"ז בעלה המזרח לשנת 1843 מצד 338 והלאה.

אך על משוררי־הקדש האלה כבר אָטר בור פיהו וכנורם לא יהמה ולא ישיר, לא יעלוז עוד ולא יילילֿ, ומשוררים חדשים הם אשר קמו תחתיהם, משוררֵי יהודה אף הם, אשר קנאו בערב ואדום וכל אנפיהם וכמוהם נסו לשיר גם שיריהם, בשפת ציון העתיקה—אך לא גם ברוחה, בעמסם עליה משא לעיפה משקליהם וחרוזיהם ללא יועיל ובעשותם מעשיהם רק מצות אנשים מלומדה, ואף כי גם בתוכם נמצאו אדירי־השיר, משוררים באמת, אשר בנות־הזמרה חוננום מבטן ומלדה וקול משוררי ציון העתיקים ישמע גם מעל מיתרי כנורם, וכמשוררנו הגדול הלוי, אשר אין ערוך לשיריו בעזם וביפים ותפארתם; אך עם גבור אחד, עושה פלא כזה, הן רבו מארבה ומילק גם הקטנים רפי-כח, אשר רוחם רוח זוחלי עפר ונפשם נפש רמש וגם הם ישירו לנו ויזמרו. מי מנה עפר יעקב ומי ידע מספר גם להפייטנים נלעגי לשון, אשר כסו עלינו בענני־חשך שיריהם ואשר הפכו שפתנו למדבר ציה וערבה, אשר כל הישרה עקשו וכל נלוז היה להם לחמדה ולתאות נפש? [1]— ולא רק הם לבדם, כי אם גם שאר כל החיל, כל חרשי־החרוזים האלה, חרשי משחית, אשר יחד שות שתו על שפתנו לבלעה, להשחיתה ולעות פניה ולהסיר ממנה כל טוב־טעם, כי על מי לא עברה רעתם, או על מה לא עוררו רוחם בחרוזיהם? הן שרו לנו שיריהם גם על כללי הדקדוק, על דיני־ממונות ושבועות, על שחיטה ובדיקה, על תקופות ומזלות, על כל אשר אך יעלה המזלג, ואין ספורות לחרוזיהם המלאים תפל כזה ורוח. ולא רק אנשים שפלי־ערך, אשר בחשך באו ובחשך הלכו, לא רק הם לבדם חזו לנו משאות שוא ומדוחים כאלה, כי אם גם אנשים אשר שאר רוח להם, אשר בשאר

[1]) כל תלונות גדולינו עליהם וכל דברי תוכחתם לא הועילו מאומה. כי מוסר לא לקחו, לא נביא פה את דברי הראב"ע הנודעים, בפירושו על הפסוק ע"כ יהיו דבריך מעטים, אשר בשבט אפו ייסרם, כי אם נעיר על מעשי האיש הגדול, מאור עמנו, הרס"ג, אשר בכל מעשיו ופעולותיו כן התאמץ גם בזה, לבער אחרי הרעה במקורה, בערכו לתכלית זו כל המלות בסה"ק, „שיש באפשרות להוציא משרש אחר", ולשום כן מעצור להשחתת השפה בידי אלה. „מלחמה ארוכה וקשה — יאמר הרשד"ל צ"ז - אשר בימיו היתה לתועלת גדולה כי הפייטנים, אשר היו לפניו... התירו להם הרכבת מלות זרות, אשר זרו לדרכי הלשון, ורס"ג ז"ל בחכמתו ובתבונתו נתן לבו לעמד בפריץ ולגדור גדר ולשום גבולות להרכבת המלות, לבלתי תהיה עוד הלשון כעיר פרוצה אין חומה" (בית האוצר צד י"א). אך עינינו הלא ראו, כי גם הוא לא הצליח במעשהו, וגם קולו היה כקול קורא במדבר.

מעשיהם היו לנו לנס להתנוסס בם, גם הם נואלו בשוא כזה וגם הם הגדילו לנו השערוריה הזאת. הן כה יושר בספרות יהודה:

גְּדוֹלִים לְהִנָּזֵר,
סֶגוֹל, תְּלִיתָא וּפָזֵר,
וּמוּנַח בָּם עוֹזֵר [1] ...

הוּסַד לְשׁוֹן קֹדֶשׁ בְּאוֹתִיּוֹת
אֲשֶׁר עוֹלִים לְסַךְ עֶשְׂרִים וְעוֹד לִשְׁנַיִם,
לָהֶם חֲמִשָּׁה אַךְ כְּפוּלִים נִקְרָאוּ,
סִימָן מְנַצְפַּךְ בְּיַרְכָתַיִם [2] ...

לִפְנֵי פְּנֵי וַשֶּׁט קָנֶה,
כְּטַבְּעוֹת מִשְׁנֶה וּבִשְׁנֵי גַרְגְּרִים,
הֲכִי וַשֶּׁט צָעִיר וַעַד קְצוֹ יַשְׁעִיר,
וְנָשָׂא הַשָּׂעִיר פְּרָצִים כַּשְּׂעִירִים,
וְהַקּוֹרֵא תּוֹרְבָּץ,
לְמַעְלָה לוֹ נִקְבָּץ,
לְחַיַּיִם יִרְבָּץ [3] ...

---

[1]) רבינו תם בשירו על הנגינות, המובא בהמאסף ישרון של קאבאק שנה ה'.

[2]) הר"א בחור בספרו פרקי אליהו. גם הר"ש גבירול כנודע, חבר שירים כאלה על הדקדוק, (אפס קציהם הביא הפרחון בראש ספרו הערוך) ואשר ירוממם הראב"ע על לשונו בראש ספרו מאזנים. אך נודעה המליצה על ספרו הזה, כי לא בכל עת מאזניו מאזני צדק הם, ואולי כיון בדבריו רק לתכנם לבד.

[3]) מהס' זבחי צדק להר"י אורוביש (חיניציה 1667). והוא ענין שדשו בו גם רבים זולתו (שני ספרים ממין זה נמצאו גם בכ"י והם הלכות שו"ב לר' יחיאל בן אלכסנדר כהן, (הלכות שחיטה בחרוזים לר' אליהו ב"ר יצחק, עי' באוצה"ס של בן יעקב בערך זה).

לְשֶׁל תַּמּוּז שְׁנַיִם שָׂא,
וּלְשֶׁל תִּשְׁרֵי תֵּן שְׁלֹשָׁה,
לִקְבִיעַת הַשָּׁנָה הַבֵּט,
כִּי תְבַקֵּשׁ אֶת–שֶׁל טֵבֵת [1]...

ומי ימנה ומי יספור כלם ומי יביא במשפט כל מעשיהם, כל אשר עוללו לנו בחרוזיהם ללא יועיל, הן מלאה מהם ספרותנו כלה עד אפס מקום עוד [2]. אף לא רק זאת לבד, כי אם גם ספרי קדשנו לא נקו

---

[1]) הר"ש מולדילה בספרו מועדי דוד, אמשט' 1740.

[2]) רק אחדים מאלה נזכיר פה (בפסחנו על האזהרות מעשי ידי הקדמונים) והם: הס' יריעות עזים לר' שמעון ירושלמי על תרי"ג מצות (וויניציה שנ"ז), מעין חכמה לר' נח חיים צבי אבד"ק המבורג (רעדלהיים תקמ"ד), שירת משה לר' משה מייזילש (שקלאב תקמ"ה), שניהם ג"כ על הענין הנ"ל. עין משפט על כל דיני שו"ע ממחבר בלתי נודע, עם נוספות מר' אברהם היידע (פראג שע"ה), קול שמחה לר' שמחה ראפופורט על דיני שבת (פרוסטיץ שס"ג), כן גם המשניות מסכת שבת בחרוזים בשם שירת דודי (אצל בן-יעקב בטעות שירת דוד) לר' אברהם שמואל מוויניציה (וויניציה 1719), ערוגה קטנה על מצות עשה לר' דניאל קלייף בדרך א"ב ותשר"ק (המבורג תקמ"ז), אור עולם לר' מאיר מרגלית „סימנים טובים על כל דינים הכוללים בארבעה טורים" (פולניה תקנ"ה) שירה לחיים על תרי"ג מצות לר' חיים ב"ר זבלון יעקב (ווארשא 1814), תרי"ג מצות להגאון הר"י איבשיץ ג"כ על הענין הנ"ל (פראג 1765). (גם פרקי אבות על דרך שיר לר' שבתי מארוני, הוא המעתיק גם שירי התמורות של אָביד לש"ע, אשר אפס קצתם נדפסה (פאדובה 1748) עי' ע"ז בהביבליוטיקה של פירשט חלק ב' צד 331) פני יצחק לר' יצחק ב"ר אברהם חיות (קראקא 1519 ?), כל דיני שו"ע י"ד בשיריב וחרוזים וכו'. גם על דיני גט ביחוד, דיני ס"ת, אסור והיתר, דיני ממונות ושבועות (המיוחסים לר' האי גאון, והובאו בגנזי נסתרות של קאבאק חלק ג' ועוד, אשר על כלם יחד הרזו חורזים, האריכו למעניתם. לאיזו מדרגה של חסר טעם הגיעו בזה אחדים מהם, נוכל לראות מהס' חזק יד (על הדינים שבס' יד החזקה להרמב"ם שנמצא בכ"י ולזכות בו את הרבים ראה גם אור הדפוס) לר' שלמה ן' מובחר (אדעסא תרכ"ו) בשיריו בו גם על הענינים היותר מכוערים שגם בדברים פשוטים לגעל נפש הם, (כהחרוזים הלכות קריאת שמע מס' ז' והלאה) גם שאר דבריו אך חסרי טעם הם ומלאים תפל ורוח, עד כי נוכל כמעט להמליץ עליו דברי מליצתו על זולתו בהקדמת ספרו: „דברתי בחזון לחוזים מהתלות, ועושים חבילות חבילות, כשיר המעלות, וכדבר אחת הנבלות, בקנה אחד עולות, זבחים ועולות, טרפות ונבלות, מקרא מגילות, נגעים ואהלות, עיר ובהלות" וכו'. אך עוד גדול הוא ממנו בעל הספר אבן תקומה (ר' אהרן ב"ר שמואל, ווילנא תקע"ח). ספר גדול בד' חלקים, אשר תחבולה אחרת יותר מסוגלה לפעול ההפך מאשר חפץ בו מחברו, והוא, לחבב דעת

מהם וגם עליהם העבירו רוחם, רוח-בער כזה, ועל אלה לא נוכל סלוח להם, כי גם על מחמד עינינו הזה, משאת נפשנו וחיי רוחנו, גם על דברי נביאינו וחוזינו ואדירי שרינו, גם עליהם נהפכו בפיהם בלהות, גם הפלטה הנשארה הזאת, אשר רק היא לבדה עוד תתנוסס לתפארת על שמי ספרותנו ואשר רק בה לבד עוד אצור לנו רגש לב וטוב־טעם מימינו מקדם, בטרם עוד חרב כל לח בקרבנו ותחת משוש דרך הזמרה ושפתה, שפת אלים ממעל, היתה הדעת לבדה לנחלה לנו ברוח קרתה ובחשבונותיה הרבים, בחקים ומשפטים ועוד, או גם במשובת הדמיון עד קצה דרכו, באגדות זרות ומהבילות ושאר דברי תפל ורוח כאלה, כל גורלנו ונחלתנו מימי ענינו הרבים, — גם הפלטה הנשארה הזאת היתה למשיסה בידי כל אלה וגם עליה נסכו רוח עועים כזה,

הדינים וההלכות על הקורא, לא יכול למצא עוד, כה ישרטו חרוזיו שרטת בלב כל קוראם ומקולם יחת. אך לא לנו לבד היתה הנחלה המבוהלת הזאת, כ״א גם הספרות הקראית העניה והמעטה בכמותה, גם היא הן תוכל להתפאר, כי לא יחסר לה מזג כזה, וכהס׳ מטה ומריבה הנודע לר׳ אברהם פירקאוויץ, אשר אולי נאץ בו האיש את שפתנו עוד יותר מכל נאצותיו הנוראות שמה על הספרות הרבנית. אך לא נכחיד האמת תחת לשוננו, כי גם בספריות העמים נראה כנגע הזה וכי גם הן לא נקו מכישורים כאלה והיא נחלת ימי הבינים לפי טעמם או חסר טעמם. ורק אחת לבד נביא פה, אפס קצה השיר הנודע בימי הבינים, אשר שלחו חכמי ביהמ״ד שבסלרנה להמלך ראָבערט מאנגליה על כללי הרפואה בהעתקתו האשכנזית (במקורו ברומית ימצאנו הקורא בספרו של Wunderlich בשם Gesch. d. Medicin צד 26):

Die Meister der Schule Salern, weit bekannt,
Schicken dem König von Engelland,
die gegenwärtige Arztbüchlein, . .
Wie der Mensch bewahr das Leben sein.
Willst du haben dein Herz gesund,
Willst du stark sein und mit Siechthum unvermudt,
Sei fröhlich, zorn lass von dir gan,
Gross Sorgen solst du fahren lan. . .

(Faulmann, Jm Reiche des Geistes p. 148).

למלאות דברינו נזכיר עוד גם את מעשה ידי הר״מ שטערן, הוא ספרו כתר תורה על תרי״ג מצות. כי אף כי גם בעיניו לא ישרו כל דברי הפייטנים האלה ומשפט קשה יחרוץ אף הוא עליהם: „כי מלבד האזהרות הנודעות משר המליצה ושר גדול כנף הזמרה הר״ש גבירול. לא יפן פעמי כל הנשארים... ולא מצאתי בו אף שמץ טעם שיר וריח זמרה... לעג לשון ואין בינה״ וכו׳ (בהקדמתו לספרו הנ״ל), אך לא יצא גם הוא ידי חובת משורר באמת, לא מאשר קצרה ידו מעשות זאת, כי אם על טבע הענין בעצמו הזר לריח

לחלל גם יפיה ולהקדיר גם יפעתה! . . . אך לא נוכל כחד, כי גם בקרב אלה נמצאו כה וכה מתי מספר, משוררים באמת אשר שאר־רוח גם להם ואשר שיריהם מלאו גם עז והדר, וכהשירים האחדים האלה אשר נביא פה:

תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי פֶּתַע,
תִּדְבַּק לְחִכִּי, אִם בְּאַרְצוֹת נֵכָר,
לֹא אֶזְכְּרֵכִי זֵכֶר,
אוֹ אִם בְּשִׂמְחָתִי לְבָבִי יִתַּע
מִמֵּךְ, וְאִם לֹא אַעֲלֶה תִּפְאֶרֶת
הָעִיר אֲשֶׁר סוֹעֶרֶת,
כַּיָּם בְּתוֹךְ גֵּאִים כְּסִיר נָפוּחַ,
עַל רֹאשׁ מְשׂוֹשׂ לִבִּי בְּעוֹד בִּי רוּחַ...

קוּמָה אָדוֹן, אַל נִשָּׂא יָדֶיךָ,
אַל תִּשְׁכַּח אִישׁ עָנִי עָפָר וָאֵפֶר,
נִכְאָה תִכְתּוֹב בַּסֵּפֶר.
קוּמָה, עַל נִקְשֵׁה יוֹם הָאִיר פָּנֶיךָ,
קוּמָה אַךְ נָא תִטּוֹשׁ דַּכָּא לַטָּבַח,
וְלָךְ לְבַב נִדְכֶּה נִבְחַר מִזֶּבַח...

השירה. איזה דברי חדודים בשיריו או בחרוזיו ימצא הקורא בהלשון נופל על הלשון, בהתחקות אחרי מליצת הכתובים, שבסוף כל בית וכמו: ויחשבה אלי לשכורה, אל שְׁאוֹל ואל בית הדמים, וְייקץ נָח מיינו, על יוּבַל ישלח שרשיו, המה את ערלים ישכבו (על ערלת העץ) וכו׳ אך גם דברים, אשר בשום אופן לא מעין תפארת השירה המה (וכמו: זב עמקך הבת השובבה וכו׳) אף כה וכה גם חרוזים סרי טעם וטחי ת״ל, וכהחרוזים האלה: רק בתולה לו יבחר (הכה״ג) לאשת בריתו ורעיתו, אשר פעמיה בנעלים יפו במישרים!! מלבד נטית המשורר הזה, כנודע, למליצות זרות ורחוקות, וכמו חרב—הקצף, רשת הטומאה מזורה וכו׳, וכאשר כבר נפקד עליו — לפי זכרוני — עונו ע״ז באחד עלי מה״ע המגיד.

אִם בֵּין תְּלָאוֹתַי אֲנִי שָׁכַבְתִּי ,
וּבְלֵב מְצוּקוֹת רוֹדְפִים אִישָׁנָה ,
שָׁלֵם הֱקִיצוֹתִי עָלַי כְּלָנָה ;
כִּי מָה סוֹמְכִי נִשְׂגָּבְתִּי ...

מֵרִבְבוֹת עָם אֲשֶׁר נָחָתוּ ,
אֶשְׂחַק וְלֹא אִירָא וְלֹא אָגוּרָה ,
וּבְתוֹךְ מְרֵעִים שַׁאֲנָן אָגוּרָה ,
גַּם כִּי סְבָבוּנִי וְעָלַי שָׁתוּ[1] ...

אך משורר כזה כצפור בודד הוא עלי גג, ומכל עברים הן נשמע דק קול משוררי־עמל, שירים בקול הסירים תחת הסיר, מלין וחרוזים וכל רוח אין בם. ולא רק משוררי ימים עברו, ימי עניֵנו ומרודנו הרבים בהסתר אז כל אור מעינינו וכל נגהות ממנו חדלו, לא רק הם לבדם עוללו לנו עלילות כאלה, כי אם גם משוררינו היום, אשר כעשב יציצו יום יום מעפר הארץ, גם הם הן יוכלו להתהלל במעשיהם, כי הגדילו לעשות, וכי גם בשיריהם, חסרי רגש וסרי טעם, יועילו אך להרע ולא להיטיב ולהפוך גם בידם הוד השירה למשחית. ומי יפקוד עליהם ומי יוכל עצור בעדם? כי הישמעו בקול איש? היתנו אזן קשבת לדבריו? ומשוררים הם, ומי יוכל לאמר להם מה תעשו?

«Der Dichter, hörte Gauch,
Und spitzte seine Ohren,
Der Dichter wird geboren—
Das, sprach er, ward ich auch» . . .

א. שולמאן.

---

[1]) כהונת אברהם לר' אברהם הכהן, וויניציה 1719. כי גם בעלי האסיפות דאגו לטובת תורזינו, להקל עליהם טרחם ומשאם, הן נוכל לראות מזאת, כי גם ספרתנו העניה בכלל מספרים מורי דרך, נמצאו ג' ספרי מלין לצורך החרוז, והם: שרשרת גבלות להר"ש די אולווירה (כמליצתו בראש ספרו: למען היות כל איש שורר בביתו), יד חרוזים לבן הגאון הר"ם חפץ, והס' אמרי נואש (בכ"י) להר"ש דיאופירה.

בריה בפני עצמה.

(זכרונות)

בעיר מולדתי נבנו כמעט כל הבתים בצלם אחד. סגנון אחד, תבנית אחת לבית הגביר ולבית העני, כאלו יד אחת הקימה אותם על תלם על פי תבנית אחת. וכמו הבתים, כן גם פרצופי האנשים היו שוים ודומים כמעט בכל, כאלו אם אחת ילדתם. כמעט כל בני עירי היו כפופי קומה, דלי בשר ורעי המראה, דוויים ובזויים. בין העשירים והקבצנים לא היה כל תהום מפריד. העני לא היה רעב ללחם והגביר לא אכל „מעדני מלכים". בגדיהם וכלי ביתם יצאו מידי חיט אחד ונגר אחד, וההבדל ביניהם לא רב היה. כלם, העשירים והעניים, היו מבקרים ובאים לשני מקומות-התענוג היחידים בעיר: בית המרחץ ולהבדיל בית המדרש, ולא נכר „שוע" לפני דל. בני העניים שמעו לקח יחד עם בני העשירים מפי מלמד אחד, בחדר אחד על ספסל אחד. אם היה להסנדלר בעירנו בחור מופלג בתורה התחתן בו הגביר של עירנו אם היתה לו בת כלה נאה וחסודה ויחדו, הרצען ותקיף העיר, יצאו ברקודים על חתונת בניהם. בעלי התורה והמיוחסים לא היו כתה מובדלת ומופרשת מעמי הארץ וההדיוטות, כי אם התערבו זה בזה וכלם, בלי יוצא מהכלל, היו יהודים תמימים וכשרים, בני מלכים ובעלי „אתה בחרתנו". כלם היו מברכים לבקרים לאל עליון שלא עשם נכרים. סוף דבר: כל בני עירי, העניים והעשירים, הלומדים והמון העם, היו עדר אחד, צאן קדשים, בני מין אחד, בעלי גוף אחד ונשמה אחת. וכל הבריות האלה היו לפעמים מתקוטטות זו בזו, ואחר כן עושות שלום ביניהן, עוד הפעם מריבים ונצים איש ברעהו ועוד הפעם מתפשרים, וכן חוזר הדבר חלילה. לכל בני עירי היתה אמונה אחת ופלוסופיה אחת. אותן החכמות, כביכול, שהיו קנין „בני העליה" היו גם נחלת האספסוף, ועל אותם ההבלים וההזיות שהתענגו הבורים והחשוכים, התענגו גם החקרנים והידענים. טעם אחד, שפה אחת, מנהג אחד ונמוס אחד היה לקטן ולגדול, תולדותיו של בעריל האָז לא נבדלו במאומה מתולדותיו של שמעריל נאָז, ומה שאירע ליעקב צאפ אירע ליוסף חאפ. היא היא המילדת המגואלה

והנאלחה אשר קבלה פניהם בצאתם לאויר העולם, והם הם שמשי החברה קדישא השכירים אשר הובילום לבית מועד לכל חי, אשר היה כל ימיו בלי גדר ומשוכה והחזירים היו מחטטים באפם בקברו של הרב כמו בקברו של הבלן.

רק אחד היה בעירנו, אשר לא היה דומה אף במקצת, אף בדבר אחד ליתר היושבים, ושמו היה „מיכל מטורף״.

מיכל היה מין בריה בפני עצמה. והבריה הזאת נבראה בצלם מיוחד, ובשבתה בתוכנו לא חדלה להיות שיכת לעולם אחר לגמרה. כל בני עירנו האמינו, כי מיכל זה דבקה בו איזו „קלפה״, והיא המדברת בו ומניעה אותו לכל מעשיו הזרים והמשונים.

אנכי התודעתי בפעם הראשונה ל„מיכל מטורף״ זה בהיותי עוד ילד, ומני אז דבקה בו נפשי לאהבה אותו. מטבעי הייתי ילד עלז. שמח ומלא תנועה. אהבתי לרקד, לפזז ולכרכר. „טפסתי, פשוט, על הקירות״, ומזגי החם הזה גרם לי בילדותי צרות ויסורים רבים. אשה זקנה אחת גרה בביתנו, אשר לא חדלה ליסרני באמרי פיה חסר השנים. בכל פעם אשר הרימותי קולי, בכל פעם אשר צחקתי ברמה או דלגתי וקפצתי ממקום למקום, שמעתי קול תלונה מכל זויות ביתנו: „הקונדס הזה הוא שד, משחית, רחמנא לצלן, ולא אדם; מזיק, מחבל הוא ולא ילד, העיר יתבקע עליו, הוא מבלבל את המחות ולא יתן לחיות״. ועוד דברים חביבים כאלה. גם בחדר מלמדי עוניתי והוכיתי ונצרפתי בכור פגעים קשים. מלמדי היה מורט ושורט בבשרי להוד, ובעלת חדרי—להוד, וכל פשעי ועוני היו, כי חי חי אני וכל עצמותי דורשות תנועה. הכאת לחי, צרימת אזן, תלישת שער, גדופה וגערה, זאת היתה מנת חלקי בכל שעה, והאמת נתנה להאמר כי לא קבלתי את יסורי אלה באהבה רבה, ולהכעים את הגדולים, אשר חלקו לי חבלים באפם ובשבט מוסרם, הרביתי להרגיזם ממנוחתם ולמרר את חייהם.

גם בבית הכנסת חרקו עלי הגדולים שניהם וילטשו עיניהם לי, גם במקום תפלה זה הכוני, פצעוני על התהוללי והשתובבי.

בכלל, אף לא אחד מהגדולים שבעירנו לא ידעו ולא הבינו איך להתנהג, איך לשיח את הילדים, איך להעסיק את דמיונם ואיך לשעשע את רוחם. זקני בעלי הבתים שבעירנו אשר אם חפצו להראות את הורי כי יקרבוני, היו נכנסים אתי בשיחה כזאת ובסגנון כזה: „הגד נא, שקץ, אביו של מי אתה?״ או: „מנול, התחפוץ בכלה?״, או היו מספרים לי

בתמימות עשויה, כי תלו את אבי זקני על קנה תבן שרוף, או היו שואלים אותי, במה אני בוחר אם במחלתו או במיתתו של מלמדי, וכדומה. הפקחים שבבעלי הבתים היו מראים אותי איתות חבה על ידי זה שהיו מפזרים אבק טבק שחוק בנחירי ועומדים מרחוק ושוחקים ונהנים מעטישותי התכופות. מובן מאליו, כי אף זכר וסימן לא היו בעירנו לצעצועי ילדים, לגני-פריביל, לשעשועים וחזיונות הערוכים לרוח הקטנים.

לאשרי התודעתי בעת ההיא למיכל מטורף, כי שערי גן עדן הילדות נפתחו לי על ידו, אני שמחתי בו והוא שמח בי לאין קץ.

מיכל מטורף היה היחידי בעירנו אשר אהב את הילדים, ילדי כל בני העיר, וגם הילדים אהביהו מאד וידבקו בו. מיכל מטורף היה שוחק כילד גמור. גם הוא היה מתגולל אתנו באשפה, מדלג ורץ במעגלה, גם היה מזמר אתנו שירי ילדים, ויתהולל וישתגע כאחד מאתנו, עוד ביתר התפעלות ויתר השתובבות. כל ערמומיותינו ועקיפינו הקונדסיים במשחק היו מביאים לו הנאה משונה. הוא היה מחלק לנו, הילדים, תשורות שונות מדי פעם בפעם. הוא היה עושה בעדנו צעצועים-שעשועים מעשה ידי אמן מענפים רכים ורעננים, או מנסרים דקים ויבשים, מפסי נייר או מעצמית אוז; לפעמים היה נותן לנו גם ממתקים ומעדנים. יותר מכל היה אהוב וחביב עלינו בגלל ספורי מעשיותיו הנפלאים, אגדותיו העשירות בדמיונות וחזיונות, חידותיו מני קדם המנומרות ובגלל משליו שהיו מלאים שיחות חיות ועופות. מעולם לא קראתי ולא שמעתי ספורי בדים יפים ונעימים, רכים וענוגים המושכים בחבלי קסם את הלב והנפש כאלה אשר שמעתי בילדותי מפי מיכל מטורף. ספוריו היו מיוחדים במינם, מלאים זרות ותהפוכות, אבל גם מלאים ענין וחפץ.

בשעה שהיה מיכל מטורף מספר לנו את מעשיותיו היינו שוכחים תבל ומלואה ומסיחים דעתנו הרופפה מכל חובותינו הקטנות להורינו ולמלמדינו; גם את האכילה והשתיה היינו שוכחים. בפה פעור ובעינים פתוחות היינו מקשיבים ומאזינים לכל הגה היוצא מפיו.

איש לא ידע מי היו יולדיו של מיכל-מטורף ומאיזו עיר התגלגל ובא לעירנו בעודנו ילד. אלה היו אומרים: ממזר הוא, אסופי, שתוקי והשדים יודעים מי ומי הוא; ויש שהיו אומרים, כי יחשן גדול הוא ואבותיו עד עשרה דורות היו רבנים וגאונים. הוא בעצמו לא היה מספר מעולם על אדות מולדתו ובית אביו, יחושו ומשפחתו. בקרת-רוח ובנפש שוקטה היה שומע את כל אשר יספרו על דבר מכורתו. לא הודה בדברי

האחרונים ולא הכחיש את דברי הראשונים, רק לפעמים היתה עוברת בת צחוק מרה על שפתותיו הדקות למשמע האגדות שנתחברו על מוצאו. כן לא ידע איש בעירנו מה הוא מיכל־מטורף, רוק או בעל אשה, או גרוש, או אלמן הוא. אלה היו אומרים כי עשר נשים היו לו ונתגרשו אחת אחת, ואלה היו אומרים כי עד היום לא נתגרשו ואשה לא הדע מרעותה, יען כי נשא כל אשה ואשה בסביבה אחרת. עוד מפלגה שלמה היתה בעירנו, אשר הבטיחו, כי מיכל־מטורף עדין רוק הוא, יען כי מי היא השדה אשר תחפוץ להנשא לאיש כזה. איש לא ידע את האמת, וגם מפי מיכל מטורף בעצמו לא יכלו להציל דבר אמת. נקל היה להוציא שמן מחלמיש צור, מאשר להוציא מלה או חצי מלה מפי מיכל־מטורף על אדות חייו הפרטיים. בעירנו לא חסרו, אמנם, מרגלי חרש ומגלי תעלומות זרים, ויש מהם אשר היו מומחים גדולים לחטט ולנקר בעמקי נפש שבניהם וחבריהם ולהוציא בחריצות רבה מכל הסדקים והחורים הנסתרים שבלב ושבכליות את כל הסודות והרזים הצפונים שם. אבל גם המומחים האלה היו קצרי ידים לדלות דברים גנוזים מלב מיכל-מטורף. נפשו היתה סגורה בשבעה מנעולים, ואף מפתח אחד המכון להם לא נמצא בידי איש. תוכני הנפש וחכמיה שבעירנו, כמה שלא עמלו ושלא הכו את המנעולים הסגורים האלה על כל צד, לא עלתה מאומה בידם.

אם היו שואלים את מיכל־מטורף, היש לו אשה ובנים? היה משיב: למאי נפקא מינה? ולא יותר. השואלים מקיפים אותו בשאלות לאין קץ ממין זה, והוא שותק, או מנענע בראשו ושוחק בשחוק זר, שקשה היה לפרשו ולבאר לאיזה צד.

אולם לפעמים כשנחה רוח טובה על מיכל־מטורף היה מספר בעצמו, מבלי אשר שאלו איש, על אדות „בת־מלכה" אחת אשר אהבה אותו אהבה עזה כמות, והוא אהבה עוד יותר. חבילות חבילות של מעשיות זרים ונפלאים בסגנון „אלף לילות ואחד" היה מספר על אדות יפתו ויונתו מבלי אשר ייעף וייגע. הוא היה מתאר בצבעים בהירים את כל יצורי גוה. שתי עיניה התנוצצו כשתי אבני ברקת ובערו באש שחורה בלבנת הספיר של פניה הענוגות; שפתיה הקטנות, היפות והמלאות עסים עדנים היו כשני גרגרי דבדבניות אדומים, שערותיה היו שחורות כזפת וכבנפי עורב, אצבעותיה היו כמו משוקדות משן וכלה כהדס יפה, כצפור גן־עדן. היא המדה את צלו ונפשה כלתה אליו, אך אסון גדול כים הפריד

ביניהם לנצח. אולם גם את הדברים האלה היה מספר בסגנון שחציו לעג מר וחציו התפעלות הנפש, ומדי דברו הפיקו גם פניו יגון ונחת, שחוק מהול בהתעוררות הרוח. אנשי עירנו כשהיו שומעים מפי מיכל־מטורף את ספור המעשה על דבר הבת־מלכה ואהבתה אליו היו מעקמים את שפתותיהם ואומרים: כל חלומותינו הרעים יחולו על ראש המטורף. השרים יודעים את להגו ואת פטפוטיו המעוררים געל נפש. טפו... חלישות...

מיכל מטורף לא היה יושב בעיר אחת ימים רבים. מקום קבוע, קן־תמיד, פנה חמה לא היו לו מעולם. הוא היה נודד מעיר לעיר ומכפר לכפר, עד אשר היה שב עוד הפעם אל עירנו ויושב בה עד שיתעב את הישיבה, שהיתה קשה עליו מהגלות. בבואו לאיזו עיר לא היה לן בבית אחד שתי לינות, הוא לא ידע מנוחה בנפשו. הוא היה תמיד כרודף אחר דבר־מה, כמחפש, כמבקש, או יותר נכון כבורח ונס, מנוסת בהלה, מדבר־מה. איזה יתוש היה מנקר במוחו, איזה עוקץ חד היה עוקצו, דוקרו וקורע את נפשו ודוחפו הלאה. כפי הנראה בקש להבריח את היתוש האכזר אשר יחסול ויכרסם את מוחו ולהקהות את העוקץ הנושך ופוצע את רוחו ויתהלך ממקום למקום; היום היה כאן ומחר שם, אולם את המנוחה אשר בקש לא מצא, גם צלה סר מעליו. בכל מקום בואו היה מתאונן, מתלונן, כמי שאומר: לא זאת אני מבקש, לא פה מקומי ולא זה יסודי.

רק בשובו מנדודיו אל עירנו ובהתעלסו עם הילדים היה מוצא תנחומים לנפשו ומרפא לרוחו. בתוך ילדי עירנו היה ילד תמים, עלז ושמח. אבל שם בחברת הגדולים היה סר וזעף מסתכל באדם וחודר לכליותיו ולמצפוני רוחו, באילו אין נסתר ממנו. בחברת הקטנים היה סמל התמימות בעצמה, ושם בין הגדולים היה פקח שבפקחים. רואה לכל דבר ומנתחו לחלקיו ומפרידו ליסודותיו, ואת כל חלק וחלק הוא שוקל במאזני שכלו ומסתכל אליו בעינים בוחנות מכל צד. אם הבריות אמרו על איש אחד שהוא חכם, היה מיכל־מטורף משתדל להראות ולהוכיח באותות ומופתים, בראיות וסברות כי שוטה הוא, והעולם טועה בו. אם היה אחד מפורסם ומקובל בקהל כצדיק וקדוש, היה מיכל־מטורף חותר חתירה עמוקה תחת קדושתו וצדקתו להראות לעיני האנשים את רשעתו וטומאתו. אם היה אחד מיושבי עירנו מוחזק ל„בטוח", והאלמנות והיתומים היו מביאים לו צרור כספם לפקדון היה מיכל־מטורף צועק בקולי קולות,

כי „הנאמן" הזה יבלע חיל זרים, כי עושק דלים הוא ולב אבן בקרבו, ודברים כאלה היה אומר בפני „הבטוח" עצמו. מיכל־מטורף לא חת מפני איש ולא נכנע מפני בן אדם יהיה מי שיהיה. הוא היה בלתי תלוי בדעת אחרים וחפשי לנפשו כצפור דרור שאינה מקבלת מרות. היא היה עושה, מדבר ומתנהג כחפצו וברוחו, ולא כמו שנוהג העולם, או כאשר ידרשו הנמוסים המקובלים במקום שבתו.

בכלל לא היו בעיני מיכל־מטורף בני־סמכא. המפורסמות והמקובלות היו כאין בעיניו. אם נמנה איזה רב חדש בעירנו, או בהערים האחרות שהיה מיכל־מטורף חוזר עליהן, היה זה האחרון מבטלו כעפרא דארעא. ולא לבד הרבנים החדשים, כי אם גם הישנים כאפס ותהו נחשבו בעיני הקפדן הזר הזה. הוא היה מבקר עז וימצא מומים שכליים ומוסריים בכל רב, בכל גאון וגדול, ולא נקה אותם אף מצל עון. הוא שנא את הרבנות והשררה הרוחנית בכל מראותיהן תכלית שנאה. בשוט לשונו היה מיסר ומוכיח בלי חמלה את המתרברבים על פניהם. בעיני מבקר זה לא היה מוצאים חן גם השדוכים שהשתדכו בני עירנו זה בזה. „הזווג הזה—היה אומר מיכל־מטורף—לא יעלה יפה, כי מה לחמץ וליין. מה לתבן את הבר?

הוא ידע את שלשלת היוחסין ותולדותיו של כל בעל בית בסביבתנו עד אברהם אבינו. הוא ידע היטב את כל הפסולים, המומים, הכתמים הנסתרים והמגרעות שבכל בית־אב ובכל משפחה. הכל היה גלוי וידוע לפניו. לכן לא חלק כבוד גם ליקירי העדה; לענג נחשב לו להפוך על פניהם את קֻופת השרצים והרמשים התלויה מלפניהם ומאחריהם.

אך בא מיכל־מטורף בתוך קהל עשירים וגבירים היה שופך את קיתונו הרותח על פניהם, ואם לא שמו לב לדבריו, היה קורא להם ברבים בשם: הדיוטים, גסים, חזירים, קמצנים, גרגרנים, זוללים וסובאים, עלוקות ואוכלי חיל זרים. שמות כאלה היו בילקוטו לאין מספר, ואם נתכו על ראש איש הלמוהו ומחצוהו כזרם אבני ברד כבד. אך אל תחשבו, חלילה, כי התערב שונא־עשירים זה בקרב המון־העם, בקרב בעלי־המלאכות, הפועלים והעניים, גם בהם לא מצא את מינו, גם להם לא דבר חלקות, גם מהם לא מנע את שבט מוסרו. הוא הצטיין בתוך האספסוף על ידי נקיות גופו ובגדיו ועל ידי חוט של אצילות רוחנית שהיה מתוח על כל הליכותיו. את בעלי המלאכות ואת הקבצנים היה קורא בשם: עצלים, שלומיאלים, אנשי־תנומות ונרפים. הוא שנא את

העשירות המקושטה בנוצות זרים ובעדי עדיים, וישנא גם את העניות המרושלה והמנולה. בתוך העשירים המפונקים היה המוני ואחד מתוך העם, ובתוך ההמון היה איסטנים ונקי־טעם. בהקנאים והאדוקים היה שולח את חצי לשונו ויקראם בשם: צבועים, פרושים, גנבי־שמיא וכדומה. אבל גם את המכונים בשם „משכילים״ „בני הדור החדש״ „הולכי קדימה״ לא היה יכול לדור בכפיפה אחת, גם עליהם שפך זעמו ולעגו הניקב ויורד עד תהום הנפש, גם בהם התקוטט בכל עת אשר נזדמנו למקום אחד. הוא היה מנבל „משכילים״ מחקים כקוף נמוסים זרים ומגדף את השכלתם השוה פרוטה, את אציליותם המזויפה, את כפירתם השטחית ואת אפיקורסותם הנבערה. אולם את כל חמתו היה שופך על ראש מלחכי־פנכא, על החונפים, על המשימים את עצמם כאסקופה הנדרסת לפני „פני־העיר״ ועל כל המוחקים ומטשטשים צורתם, צורת אדם. „טוב לגוע ברעב—היה מיכל־מטורף אומר—טוב לקפוא בקרה, מאשר ללקט עצמות תחת שלחני העשירים, מאשר לחטוף שירים ופרורים הנופלים משלחני השבעים״. אל מול פני אנשים כאלה היה כונן חצי חדודיו השנונים ומהתלותיו המפולפלות וישפילם עד עפר.

מיכל־מטורף היה נהנה כל ימיו מיגיע כפיו, ולא היה צריך מעולם לעזרת הבריות ולמתנת בשר ודם. מלאכה מיוחדה ופרנסה קבועה לא היתה לו, אמנם, אבל הוא היה „הכל־יכל״ וידע כל מלאכה ועבודה, ויחלף את פרנסותיו ועבודותיו לפי רוח המקום שהתגורר בו ולפי מועדי השנה. פעם היה מתקן שעונים ויעש נפלאות במקצוע זה, ופעם היה עוסק במלאכת בתי־רחים; בעיר זו היה חרש מסגר, ובעיר אחרת היה מתקן ערדלים. היום היה משקד ידות לספרי תורה ומיפה אותן בכל מיני צעצועים ומקלעות, ומחר היה מפתח פתוחים וחותמות. פעם היה עושה מקלות תפארה לטיול, ופעם היה עושה קני־מקטרת וצר עליהם צורות שונות. מיכל לא הלך מעולם בטל, אבל גם לא עבד מעולם מבקר עד ערב. הוא היה עובד רק לפי צרכיו, וצרכיו היו מועטים ומצומצמים מאד. בגדיו היו תמיד נקיים ותפורים על פי נוסחא מיוחדה שהיה בוחר לעצמו. בכלל היה לו טעם מיוחד וסגנון מיוחד בכל מה שהוא עושה.

בשעותיו הפנויות מעבודת היום, ושעות כאלה לא מעטות היו למיכל־מטורף, היה אוהב לשוטט בשדות, באחו, ביער. לטפס על ההרים ולשוח בעמקים. בקיץ היה משכים לקום, למען יראה מראש ההר הגבוה, אשר בקרבת עירנו, את עלות השמש, ויתפעל בכל פעם, כאלו

היא רואה את השמש בפעם הראשונה. לפעמים היה יושב שקוע ברעיונותיו ורגשותיו על חוף היובל ושומע דומם את המית המים ושירתם הנעימה. בלילות האביב היה אוהב להתבודד בחרש מצל, אשר מסביב לעירנו ולהשקיף על פני הלבנה במלואה. הוא ידע את טבע החיות, העופות, היתושים והזבובים אשר ביער, ארחם ורבעם, תכונתם ומנהגם. הוא ידע והכיר כל זאת לא מתוך ספרים, כי אם מתוך הסתכלותו והתבוננותו אל חיי הבריאה. הוא ידע את הטבע ידיעה עמוקה, יען כי אהבה ולן בין זרועותיה.

מובן מאליו כי יושבי עירנו הביטו על ידיד הטבע הזה, שהיה תועה שעות שלמות בשדה וביער, כעל איזה משוגע וחסר-דעה, וזאת היא אחת הסבות אשר גרמו כי יכנוהו בשם „מיכל-מטורף״.

בעלי-הבתים שבעירנו לא השיגו בשכלם איך יכול איש יהודי שלא יצא מדעתו, איך יכול בעל-בית חשוב לשוח בימי חול, בלי כל סבה מספקת, בשדה או לתעות ביער, איך יכול איש אשר דעתו צלולה עליו להסתכל שעות שלמות בנהר או בפני הלבנה, או להטות אזן ולשמוע זמן רב אל צפצופי הצפרים ביער, ואל שירתם וזמרתם. אין זאת, כי אם משוגע או גולם עלול לדבר כזה. ואחרי שהכל ידעו, כי מיכל איננו גולם והדומה לזה, לכן לא נשאר, איפוא, כי אם להחליט, על פי דרכי ההגיון שהיה מקובל אצלנו, שמטורף הוא. ומהחלטתם זו לא זזו בני עירי כל ימיהם. וגם מיכל בעצמו קבל את כנויו זה כגזרה שאין להרהר אחריה, ואם קראו אותו בפניו בשם מטורף לא היה מתמרמר ומערער על זה, כאלו חשב ומצא ששם לוי זה נאה ויאה לו.

ובני עירנו לא ידעו, בכלל, מה הוא פירושו של טיול. גם הקטן, בר בי רב דחד יומא, הלא ידע לתרגם את הכתוב: ויצא יצחק לשוח בשדה, כלומר להתפלל. ואחרי כי בעירנו היו, ברוך השם, בתי-כנסת לרוב, לכן לא היה כל צרך לבעלי-הבתים לשוח בשדה. כל בני עירנו נולדו, גדלו וחנכו בהרחובות הצרים והמעלים צחנה, ולא היה להם מעולם כל צרך או חשק לשאוף רוח צח, ללון בכפרים ולגור בקיץ בנאות שדה, מעולם לא עלה על דעתם לצאת, סתם יציאה, מקירות העיר והוצה ולהתענג על הדר הטבע ולשאת מרום עיניהם ולהסתכל בפני מלכת הלילה וצבא הכוכבים הנוצצים בשמי תכלת. אם היה אחד מילידי עירנו יושב בכפר לרגלי פרנסתו שם, היה מהנא ביושבי העיר, על כי סמוכים הם לבית-המדרש, להמקוה, להשוק, לטייל, לדבר תירך

ומצוה ולכל תשמישי הקדושה. ומה הם חיי היהודי בכפר? אין אומר „ברכו" ואין משמיע „קדושה", אין תוקע בשופר ואין עליה לתורה.

בכלל לא הבינו בני עירי איך יאהבו את הטבע? איך יאהבו את האילנות? איך יתגעגעו על הלבנה, אשר כל עקרה לא נבראה אלא כדי שירקדו לנגדה ויאמרו איש לרעהו: שלום עליכם! בני עירי לא הבינו איך זה יאהבו סתם עלמה, איך זה יאהבו את הכלה טרם תכנס לחופה, ואיך זה יכלו להבין לעריגת נפשו של אדם אל הטבע, שהיתה בעיניהם כפגר מת. ואחרי שמיכל-מטורף לא הלך היערה לחטוב שם עצים או ללקוט פטריות, לכן החליטו חכימי עירנו כי יספר שם עם הרוחות, כי יתרועע עם הקלפות, כי עמית ורע הוא להשדים ולכת-הלצנים. „קשה לו להתחבר—היו אומרים זקני עירנו—אל בני אדם, לכן אח הוא למחבלים. יש-שהיו פונים אליו בשעת מחלתם, או מחלת ילדיהם כי ירפאם על ידי לחשים ומעשה כשפים, אבל הוא היה גוער על השוטים האלה בנזיפה ומתרחק מעליהם. סוס, או פרה כי נחלתה בעיר קראו למיכל מטורף, והוא היה נותן לבהמות החולות מיני עשבים ושקוים וילמד את בעליהן איך להאכילן ולהשקותן כמומחה לאותו דבר, ברחמים גדולים התהלך את הבהמה החולה וישתתף בצערו של בעל חיים בכל לבבו ונפשו, וקץ לא היה לכעסו אם היו רוצים לשלם לו בעד עמלו זה. הוא היה היחידי בעירנו אשר התנפל בחמה על מסממי הבל:ים וינח מכשולים על דרכם. הוא היה מתמרמר גם על מובילי המשאות והעגלונים, אם ראה כי יעמיסו משא על סוסיהם יתר מכפי כחם, או יכו את בהמתם בשוט מכאיב. „הוי אכזרים—היה צועק מיכל-מטורף—עד מתי לא תדעו רחם, צער בעלי חיים!".

ולא לבד שהשתתף בצערם של בעלי חיים, כי אם גם מצא ענג מיוחד להשתעשע עם אחדים מהם. הוא אהב את החתולים ויחזיקם על ברכיו ויחלק את שערותיהם ויאכילם מקערתו וישקם מצלחתו.

והקרבה היתרה שהראה מיכל לבעלי חיים הרחיקתו מחברת בני אדם שלא ידעו נפש הבהמה.

מיכל-מטורף היה אוהב לשמוע קול חזן בעל קול נעים וקול כנור בידי מיטיב נגן. בשעה שחיים המנגן העור היה שופך רגשותיו בהגיון כנורו היה מיכל „נמס ממתיקות". חיים היה מנגן בכנורו המביע את געגועיו הכמוסים ומיכל-מטורף יושב לפניו כמו נטוע במסמרות ומרחף על פני ים דמיונות. רוחי ינשא לעולמות עליונים ולא ישמע את הנעשה

מסביב לו, גם אם תרעד הארץ תחתיו לא ירגיש. אם היה רואה, כי לא יאזינו היטב לקול כנורו של חיים, היה צועק: „חרשים, אטמו אזניכם משמוע זמרות אלהים! מי ידמה ומי ישוה לחיים הזקן, בשעה שהוא מנגן על כנורו הנסדק והישן. כנורו מדבר, מספר, בוכה ומיליל, כנורו מזעזע את כל הנימים הדקים שבלב, מורט וצובט את הנפש. כנורו מעורר בנו עולם מלא ועמוק; כמה כח, כמה קסם וכשוף בכנורו זה, ואתם, הוי, חרשים"...! המנגן העור היה היחידי בעירנו אשר מיכל-מטורף חלק לו כבוד רב ויקראהו בשם: רבי חיים. לכבוד כזה לא זכה גם הרב בעירנו, כי גם אותו קרא מיכל בשמו הפשוט, בלי הוספת „רבי".

בכלל היו שוים בעיני המטורף זרח הגביר וברוך הקבצן, הראש דוכנא והרב; כדברו את זה, כן דבר את השני בלי כל הבדל בקול בתנועה ובבטוי.

אבל לא לבד כי לא נשא פנים לחי מדבר אתו, כי גם לא הדר פני המתים ולא חנן אותם. בשעה שהיה עובר בבית-העלמין וקורא את השבחים הארוכים על המצבות היה מתקצף ומתרעם על שלשלת השקרים החרותים על האבנים הדוממים. „ימחל נא לי — היה מיכל-מטורף מנענע בראשו ואומר — „השוכן עפר" המהולל בתשבחות הזה, ואם לא ימחל לי, גם אז לא אפחד מפניו, — ימחל נא לי המת, אם אני אספר שבחיו בפניו..." ופה היה מונה את כל חטאי המת ופשעיו אחת לאחת, עד גמירא. „שקר, שקר, — היה צועק מיכל בקול איום, — אנה מפניך אברח? אם אציע שאול שם אתה, ואם אסק שמים האם גם שם אמצאך, האם גם בין כוכבי שמים שמת קנך?" בדברים כאלה היה מסים את רשימת-העונות הארוכה, שהיה קוראה בחפזון, בנשימה אחת.

אם החליט מיכל-מטורף בלבבו לקרוע את המסכה מעל פני איש מרמה, לא ידע כל גבול ומדה וכל מעצור לרוחו הסוער; בלי חמלה היה קורע את המסכה יחד עם העור אשר על הפנים, וימצא בזה ענג מיוחד. והבריות היו כל כך רגילים לתוכחות המטורף, עד כי לא שמו לב. „מי ישמע לדברי משוגע?" היה משיב כל אחד, על הדברים הקשים כגידים היוצאים מפי מיכל, בראותו עול ושקר. אולם הוא לא שם לבו מעולם אל הרושם אשר יעשו דבריו בלב השומע ולמה שיאמרו הבריות. יהיה מה שיהיה, יאמרו הבריות מה שיאמרו, הוא אומר את שלו, הוא שומע לקולו הפנימי ועושה ומדבר מה שלבו חפץ. הוא היה די לעצמו.

ואף כי איש לא היה שם לבו לדברי מיכל מטורף, איש לא היה כותבם על הגליון ורושמם לזכרון בספר, בכל זאת יחיו מעשיותיו, אגדותיו, חדודיו, משליו, שיריו, פזמוניו וקינותיו בפי עשרות אלפי אנשים בני סביבותינו וגלילותינו.

ומה רב היה כשרונו לספר! הוא ידע לקרוא את כל דבר בשמו האמתי והראוי לו. במלה מוצלחת אחת היה מתאר כמו שהוא את האיש אשר ידבר בו, ובמבטא חד אחד היה מציר מאורע שלם. כל דבר המסופר בפי המטורף היה חי ונושם וציורי דבוריו היו תמיד בהירים ודקים. הוא היה תמיד כמעין הנובע המתגבר ומלא על גדותיו שירה חיה וטבעית וחריפות שנונה. אוצרו הרוחני היה תמיד מלא, עשיר ופורה. דבריו היו קולעים תמיד אל השערה, ולא החטיאו את המטרה. הוא ידע היטב את רפיונותיו של כל אחד ואחד, את מומיו הרוחניים וחטאותיו הנסתרות, לכן בדבור אחד, ברמיזה אחת, במלה תקיפה אחת היה נותן תשובה שלמה על הרבה דברים.

אך כמעט איש לא ירד לעולם לעומקה של תשובתו, כי כבר היה ערוך משפט-קדום בפי הבריות: „היש טעם וריח לדברי מטורף?".

מיכל מטורף היה מדבר בלשון-אמו, לשון יהודית פשוטה, שפות אחרות לא ידע. אבל לשון-אמו היתה כל כך עשירה, כל כך ציורית, כל כך ספוגית ורכה, עד שלא חסרו בה מלים לכל רגש ורגש ולכל הגונים של הרעיון. השפה היהודית, ההמונית, השוקית של מטורף זה היתה אוצר שלם, הרבה יתר ממלון אקדמי. שפתו היתה יהודית ממש, לקוחה ושאובה מעמקי חיי העם ולא היתה יכולה להתרגם כל צרכה לאיזו שפה שתהיה. לכל מלה היוצאת מפיו היה טעם מיוחד וריח מיוחד, כל דבור ודבור היה חץ שנון וחד. לפעמים אחת דבר ושתים השמיע, כי שני פרושים, שני צדדים, שתי כונות היו להמלים היוצאים מפיו, קבלן כמו שאתה רוצה וכמו שאתה יכול. כשהייתי שומע שפתו של מיכל הייתי אומר בלבבי: תהא הצרפתית כפרתה ואת האשכנזית יקח אפל. בעת רצון היה פיו מפיק מרגליות יקרות מחורזות זו בזו בחוט הגיון פנימי ומקורי. אך כמו שלא היתה בעירנו אזן שומעת ולב מרגיש את כל המתיקות והקסם שבבנורו של חיים העור, כן לא היה חך טועם את הנעימות, את הצרי והשמן שבשפת מיכל מטורף, בשעה שהיה מבקש תנחומים לנפש אמללה באמת.

מיכל-מטורף היה מחבר שירים מיוחדים על כל מקרה מצוין ומאורע

נכבד. וכעבור ימים מועטים הושרו שיריו בפי קטן וגדול, בפי בחור ובתולה, כל אחד על פי נוסחה מיוחדת ובשנויים קטנים. מיכל לא היה מחבר את שיריו כמשורר ספרותי, הוא לא ידע חוקי המשקל והלכות החרוזים, כל מופת ודוגמא לא היו לנגד עיניו ולא כתב את שיריו על הגליון. את הבתים והדלתות לא היה כותב ולא היה מוחק, לא ידע מעולם חבלי לידה פיוטית, לא חלה—וילד. את מצחו לא קמט ואת מוחו לא הוגיע בבקשת חרוזים, כי הם באו בפיו מאליהם. שיריו צמחו בקרבו, גדלו והשתגשגו כעשב השדה אחרי גשם חם. שיריו היו מתפשטים מאליהם בקרב ההמון ויהיו לשירי-עם, ואיש לא ידע אחרי כן מי הולידם וחוללם. ו„משורר" זה בעצמו חשב את שיריו לדבר של מה בכך, שאין לו כל ערך ומחיר. הוא גם לא ידע כי משורר הוא, ואין כל ספק שהיה שוחק, אם היו אומרים לו, כי יש איזה ערך לשיריו, חדודיו, משליו ואגדותיו, וכי שוים הם כסף. האם דברים כאלה שוים כסף? הן לא במתכון עשה את כל אלה, הם נבראו בקרבו מעצמם. הן שיריו נוצרו בו, בשעה שלבו היה מלא רגשות ובהם השתפכה נפשו, התגלם רוחו. האם למען אחרים היה שר את שיריו? הלא רק להקל את משא נפשו ולהביע את יגונו וצערו, היה עושה זאת! ואחרי אשר היה שר את שיריו, ילדי רוחו, ויצאו מפיו היו לקנין הרבים, לסגולת ההמון, ומיכל מטורף לא חשבם עוד לשלו.

מיכל מטורף לא למד מעולם את חכמת הנפש, ומה ידע את נפש עמו, את נפש אחיו דכאי-הרוח. וגם אחיו סלחו ומחלו לו את דבריו הקשים, את תוכחות פיו ושוט לשונו, ואיש לא שמר לו עברה. הכל היה מחול לו, כי הכל ידעו שמיכל מטורף היא איש טוב לבב, איש ישר ורחמן, ורק הקלפה דוברת בו קשות, רק הטרוף יסכסכהו בבני אדם, רק השגעון ישים, לפעמים, בפיו זפת בוערה. והוא בעצמו איש מנוחות שאין כמוהו.

מיכל מטורף לא מת ככל האדם, כי אם אבד ואיננו עד היום הזה. איש לא ידע יום מותו ומקום קבורתו. השערות שונות נולדו על אדות העלמו פתאם, אך איזו מהן אמת, זאת לא אדע. אחת אני יודע כי מיכל מטורף עוד איננו, אמנם יש בעיר מולדתי מטורפים אחרים, אך ממין אחר לגמרה.

מליץ. ראובן בריינין.

היהודים וחרשת המחשבת.

בימים האלה יבאו לפעמים במכ״ע עברים מאמרים ע״ד מלאכת המחשבת. החזיון הנעים הזה מעיד, כי לא צדקו תלונות שונאינו וכי בני עמנו ישימו לבם גם אל המקצוע הזה שבחרשת בני האדם ובתבונות כפיו; אבל לתמהוננו נמצא תמיד במאמרים האלה דברי אשמה על הציורים והיוצרים העברים אשר לא חטאו ולא פשעו כלל. בסגנון הזה נכתב המאמר „בתבל ומלואה״ בהמליץ גליון 239 ש״ע, המוכיח את חכמי החרשים ויוצרי הפסל מבני ישראל על עזבם בכונה את הענינים העבריים לקחת חמר למפעליהם מהגדות היונים והרומאים, או בדברי ימי כל העמים ומחייהם רק לא מדברי עמם וממחזות חייו, תחת אשר החרשים החושבים מבני הנכר הגשימו בחרשת מחשבתם בכשרון רב ובידיעה גדולה מחזות רבים מכה״ק ותקופות שונות מדברי ימי היהודים. לחזוק דברי האשמה תבואנה במאמר הנזכר ראיות ודוגמאות שנאספו ביד חרוצים ותוארו בהשכל ודעת. בסוף המאמר נאמר כי בהתערוכה השנתית בה„סלון״ הפריזי מוצגים בכל שנה ושנה ציורים ופסילים למאות מאת יוצרים יהודים, אך רק אחד מני אלף עוסק בענינים עברים; וכמעט כלם מחבבים רק את הבלי המיתולוגיה היונית... ואם המצא תמצא תמונה עברית בה„סלון״ ידוע הוא, כי יצאה מידי יוצר נוצרי. חידה היא ותהי לחידה!

ועתה הנה יש את נפשנו לפתור את החידה הזאת ולהערות את יסוד החזון הזה ולהוכיח היש יסוד להאשמה הזאת אם לא.

אולם בטרם נשים לבנו לחקור את הדבר ננסה להציע פה בקצרה את תנאי התפתחות חרשת־המחשבת בקרב היהודים ואת סגולותיה המיוחדות לה.

מודעת היא, כי היהודים החלו לעסוק בחרשת המחשבת רק עשרות־שנים אחדות אחרי אשר גודעו בריחי הגיטו ונתקו מוסרותיו ובני ישראל ראו אור החפש ומשפטי אדם אחרים. יען כי בשבתם כלואים בהגיטו לא הלך לבם אחרי החרשת. ובצאתם ממסגרותיהם מה איפוא ראו? המה ראו את יצירי כפיהם הנפלאים של היונים והרומאים

הקדמונים; המה ראו את החרשת הביצנצית, את החרשת של התקופה עד רפאל ושל תקופת התחיה ושל הדורות הבאים אחריה עד הדור הזה. כפי הנראה היו התנאים עלולים ונאותים מאד להתפתחות חרשת מחשבתם של היהודים וכל הסגולות שכבר נקנו בחרשת היפה—יפי הצורה ודיוקה הנפלא— צריכות היו לפעול על חרשת בני עמנו. אבל מפני סבה אחת נטו החרשים החושבים העברים מן הדרך הכבושה שהלכו בה כל החרשים לפניהם ועיניהם הלכו לא אחרי יפי הצורה והדיוק רק אחרי יפי הרעיון, אשר בעיני אחינו לו יתר שאת, יען כי תחלת עבודת היהודים בחרשת מחשבת היתה ברור ההפלגה שבו נפלגה החרשת לישנה וחדשה, בזמן הוסד בימ״ד ריאלי בעניני החרשת שגם הוא נפלג אחרי כן לפלגות שונות ואשר האריך ימים עד היום הזה.

גדולם וחנוכם של החושבים העברים התחיל בביהמד״ר הזה שתלמידיו עזבו את יפי הצורה מפני יפי הרעיון ואת היפי האידיאלי— הדמיוני — מפני היפי שבמציאות. ולפיכך חרשת היהודים הוא יותר חרשת של השכל ולא אסתטיקא. הדבר הזה נתן פתחון פה למבקרים רבים להעיר למוסר אזן חרשינו על כי לא יבינו את היפי האמתי וגם להוציא משפט נמהר כי לבני-שם בכלל יחסר רגש היפי, יען כי השופטים ככל האדם רק למראה עיניהם שפטו ולא חקרו אל סבות הדבר ואל התפתחותו ההיסטורית.

אבל למען באר דברינו יותר לא נוכל להסתפק בדברינו האמורים ועלינו להרחיב דברים מעט על ארות החרשת, עד המהלך החדש שהזכרנו. אחרי חרשת המחשבת של היונים והרומאים, בקום הדת הנוצרית, נולדה חרשת חדשה, אשר כלה היתה קדש לכה״ק, אשר היו למקור נאמן לכל החרשים לקחת מהם חמר רב למפעלותיהם; ופרי חרשת של התקופה הזאת, אשר בצדק תוכל להקרא התקופה הביבלית, היו אלפי תמונות מכה״ק. מן המאה השבע עשרה החלה ההיסטוריה לקחת את לב החרשים והיא הולכת הלוך וירוש את מקום כה״ק עד הוסד ביהמד״ר החדש. ביהמ״ד הזה הנודע בשם ביהמד״ר הריאלי הרחיק את כה״ק לגמרי, אבל לאט לאט החל לרחק גם את ההיסטוריה והענינים ההיסטוריים הולכים משנה לשנה הלוך וחסר ובמקומם יבאו תחלה ציורים מעין היסטוריה ואחריהם ציורים לקוחים מן החיים בזמן ההוה, והם מלאים את כל התערוכות. עתה נבין מדוע לא נמצא עוד בכל התערוכות תמונות היסטוריות וציור לקוח מכה״ק הוא חזון יקר

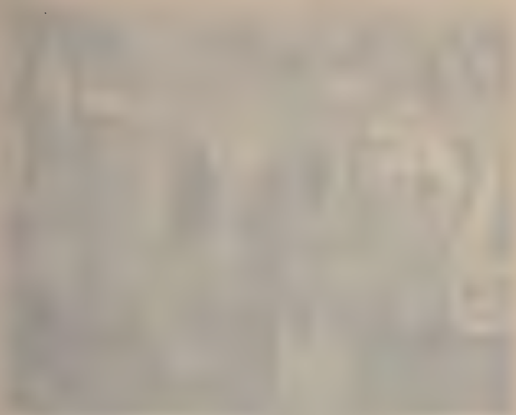
מאד בימינו. ההיטיבו החרשים לעשות בלכתם בדרכם זו, היא שאלה הנוגעת אל חרשת מחשבת בכלל ואין פה המקום לפתור אותה, לכן נבוא אל השאלה המעסקת אותנו אל חרשת היהודים.

אחרי כל האמור למעלה לא קשה היה להגיד מראש איזה דרך תבור לה החרשת העברית הצעירה לימים בהציגה כף רגלה על אדמת המחשבת, כי לא היה לה דרך אחרת בלתי הציורים מחיי העם. ואמנם הצייר הנודע אָפנהיים נתן לנו מפעלותיו הנפלאים מחיי עמנו. וכמה מן האמת והאהבה והרחמים בציוריו אלה! במערכת ציוריו נשקפו כמו בראי מלוטש חיי עמנו, מסרות קדומיו, משושו ויגונו. אחריו בזמן מאוחר מעט יבוא הצייר גאָטליעב בעל הכשרון הגדול בציוריו מחיי היהודים בגליציה, ואחריו יבוא הירשענבערג הנותן לנו מערכה שלמה של ציורים מחיי היהודים בפולין. ואחריהם קהל ציירים עברים ;ברוסיא המתארים לפנינו מחזות רבים מחיי היהודים ומדברי ימיהם.

והנה לפנינו רשימה מקוצרת מאד הנותנת דין וחשבון ממפעלות אחינו בחרשת המחשבת.

ועתה הבה נחפשה ונחקרה האמנם רק החרשים החושבים העברים אשמים, כי הציורים עם הענינים העבריים ילכו ויצערו משנה לשנה, כאשר יעידו רבים בצדק, או אולי גם בזאת יש לנו לבקש סבה אחרת שאלצה את החרשים היהודים ללכת בדרך הכבושה ולעשות ציורים בלי כל תכן, לא בעד המוח ולא בעד הלב. עלינו להתודות, כי לא אשמת החרשים העברים בלבד היא אם בחרו חמר שאינו הגון לתמונותם, ויחד עמהם תשא את העון גם האינטליגנציה העברית, אשר בכל שנה תפזר כסף רב לקנות ציורי חרשים ויתרחקו מתמונות עבריות כמטחוי קשת. על כן מצב החרשים העברים מורה מאד, כי אם אין דורש למפעלות רוחם מאחיהם ואיכה איפוא יקוו לקונים מבני הנכר, אשר גם הם לא יצטיינו באהבה יתרה לכל אשר בשם ישראל ידגל. לכן רק הגבורים בחרשי ישראל יוכלו לעמוד הכן תחתם מבלי עזוב את דגלם; אבל מה יעשו הנחשלים אשר אין להם כח לעמוד בפני הזרם הסוחף אותם סחוף והשלך אל יון מצולת החרשת בלי תכן ורעיון?

ועתה עוד עלינו לברר ולהוכיח האמנם טובים מאד יצירי כפיהם של החרשים החושבים הגדולים שבאוה״ע, האמנם מכוונים הם ציוריהם לעניני כה״ק או רק חקוי פשוט המה. לבל נהיה בעיני הקוראים כמטיחים דברים בעלמא בלי ראיות נאמנות הנני שם פה לעיני הקוראים העתקות

№ 1

№ 2

№ 3

משלש תמונות מצוינות מעשי ידי היוצרים בני הנכר ויפתרו נא את החידה אשר אחורה להם, מה יציירו לנו הציורים האלה שיצאו מתחת ידי ציירים נודעים למשגב ואשר חפצו לתאר בהם ענינים מכה״ק.

שתים מהתמונות האלה הנסמנות № 1, № 2 הנה פרי מצבוע של רפאל סנציה ד׳אורבינה המהולל, והן נמצאות בהוואטיקאן ברומי והשלישית הנסמנת בסימן № 3 נמצאת באוצר התמונות (ערמיטאזש) הקיסרי בפטרבורג והיא מעשי ידי הצייר הפלמנדי הנודע וואן-דער-ווערוף. היה לאל ידי להביא עוד ראיות רבות, אבל אחרי אשר אין החמר ת״י אסתפק במועט הזה.

למען הבין ערך פעולות חרשי הגוים במקצוע זה לא למותר יהיה לספר בדיחותא אחת. חרש חושב רוסי בציירו זה לא כבר את הציור „עקדת יצחק" ובחפצו לעשות את ציורו בדיוק ריאלי רשם על המאכלת אשר לקח אברהם בידו לשחוט את בנו את שם הפאבריקא „Завьяловъ въ Ворсмѣ", והבדיחותא הזאת אינה רחוקה מן האמת, כי בכל אחד ואחד מבתי אסף לתמונות נוכל למצוא תמונות מפעלות החרשים החושבים הגדולים ועליהן מצוירים גבורי כה״ק במלבושים מתמיהים, כמו למשל בראש דוד המלך נראה צניף נשים עם נוצות יענים וכו׳. ולמרות אשר התמונות האל נעשו בתכלית השלמות בנוגע ליפי לא יוכל הרואה להתאפק משחוק בראותו את תמימות יוצריהן, אשר לא דקדקו לבון אל האמת ההיסטורית ואל המסרת הביבלית.

אבל ציוריהם של החרשים העברים אף אם נאמר, כי אין בהם ההוד והתפארת שביצירי רוח גדולי החרשים באירופא, אבל תחת אלה נראה בהם בינה ואמת היסטורית ברב או במעט.

לכן אין לנו להצטער על אלפי התמונות הנעשות בתמימות ובלי הבנה השמורות בבתי אסף רבים, אבל על זאת יצטער המצטער על כי לא בא עוד הרוח העברי אל נפש צירינו וביחוד אל נפש האינטליגנציה שבנו ולא יוקירו את דברי ימינו ואת דעת חיי עמנו, כי יקר להם רק כל אשר לא לנו הוא, ומים מבאר זרים ימתקו לחכם.

אקרמיק מ. מיימון.

דברי ימי ישראל.

(בקרת).

דברי ימי ישראל (מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה) מאת ד"ר צבי גראֶטץ, מתורגם עברית בתוספות הערות והארות חדושים ומלואים, מאת שאול פנחס ראבינאוויץ, עם הערות ומלואים מאת ד"ר א. א. הרכבי. חלק חמישי (מימי הדור האחרון לאלף החמישי עד ראשית הרדיפות בספרד במחצית הראשונה למאה השניה באלף הששי). ווארשא תרנ"ז.

משפטים כלליים ומליצות יפות על אדות הספר הגדול והנכבד הזה, כבר נשמעו די והותר, כי הספר הענקי הזה נותן די חמר לכל החפץ לדבר ראמות ולשפוט גבוה. — מהם יש אשר גזרו עליו משפט קשה, גם כן רק בדברים בלבד, על פי איזה השקפות שטחיות, ובשביל איזה שגיאות, אשר נמצאו בספר הגדול ורב הערך הזה, אשר כמובן לא יתכן כי בעבודה גדולה וכבדה כזו, לא תהיה כל מגרעת. אך כמדומה לנו, כי כבר עברה עת המליצות היפות והבטוים הנאים, ולא בקרת כללית דרושה להספר הזה, כי אם פרטית, כי ספר גדול כזה הנוגע לתקופות שונות ונכבדות, לא יתכן מבלי שגיאות גדולות או קטנות. ואם כי אי אפשר לנו כעת לבקר על פי המקורות הראשונים, את כל הספר הגדול הזה מראשיתו, אך נדמה כי אין אנחנו צריכים להתחיל מ„בראשית", — מכל תקופה ותקופה תצא לנו תורה, ולא תהיה מאמצע המלאכה, לבקר את החלק החמישי, כי אין ספר נוגע בחבירו בפרט, והתקופה אשר עליה נדבר היא כמעט היותר עשירה אם כי בצרות, אך מה כל עשר היהודים? עשירה היא גם בחיים הרוחניים, וכמעט היא היא הרת מפעלים כבירים, במלחמת הרוח בישראל, ובה רבו מאד סבות מבית ומבחוץ, אשר פעלו הרבה על חיינו הפנימיים והחיצוניים. — התקופה הזאת אשר המחבר הנכבד יכנה בשם „תקופת הדלדול", היא היותר גדולה, היותר נוראה, היותר ממשכה, וזאת התחלתה . . .

שונה הספר הנפלא הזה מיתר ספרי דברי הימים, אשר אין להם בעולמם, כי אם דברים ומעשים שהיו, כי בקראנו אותו תשתפך נפשנו

פשוט, לא כמקרא ספרים ממין זה, אך כספר אשר רוח שירה נעלה מאד שפוך עליו מראשו לסופו. — אמנם יש רבים הדורשים את הדבר הזה ל ג נ א י, וטעמם ונמוקם, יען כי בספרי דברי הימים אין מקום להשתפכות הנפש ולסנגוריה, כי אם לאותות ומופתים, — אבל בכלל לא כן הדבר, אם אך נסיר את השגיאות והמשפטים המעוקלים, אשר עשה מספקות ודאות... ועל השערות התלויות בשערות תלה הררים, והניחם ליסוד מוסד בבנין דברי הימים, אם אך נתקן את הדבר הזה אז אין עריך להטוב הרב הצפון בסגנון פיוטי כזה, מאשר לסגנון יבש מלא חמר ואיתות ומופתים מבלי כל רוח חיים, גם לו יבאו בו רק דברים מנופים בי"ג נפות, ולא תהיה גם שגיאה קלה להאמת ההסטורית! ואשר על כן מה נכבד הדבר, כי בהתרגום העברי מספר השגיאות והמשפטים המעוקלים הולך ומתמעט, והסגנון הפיוטי משתלם, וקסם נפלא שפוך על הספר הזה בתרגום העברי, כי השפה העבריה מסוגלת לזה ביותר, — אך בכל זאת חלילה לנו לשאת פנים במשפט, ועלינו להתגבר על המון רגשותינו ולהוציא משפט אמת, בדברים שונים אשר אין דעתנו כדעת המחבר הנכבד.

אחרי ה„מבוא" הכתוב ברגש כביר, שלהבת־יה בוערת אהבה לעם ישראל ותורתו, ואנחה עמוקה על כל הרעות, ומחאה גלויה על מעשה עריצי ארץ אשר עשו לשה פזורה, — אשר מיקר ערכו אי אפשר למסור להקורא איזה דברים ממנו, כי כלו נחמד, כלו מעורר רגשות נעלים, אחריו יבא הפרק הראשון ב„דברי ימי תקופת הדלדול", היא התיתמות כנסיות ישראל בכל ארצות תפוצותיהן אחרי מות רבנו משה בן־מיימון, אשר אז החלה השתלשלות הצרות, כהונת אינוקינטו השלישי אשר דכאה את ישראל והורידה את כבודו לעפר, — שני אלה האסונות אמנם היו גדולים לעם ישראל, כי היתה כספינה שאבדה קברניטה בעת הים זועף מאד... לפי מצב הסערה קרוב מאד, כי „רב החובל" לא יכול להועיל מאומה, ואשר על כן רואים אנחנו הפרזה יתרה בדברי המחבר הנכבד האומר לא בתור השערה, כי אם כדבר ברור ומוחלט: „לו נמצא אז איש הרוח כבן־מיימון להיות ממלא מקומו ורועה ישראל כמוהו, כי אז לא פרץ הזמן פרץ גדול בחומת בית יעקב, ולא פרצה המחלוקת הגדולה בין המשכילים באמונה ובין התמימים", — משפט כזה אי אפשר להחליט בשקול הדעת בלבד, לא איש אחד או שנים יוכלו להיות מניעי גלגל הזמן, אמנם הם פועלים פעולה ידועה, אבל אי אפשר להם להיות

„מחוללי הכל״, לכן לו גם היה יפה כח הבן (רבנו אברהם) משל האב, היה העולם כמנהגו נוהג, גם בבית ישראל פנימה. והתמימים לא נשאו פנים, ואולי התפרצה המחלוקת ביתר עז, כי יודעים אנחנו כי פעולת הרמב״ם —כפעולת כל החכמים האמתים— היתה גדולה לאחר מותו יותר מבחייו, לא רק באירופא לבד, כי גם במצרים. — היהודים בארצות הקדם היו פשוטים ותמימים, והרמב״ם בהיותו רופא המלך ובצדקתו ובמדותיו הטובות קנה את לב העם לאהבה אותו, והפיץ שם תורה, ולולא הוא שהיה להם שם, מי יודע אם לא נהיו ל„קראים״, ואחרי כל זאת כתב (אגרות הרמב״ם צד ט״ז): „הנה יש עמי בעיר אנשים, אשר אין להם שם כלל אף בעירם, לא מעלה ולא יכולת, ובשביל הקנאה והתחרות לא רצו להביט ולעיין בזה החבור הגדול (יד החזקה) כלל, ולא ראו אותו לעולם, כדי שלא יאמרו עליהם, שקבלו תועלת בחבור פלוני״, — וכאשר הורה כי מותר להתפלל וללמוד תורה גם מבלי טבילה, כדין התלמוד, בא דין מאלכסנדריא בקולי קולות באמרו „אם כן דת של ישראל נ ל ך ו נ ו ד י ע ל פ ל י ל י ם...״ וגם הוציאו עליו קול, כי הוא איננו רוחץ, והוכרח להעיד עליו שמים וארץ כי שקר הדבר (אגרות הרמב״ם צד י״ח), ואם כן נוכל לתאר לנפשנו איך היה הדבר, לו יצא איזה ריב בדבר „אמונה״, אשר איש לא יבין את שפת רעהו, כי סוף כל סוף הוא מבאר את האמונה על פי הפילוסופיה, אשר לשמה תאחז נפש התמימים שער ... והנה במצרים לא נמצאו אז מבינים ספר „מורה הנבוכים״ לאשורו מבין התלמודיים, מלבד אשר עוד טרם נתפרסם, כי הדפוס לא היה בארץ. וביחוד מצא מסלות בספרד, אשר היו בה שרידים אוהבי חכמה, אשר יד להם בפילוסופיה, לרגל החנוך והתרבות בכלל בספרד בעת ההיא, אך כאשר הכה שרשיו בלב הצעירים, וגרם לרעה על המצב הדתי, אז התעוררו איך לקדם פני הרעה, כאשר עוד נדבר בהמשך מאמרנו.

אולם אחרי אשר הרב המחבר יחשוב כי העולם מתקים בשביל יחיד —דבר המתנגד לחקי דברי הימים— לכן הוא ממעט מעט דמותו של רבנו אברהם בן הרמב״ם, אשר בימיו פרצה המחלוקת הנוראה ואחזה אש בכל פנות בית ישראל ולא יכול לכבות... והוא אומר „כי רבי אברהם בן הרמב״ם לא הכיר את האמתיות שגלה אביו בהכרה שכלית ועצמית, כי אם הקדיש כל דבור ודבור שיצא מפי אביו, ומכל שכן שלא הקיף בדעתו את כל שיטת התלמוד התלמודי והחקירה הדתית

שהורה אביו המורה הגדול״ (p. 9), והנה כל איש יבין, כי לחרוץ משפט כזה דרושים אותות ומופתים רבים, ובאשר ספרו של רבנו אברהם כתוב ערבית ומספרו „כתב אל כפיה״ אין לנו כי אם איזה דברים בודדים, לא נקל לנו לדבר, אך גם מן המאמר „על אדות האגדות״ הנדפס בקובץ תשובות הרמב״ם (ח״ב) אנחנו רואים, כי דבר דברים מקוריים, וכמעט אין אנחנו מוצאים דברים מפורשים וברורים כאלה בדברי הרמב״ם, ואומר גלוי „כי אין לשא פנים לכל אדם יהיה מי שיהיה, ודבר זה אסור מן התורה ומן השכל כי „לא תכירו פנים במשפט״ הוא יסוד מוסד, ובשביל זה לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד בפירוש התורה ובדקדוקיה וישר אמריה בבאור כלליה ופרטיה להעמיד דעתם בכל אמריהם ברפואות וחכמת הטבע והתכונה ולהאמין להם, כאשר נאמין בפרוש התורה שתכלית חכמתה בידם, ולהם נמסרה להורותם לבני אדם כענין שנאמר על פי התורה אשר יורוך, וכן אמרו בעלי התלמוד בדבר שלא נתברר להם מדרך משאם ומתנם בדרכי התורה „האלהים אלו אמרה יהושע בן נון לא צייתי ליה״, לאמר לא הייתי מאמין לו, יען לא יוכל להראות על פי הדרכים אשר התלמוד נתן בהם להדרש, — וכמו כן בדרכי הרפואות שלא נתאמתו דבריהם כענין אבן תקומה שמונע הפלת נפלים שלא נתאמת״ — וכן יאמר „כי אין לחרוץ משפט אחרי אשר אריסטו טעה בעקרי האמונה, כמו כן טעה בכל דבריו, אך ראוי לכל חכם להתבונן בכל דעה ומאמר ולקים מה שראוי לקים ולבטל מה שראוי לבטל״, וכן ירים על הנס את דברי רבי „אשר בדבר מחלוקת חכמי ישראל ואומות העולם אם גלגל קבוע אמר „נראים דבריהם מדברינו״ אם כי הראיה רפה וחלושה״ ויוסיף לאמר: „כי באמת נקרא רבנו הקדוש, יען כי כאשר ישליך האיש מעל פניו את השקר ויקים האמת ויחזור בו מדעתו כשיתבאר לו הפכה אין ספק כי ק ד ו ש הוא״, וכמו כן מלא המאמר הזה בדברים עמוקים ונכבדים לדרכי האגדה, והוא מועט המחזיק את המרובה, והוא כולל כמעט דברי הגאון מהר״ץ חיות, אך בדברים יותר ברורים ונמרצים, — ומן המאמר הזה אנחנו מבינים עד כמה היתה ה„אמת״ יקרה בעיניו, ואשר על כן הצטיין מאד בהנהגתו כאשר פרצה המחלוקת הנוראה, וישם אל לבו „כי הוא נוגע בדבר״, ולא לחנם נקרא שמו בשם „רבנו אברהם ה ח ס י ד״, אף כי בעיני מתנגדיו היו דברים כאלה למינות, אף כי כפי הנראה לא הגיעו הדברים לאזנם, ולא

ידעו מן הספר הזה אחרי אשר היה כתוב ערבית, וגם עתה לא נגרע ממנו כי אם מעט [1]) ממקורות שונים.

והתקופה השחורה, כהונת אינוקינטו השלישי הנה באה, אשר הורידה את כבוד ישראל, וכתם שחור נראה על שמי היהדות הוא „אות הצבע הצהוב לתו-קלון לישראל״ והמון צרות לאין מספר, ומי הוא הקורא את הספר הזה אשר לא יעשו עליו רשם דבריו הכתובים ברגש כביר? במרומה לנו אין אחד! אך נחמה אחת כי אך לשוא. . . אם כי חדלו ללכת בקומה זקופה, אם כי היו למוגי לב, נסים ומפחדים מכל נער פוחז, אך את ישראל לא הכחידו מ„גוי״, תורת המוסר והמדות השתמרה אצלם ביתר שאת בהיותם בודדים במועדם. . . עוד חיה נחיה! גם אז כאשר שנאת עמי ארצות אירופא לישראל התגברה נתעורר זיק האהבה להארץ הקדושה, ונתעוררו רבים מגדולי רבנינו ראשי הקהלות בעת ההיא לעלות לירושלם לעיר הקדש ורבו אז „עולי גולה״.

והנה כאשר יספר המחבר —על פי מקורות נודעים לנו— „שמו פניהם חבל „עולי גולה״ דרך ארץ מצרים, ויסורו אל קאהירא לבקר את רבי אברהם בן משה בן מיימון וישמח עליהם שמחה רבה. אך ר׳ שמשון בן אברהם (הר״ש משאנץ) הצרפתי הצפוני, אשר כל עסקו היה רק בתלמוד והלכה, לא אחז דרכו דרך מצרים, וישתמט מראות את בן האיש אשר חשבהו לנוטה מדרכי התורה

---

[1]) הרה״ח ד״ר א. א. הרכבי בהערותיו הנכבדות לספר הזה בשם „חדשים גם ישנים״ הביא לנו למנחה העתקת מאמר אחד מהספר הזה אשר חלק ממנו נמצא בכת״י בבית העקד הקסרי בפ״ב הנכבד מאד בדבר ההלכה „אין אונאה לקרקעות״, כי ההלכה הזאת מתנגדת לפשוטו של מקרא המדבר בממכר שדה „אל תונו איש את אחיו״, לכן הוא אומר כי באמת „אין מקרא יוצא מידי פשוטו״, — אף כי הרמב״ם אביו לא אמר כן ומזה יוכיח „כי גם רבי אברהם היה כאביו הגדול בעל רוח כביר ועשוי לבלי חת״. אמנם כן, אבל הדברים כשהם לעצמם זרים מאד, איך יתכן לאמר בדבר הלכה אין מקרא יוצא מידי פשוטו בדבר אשר הקבלה מתנגדת? אך חסרון באור יש בזה, כי אמנם אין המקרא יוצא מידי פשוטו, כי גם בקרקע נאמר „אל תונו איש את אחיו״, ואסור מן התורה, אך חז״ל אמרו כי בקרקע אין המכירה בטלה, דבר אשר אין אנחנו יודעים מן התורה, כי באונאה המקח בטל, ורק הם דרשו, ובקרקע אי אפשר להעריך המחיר, ועל כן המכירה קימת, וכן יאמר הרמב״ן על התורה „כי דין אחד למטלטלין וקרקעות שבהם דבר הכתוב אל תונו, אבל מדרבנן דרשו בתשלומין ובטול מקח, ומזה לבד מעטו בקרקעות״ וכן דעת בעל החנוך (סי׳ של״ז), ולדבר זה דרושה בינה יתרה ועיון עמוק אך לא רוח כביר!

המקובלת ויחשדהו במינות". והנה אין כל מקור מה היה בלבו של הר"ש משאנץ, על אשר לא נסע דרך מצרים, והמחבר הנכבד בונה את דבריו על ההשערה, יען היה טינא בלב ר' אברהם עליו, על אשר לא עבר דרך מצרים, וכמובן אין מקום להשערה זו כלל, ובצדק העיר הרה"ח הרכבי כי מעכו לקאהירא עוד רב הדרך והר"ש היה זקן מר' אברהם. — אולם מדברי ר' אברהם נראה כי רבני שמשון נפרד מחבריו, ובכונה לא סר דרך מצרים, כי לו נסע בספינה אחרת, לא היה מזכיר את הדבר הזה כלל, אך לא יען חשד את הרמב"ם במינות— כאשר העיר בצדק החכם הנ"ל כי יש בזה הפרזה גדולה, או יותר טוב, כי אין בזה אף קורטוב של אמת כאשר נוכיח עוד — כי אם פשוט לא חפץ לעבור דרך מצרים, כי אמרה תורה „לא תוספון לשוב בדרך הזה עוד". ולפי דעת הרמב"ם בעצמו בספר „המצות" נכפלה האזהרה הזאת ג' פעמים וגם דברי המקרא „אשר ראיתם מצרים היום לא תוספו לראותם עד עולם" נאמרו לדורות, ואמנם הר"מ מקוצי תלמיד ר' שמשון משאנץ וגיסו כתב (סמ"ג סי' ר"כ): „ויש להתפלא על כמה קהלות השוכנות שם וגם רבנו משה בן מיימון הלך לשם, ואין לנו טעם להתיר", והנה יודעים אנחנו עד כמה הר"ש משאנץ מחמיר לעצמו, עד כי אמרו עליו [1]) כי כשהיו עיניו כואבות היה מכסה פניו במסוה חוץ מן העינים והיה מסתכל במראה והוא מטעם „לא ילבש גבר שמלת אשה", ואיך יתכן כי יעבור דרך מצרים אשר מפשוטו של מקרא נראה כי אסור? הן יודעים אנחנו כי הוא לא היה מבטל דעתו בשביל דעת אחרים, ולא היה שם לבו כי קהלות רבות, ובראשם הרמב"ם, ישבו במצרים, — מלבד כי לא יכול לראות את פני ר' אברהם, באשר לא ידע את הלשון הערבית והספרדית, וגם על הכתב העברי הספרדי אמר „לית כהלין כתבא למקרא [2]), ואחרים קראו לפניו, האם יבא להביט בפניו? תחת אשר בן־לויה שלו רבנו יונתן היה ספרדי וידע את הלשון הספרדית, וידע לקחת דברים עם רבנו אברהם.

אולם על אדות השקפתו על הרמב"ם וספריו, אין אנחנו נזקקים כלל להשערות, אחרי אשר יש אתנו דברים ברורים „בכתאב אל רסאייל [3])

[1]) תשב"ץ לר' שמשון בן צדוק סי' תקמ"ו.
[2]) כתאב אל רסאייל צד קל"ב. [3]) צד קל"א.

באמרו: „ולא להשיב את הארי הגדול לאחר מיתה באתי, הרב משה אשכול הכפר, ממנו פנה ממנו יתד, שמענו שמעו כי נגלו לו שערי בינה, ותורה היא וללמוד אני צריך״ אולם יוסיף לאמר: „ואיש אל ישים יגיעו בספרים הסתומים (ירמז על יד החזקה) כי המסדר לא סדרם לעכב את הגאולה כי אם ללמוד מהם להוראת שעה, צא ולמד ממשנה ותלמוד ספרא וספרי, שלא מסרו לאחרונים הלכות לבד, אך כתבו דברי המטמאים והמטהרים האוסרים והמתירים, ופעמים נגלים לאחרונים הצפונים מראשונים, ויש תלמיד רואה מה שאין רבו רואה״, מכל הדברים האלה אנחנו רואים כי ערכו של הרמב״ם היה גדול בעיניו מאד, אולם בכל זאת לא הכחיד את האמת תחת לשונו, ודבר ככל אשר עם לבבו, — ודבריו הם מתאימים לדברי איזה מן החוקרים האחרונים, „כי לא טוב ללמוד מספרים סתומים״, ומַמעשי הרמב״ם ומתשובותיו אנחנו רואים כזאת, ודי לנו הדוגמא הזאת. הוא בעצמו בחבורו [1]) כתב: „אשה שמתו שני אנשיה לא תנשא לשלישי״, הוא הדין הנודע בשם „קטלנית״. והנה נוכל להבין את התוצאות הרעות אם האשה עודנה צעירה לימים, אך אין רחמים בדין, ובעיני המורה הלומד מתוך הקצורים, אחת היא ההלכה הזאת, עם יתר ההלכות, אשר אין כל עצה ותחבולה. אולם כאשר שאלו להרמב״ם הננו שומעים תשובה נפלאה במינה [2]) אשר ממנה נוכל להכיר שיטת הרמב״ם בכלל וגם תוכל להיות לבנין אב. ואלה דבריה: „תמהני מאד, תלמידי חכמים העוסקים בתורה תמיד, תחסרנה להם המעלות המוכנות לדבר זה, ולא יחלקו בין דבר אסור מן התורה לאסור מדבריהם, לדבר המרוחק מחמת סכנה ואין בו אסור, ואיך ידמו ספק נפשות הבא בידים לספק נפשות הנופל על צד הנחוש הפחד והתמהון וכו׳ ודי למבין בדבר זה עקר התשובה, ומעשה בא לידינו בכל ערי ספרד, כאשר ימותו לאשה בעל אחרי בעל לא תמנע מלהנשא אם היא בשנים של בחרות, ואנחנו מוצאים כי חכמי התלמוד לא חששו לאסור ושחררו לאמתא, כדי שלא יכשלו בה פריצים, ואיך נגרום אנחנו שתצאנה בנות ישראל לתרבות רעה? ואף כי לא תנשא אומרים לה אם ימצא מי שיקדש אותך לא נחייבנו לגרש, ומערימין ומקדשין בפני שני עדים, ואחרי

---

[1]) הלכות „אסורי ביאה״ פרק כ״א.

[2]) התשובה כתובה ערבית ובקצרה נזכרה ב„כסף משנה״ ובשלמותה העתיקה המהר״ם אלשקר בתשובותיו (סי׳ ע״ט).

בן מכניסין אותה לחופה וכו׳ כן היו עושים בית דין של רבנו יצחק בעל ההלכות וכל הבאים אחריהם, וכן עשינו אנחנו במצרים הוראה להתיר״. ועתה האם לא צדק רבנו שמשון משאנץ בדבריו „ופעמים נגלים לאחרונים הצפונים מראשונים״ וכי לא יתכן להורות מספרים סתומים? והנה, כמובן, יש אתנו להרבות בדוגמאות, אך אדמה כי הקוראים הנכבדים יסתפקו בהדוגמא הזאת, כי אין מטרת מאמרנו לדבר בארך על אדות המקצוע הגדול והנכבד הזה, אך רק להראות כי אצל המתנגדים היתה שיטה מסודרה בטוב טעם ודעת וטעמם ונמוקם עמם, והר״ש משאנץ בפרט היה אחד ממעריצי הרמב״ם באופן נעלה, כאשר ראינו מדבריו. אם כי לא השבו למעלה מכל בקרת, ואומר: „כי כאשר העתיקו לפניו מן „היד החזקה״ — התבוננתי מתוך ענייניו, כי רמו עיניו והביט נפלאות מתורת ה׳, אך לפעמים הוא אומר דברים שאין להם יד ורגל״, כי ברוחו ונפשו היה תמים דעים בענייני האמונות ודעות עם הרמ״ה, ושיטת הרמב״ם היתה זרה בעיניו מאד, בכל זאת לא הוציא מפיו אף הגה להשפיל כבוד הרמב״ם, וכאשר דמה בצדק את הריב ההוא להמחזה אשר חזה דניאל על האובל יחשוב את הרמב״ם להגבור היותר מצוין ויאמר „ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה וכל חיות לא יעמדו לפניו, ואין מציל מידו ועשה כרצונו והגדיל, זה הרב רבי משה בן מיימון״, —ואחרי כל זאת יבין כל איש, כי המחבר הנכבד ראה צל הרים כהרים ולפעמים גם עמקים כהרים!

יתר הדברים בפרק הראשון נכבדים מאד, והננו עוברים על פניו ובאים אל הפרק השני המקדש כלו ל„פלגות בישראל״, אשר בו יבאו דברי הריבות על ארות ספרי הרמב״ם, וכמובן כל תקופה במלחמת הרוח נכבדה לנו מאד, ואם כי דברים רבים נאמרו במקצוע זה, בכל זאת עוד הענינים סתומים, ואם כי המחבר הנכבד העמיק הרחיב במקצוע זה בכל זאת לא נוכל להסכים כלל לרוב דבריו, ביחוד כאשר נגלו לנו מקורות חדשים, המפיצים אור על קורות המחלוקת ההיא, אשר נולדה לא במקרה, כי אם היתה סבה הכרחית, ובאשר הנושא נכבד מאד, הנני להאריך מעט.

המחבר יאמר: „ההתנגדות להדעות הפילוסופיות של הרמב״ם החלה עוד בחיי המורה הגדול, אך הערעורים האלה היו נאמרים בלחישה ובשפה רפה, ולא נשמע קול המערערים מפני תהלת מעריציו ומקדישיו״ (p. 37) והוא מוציא את המשפט הזה, יען כאשר יצא רבנו מאיר הלוי

ב„אגרת קנאות" לא עשו דבריו כל רשם, ומלבד אשר לא שמו חכמי לוניל לב לדבריו עוד יצא אחד מהם היא רבנו אהרן ב"ר משולם לדבר אתו משפטים על אשר נועז לפקפק בדברי הרמב"ם. — ורק אחרי מות הרמב"ם התפרצה המחלוקת אשר עשתה שמות בבית ישראל, ועל כן יחשוב כי בשביל כבוד הרמב"ם נאמרו הדברים בשפה רפה. — אך כבר הוכחנו כי כבוד הרמב"ם היה גדול גם אחרי מותו ואולי עוד יותר מאשר בחייו, — אך בעת אשר יצא דבר הריב לראשונה לא ידעו כלל מספר „מורה הנבוכים" אשר חברו לסוף ימיו בערבית, ורק על ספר „המדע" הוא החלק הראשון מספרי „משנה תורה" יצא לערער, ולא כאשר יאמר המחבר: „כבר נתעוררו בו (ברמ"ה הלוי) ספקות על דבר ספר המורה והמדע", כי כפי הנראה לא הגיע אז לידו. וכל טענותיו על דבר הלכה אחת בהלכות תשובה בענין עולם הבא — ובעוד ענינים תלמודיים, אשר בדברים רבים הצדק אתו, — וכמובן לא יכלו לעשות הדברים רשם, כי כמה פנים לדבריו בהלכות תשובה, מלבד כי באמת אין מקום כלל לבעל דין! ואף כי בעבור זמן מה הגיע לידו ספר המורה, בהיותו ספרדי, אך בראותו כי דבריו הראשונים לא הועילו מאומה, והר"ש משאנץ לא היה עוד בצרפת, ורוב העם מעריצים ומקדישים דברי „המורה" חדל להרעיש את העולם, אף כי בודאי היה זר מאד לרוחו, וחכמי צרפת לא ידעו ממנו כלל, אך אחרי כאשר התפרצה המחלוקת הגיע לידם ספר „מורה הנבוכים", וכמובן השתוממו מאד, ולא עשה עליהם כל רשם, כי לא העמיקו בו, והכירו את הרמב"ם רק מספריו התלמודיים. וגם בזמן מאוחר מעט —בימי ר' יצחק מקורבל— לא ידעו ממנו, ובארו דברי הרמב"ם „לא יניח התבשיל תחת המטה שמא יפול לתוכו דבר המזיק והוא אינו ראהו" אשר הוא נגד הטעם „כי רוח רעה שורה עליו", כי ידבר כאשר אנשים מצוים [1]. ולא שמו לב לשיטתו בכלל על אדות רוחות רעות, אשר דבר דברים ברורים בספרו „מורה נבוכים", ואשר על כן לא הזכיר גם הלכה אחת מדינים כאלה בספר „משנה תורה", — לכל זאת לא שמו חכמי צרפת לב, כי מה להם ול„מורה נבוכים"? אך לא כן היה מצב הדברים בפרובנציא ויתר ערי ספרד, שם לא הסתפקו „בפילוסופיה" לבד, אך גם במעשה, החלו לזלזל במנהגי הדת, והחלו ללעוג על דברי רבותינו

[1]) סמ"ק יום רביעי סי' קע"א.

בעלי התלמוד, וסכנה גדולה היתה נשקפת ליהדות, כאשר יודעים אנחנו על פי מקורות נאמנים, וביחוד מן המכתבים אשר נתפרסמו בשם „מלחמת הדת" [1]). ולכן נכברה היתה מאד התנועה אשר התעוררה על ידי התמימים אשר החלו לקנא קנאת ה' צבאות, כי סוף סוף עוררה התנועה הזאת כי גם מעריצי ה„מורה נבוכים" לא התרחקו כל כך ממנהגי הדת בפועל, למען לא יתנו חרב בפי מתנגדיהם, אף כי תוצאות הריב היו נוראות מאד, וגם נתחלל שם שמים באפן מבהיל מאד, לרגלי סבות שונות.

ר' שלמה מן ההר [2]). המכונה בפי כל בשם „הרב התמים", לא חפץ לעשות לו שם במלחמתו ואי אפשר להעלות על הדעת כלל „כי גזרת החרם של האפיפיור גריגור התשיעי על הספרים הנקראים בהאוניברסיתה הפאריזית, העירה את לב הקנא ר' שלמה להנהיג בקרת הדעות גם בעולם היהדות ולבער את המינות הנמצאת לפי דעתו בספרי הרמב"ם", כאשר ישער המחבר, כי אפשר הדבר, — אפשר מאד כי הרב התמים לא ידע מגזרת החרם של האפיפיור כלל, ואך בתום לבבו כאשר יספר בעצמו [3]): „בשמענו מקצתם זקנים ונערים, מפרסמים דברים להרוס הקבלות וכו', שמעתי מלעיגים על דברי רבותינו, וכשמעי הדברים האלה נבהלתי, והתוכחתי עמהם פעמים רבות, והייתי בעיניהם כמתעתע וירבו הימים, היינו מריבים כמתלהמים, ולא נלחמים עד בא העת עת בלהה ובעתה",—והיא כי החוים בעירו ללמוד את „המורה נבוכים", וכדומה. והדבר הזה עורר חמת כל ההוגים בספר הזה, ויחשבו לא רק לחוצפא מעשה ר' שלמה מן ההר, כי גם לעון גדול מנשא, וישימו אותם לחרם על העיזם לעשות כדבר הזה, וגם —לפי דברי הרב ר' שלמה מן ההר [4])— „הוציאו עלי דבה לאמר כי חרפתי מערכות אלהים חיים, ודברתי ברב הגדול אשר הרבה והרביץ תורה בישראל רבנו משה בן מיימון להבאישני ביושב הארץ", ואמנם כן כתבו ראשי הקהלות במכתביהם, אך נאמנים עלינו דברי הרב התמים ותלמידיו, אשר לבל הדעות היו חסידים מצוינים האומרים —במכתב ההוא— „חי ה' אשר לשמו הגדול נכנסנו לדברים האלה, כי מעולם לא

[1]) „גנזי נסתרות" קובץ ג' וד', המכתבים אשר פרסם הרה"ח שזח"ה.

[2]) חדוש תלמודי נזכר ממנו בחדושי תלמידי ר' יונה על אלפס ברכות (פרק א' ועוד.

[3]) „גנזי נסתרות" קובץ רביעי מכתב ז'. [4]) שם p. 12.

יצא מפינו שום שמץ וגנות ברב ותורתו, כי חביבים וערבים עלינו דבריו מאד, ובכל שמועה אנחנו רואים פסקיו, וטורחים בכל כוחנו להעמידם, אך בדו דברים מלבם לאמר, כי אני צויתי להחרים המאמין באמונת בן מימון, ודברים רעים אחרים אשר לא דברתי ולא עלתה על לבי". והנה גם פחות שבפחותים לא ישא שם ה' לשוא, ומה גם חסידים מצוינים כאלה! אך כאשר ראו כי הם בודדים, בקשו —הרב התמים ותלמידיו –עזרה מרחוק מצרפת אשר היו רחוקים מכל פילוסופיה, ושלחו להם את הספר „מורה נבוכים", „וחרה אפם מאד, כי היו בעיניהם הדברים חלול-ה', ומהרו לחגור חרב גבורותיהם וחצי קללותיהם ברוב מארות מהומות וגערות, אשר יפלא בעיני כל רואה", עד כי הרב התמים יאמר: „גם בעיני יפלא בצאתם כלם כאיש אחד חברים כזרם מים כבירים, כי רוח ה' נוספה בהם והושיה וגבורה עמהם לקנא קנאת אלהים קנאת תורתו", וסבת הדבר מובנה, כי „הרב התמים" אם כי נלחם אתם, בכל זאת הסכים לדרכיהם, כי כבר התוכח עמהם פעמים רבות, אך בעיני חכמי צרפת אשר עד העת ההיא לא ידעו מאומה מחכמת יון, היה הדבר הזה כהריסת היהדות „ויצאו כלם כאיש אחד חברים", — אולם מעריצי ה„מורת נבוכים" — כי מעריצי הרמב"ם היו כל חכמי ישראל — ראו בזה סכנה גדולה לשיטתם ודרכם, כי גדול היה כבוד חכמי צרפת בעולם, ועל כן התעוררו כל קהלות ספרד השונות לעשות אגודה אחת להלחם אתם, ושלחו את החכם הישיש ר' דוד קמחי [1]) לעורר את כל הקהלות כי יבאו על החתום להחרים מתנגדי ה„מורה נבוכים", יען בהתנגדותם הם מחללים כבוד המורה הגדול. והנה הרד"ק נלחם בזה „מלחמת הקיום" כי לו נתקבל החרם, אשר החרימו רבני צרפת את מחזיקי ה„מורה נבוכים" יצא דבר החרם גם על ספרי הרד"ק, אשר הלך בעקבות המורה ולא ירא מהגיד דברים ברורים „כי יש בדברי אגדה דברים

---

[1]) המקורים לזה מכתב ר' יהודה אלפאכר להרד"ק „מאין תבא משוט בארץ להתהלך בה לחרחר ריב ומדון" ובהמכתבים אשר נתפרסמו ב„גנזי נסתרות" ואחד המיוחד שבין כותבי מכתבים— אשר נדבר על אדותיו בהמשך דברינו—יאמר „רבי דוד החטי (כונתו—בשביל החרוז—הקמחי) חטא והחטיא וחשב כי יאסוף כל הארץ לאלפים ורבבות כאסוף בצים עזובות", ובמכתב ר' שלמה מן ההר בעצמו, ולפלא כי זה הרב התמים אשר לא היה בעל ההשכלה הספרדית לא פגע בכבוד הרד"ק, כאשר פגע זה האחרון בכבודו, אך כל דבריו במוסר ונמוס!

רחוקים מן השכל" [1]), — וכאשר מחזיקי ה„מורה נבוכים" היו קרובים למלכות, ולא הצטיינו במוסר ומדות כל כך, על כן השתמשו גם בתחבולות נמבזות להכריע את הדוברים עתק על ה„מורה נבוכים" [2]), בעזר הממשלה, והציקום עד מות, עד אשר נתחלל שם ישראל לעיני הגוים, כי הוריעו להגמונים סבת הדבר, והכהנים הנזירים אשר שפטו משפט דמים את הנוצרים אשר נדף מהם ריח כפירה מצאו מקום לעשות שפטים בספרי ישראל, — והדבר הזה עורר רעש גדול, וזועה נוראה אחזתם. ולפי דברי אחד החכמים —ר' שמואל ספורטא— „לא נעשתה נבלה כזאת מימי פלגש בגבעה". וכמובן, תלו את הקולר בצוארי התמימים בלבד, מבלי שום לב כי הם נתנו אצבע בין שניהם, וכאשר כתב הרד"ק לר' יהודה אלפאכר „הגם עתה לשונאי ה' תאהב?" השיב לו תשובה מספקת: „אתם הציקותם לו בדבריכם ותאלצוהו ותקצר נפשו למות, ויצא לבו בדברו ואין אדם נתפס על צערו". וכמו כן היו רבים אשר ידעו את הדבר לאשורו, אך בעלי ברית ה„מורה נבוכים" היו תקיפים בחצר המלכות, ומתנגדיו היו מעטים ודלים, וסוף סוף נשתקע הריב, אם כי לא נדע אל נכון עד כמה נמשך, גם על פי המקורות החדשים.

הרצאת הכן הדברים, שונה לגמרי מהרצאת הרב המחבר, כי הוא סמוך רק על דברי האגרות אשר הריצו קהלות ספרד, אשר הוציאו קול כי דבר סרה על הרמב"ם, ועוד דברים שונים, — ולא שם לב לדברי רבנו מאיר הלוי במכתבו להרמב"ן (אשר אלו הזכירו, והיה לו לעינים בהרצאת הדברים) „כי שמו עלילות דברים על הרב הנזכר (ר' שלמה מן ההר) ותלמידיו אשר היו לעזר כנגדו, כי דבר ביי' (כונתו כי הוציאו דבה כי הוא מגשים) ובמשה עבדו (הרמב"ם). והנה הבינותי מאגרת ידידי ויקירי כי אימת הזיפים נפלה עליו". — והנה ירום בזה כי המרעישים את העולם חשודים על הזיוף, ולחפות דברים אשר לא כן, כאשר עשו לאחד מאנשי בריתו „הרב המובהק ר' שלמה מן ההר ותלמידיו", אף כי הוא לא נרצה לבקשת הרמב"ן, כי יהיה גם הוא באגודה אחת עם חכמי צרפת יען ידע את מקומו „כי סרבים וסלונים אתו, ואל עקרבים התחותו גם מתמול גם משלשם, גם טרם בא הספר

[1]) בבאורו על הפסוק „ויקחו את הפר אשר נתן להם אליהו".

[2]) המקורים הם המכתבים הבאים ב„גנזי נסתרות". וגם הדעת נותנת כאשר נדבר עוד.

„הנבוכים מורה", היה למקצת העם, בדת הבורא לב סורר ומורה, ולא ינועו אמות הספים מקול הקורא, אף כי אני אניאם, ובמסורת הברית אביאם". וכן יוסף לאמר: „מה תקות אדם לשלוח אגרותיו בקצות ארצות, ולגדור פרצות, ולהוכיח לאדם מומו, הלא רב לו להוכיח עצמו, פן יוסיף העובר על דת לחרף ולקלל ונמצא שם שמים מתחלל". ובכלל ידע מן הנסיון כי בנסותו לדבר דבר לחכמי לוניל נחל קלון תחת כבוד, אם כי שמר את חקי הנמוס. ולפי דבריו: „לא נתתי לחטא חכי ברב הגדול המגיה חשבי אשר זרע אור משנה תורתו על כל קצוי נשיה". — גם הרחיק עצמו מאד מן הבעור פן יאמרו עליו כי הוא נוגע בדבר, ובצדק התרחק מחוות דעתו בגלוי, אף כי הביע בקרת נמרצה, חדה ועמוקה על אדות ספר המורה במכתבו להרמב"ן, אשר לא נועד להתפרסם ברבים. — ואם כי על המכתב הזה לבד אי אפשר להשען ולחרוץ משפט על פי ההשערה, אך בהתפרסם המכתבים מבית העקד באקספורד מכתבים שונים האוצרים בקרבם חמר יקר ורב הערך מאד לקורות המחלוקת והעת ההיא, אנחנו יודעים ממכתב ר' יוסף ב"ר טודרוס הלוי [1]) אשר כתב אחרי המעשה הרע — שרפת הספרים במונטפלייר [2]). והנני להעתיק איזה דברים מן המכתב הנכבד הזה המעיד על כותבו כי לא היה בין הקנאים, כי אם היה אמון על ברכי ההשכלה הספרדית, אך היה תמים דעים עם ר' יהודה אלפאכר ואומר „היום הזה לא יום בשורה, בהחלץ מהם אנשים לפרוץ גדרה של תורה, בהנשאב להעמיד חזון, לשלח במשמני אמונה רזון, אומרים חכמה מצאנו אין רואה אותנו, וגם תמול ידי בהם הדה, לאומרם דברי תורה ודברי קבלה משל וחדה, ועל האותות והמופתים לעג כמים שותים, וילעיגו על דברי חכמים עד שלחו יד בעדן גן האלהים (כונתו באמונה זו) אשר עיני כל

[1]) המחבר הנכבד ידע מהמכתב הזה רק על פי רשימת ספרי הכ"י אצל די רוסי (בציונים p. 384) ועל כן נתחלף לו „שני יוסף בן שמעון", וחשב כי יש מכתב מר' יוסף ב"ר טודרוס הלוי הנודע בתור עסקן בדבר פרסום ספר הזהר, והיה בזמן מאוחר, ובאמת הוא מר' יוסף אחי רבנו מאיר הלוי בן הנשיא ר' טודרוס (זה האחרון היה אמנם מהמשפחה הזאת), והמכתב נכבד מאד בתכנו ונדפס ב„גנזי נסתרות (שנת תרל"ב).

[2]) בהספור אשר יספר ר' הלל מוירונא כי נשרפו בפאריז נפלה איזה שגיאה, כי לא יתכן כלל, כי לא היו ספרי „מורה הנבוכים" מצוים בצרפת כלל, אך במקרה, וספר ה„מדע" היה נכבד בעיניהם מלבד כי שם לא יצאה המחלקת ברעש גדול כזה, — ובכלל לא היה ר' הלל מוירונא עד ראיה, ושמועות שונות יש אשר אין להם מקום בדברי הימים, כהשמועה כי ארבעים ימים אחרי כן יצאה הגזרה על התלמוד'

ישראל אליו ישברו, ותולים טעותם באשל האדיר אשר הגדיל תורה והאדיר ובכל גאוני גלות החל הזה הוא המופת והאות, ובכל מעשיו נפלאות ונוראות, אשר יצא טבעו בכל העולם, ושמו גדול מכלם, „לא קם כמוהו מימות רבינא ורב אשי הרב הגדול רבנו משה וכו' וכו', וכמוהו לא היה לפניו בכל המחברים, להכתיר חבורו בשלשה כתרים". „גם עשה ספר המורה, אשר לים חכמותיו תהום אל תהום קורא, לקרב בו פלאי דברי הנביאים וסודם, אל שכל בני האדם". אך אחרי כל התהלות והתשבחות הוא מוציא משפט, כי הוא ראוי רק ליחידי סגלה, ולהעם יוכל להביא אך רעה, והדבר דומה בעיניו, כאחד הכסילים אשר בראותו, כי הרופא נותן לחולים מאכלים שאינם ראוים, נהג קל וחומר בעצמו על אחת כמה וכמה לבריאים. וביחוד ידאג להבנים „אשר לא ידעו היום מאוס ברע ובטוב לבחור, לא להם דרך מצרים לשתות מי שיחור, הלא טוב אמנה, בתורת ה' נאמנה, ומינות קשה כספחת ממינות הקראים". „על כן אם השתדלו רבותינו הצרפתים, אשר מימיהם אנו שותים, ובכל קצוי איים, מפיהם אנו חיים לנעול שערי פרדס בפני כל אדם, פן יבאו זרים אל הקדש פנימה להקריב אש זרה, ולגלות פנים בתורה, — ובאמת כונת אדוננו המחברו היתה לשם שמים וסמך בחבור על מקרא שכתוב עת לעשות לה', וגם רבותינו הצרפתים מקרא זה דרשו, וכל אחד מהם עשה לפי מקומו ושעתו", „וגם מלכי הערב בתחלת מלכותם, חכמו השכילו זאת הבינו לאחריתם, ושמו בראשית חקיהם ודתם, לב יהגה אדם בכל חכמת ההגיון ובכל חכמת יוונים מפני שדבריהם דברי מינים", „ואם לחשך אדם יאמר דע מה שתשיב לאפקורס, לקומם חרבות אמרו לא להרוס, כי דברי חכמי יון נבוחים למשמע אזנים, לחפצים לפרוק מעליהם עול מלכות שמים, ודבריהם קרובים להבין, ודברי רבנו בספר המורה בתשובות נצחות קרובים בפיהם ורחוקים מכליותיהם", „כי מקדם אמונתנו ערוכה בכל ושמורה, בקבלה ולא בסברה, כי לא על מציקי הטבע הטבעו אדניה", „ואתם שיתו לבכם להרחיק הליכותיכם והליכות בניכם מבור שאון מטיט היון. הלא תדעו הלא תבינו כי לא נעשה סיג התורה לתלמידיו של אברהם אבינו, שאם יהיו כל ישראל צדיקים, אין צריך לסדר נזיקים, ולא נצרכה תורה לגדור פרצותיהם בסלונים ועקרבים, כי אם מפני הרבים", — „ואם רבנו קראו מורה הנבוכים, ראוים אנו לקרותו נבוכת המורים", „אף כי הוגד לנו

זה כמה שנים כי רבנו המחברו בקש לגנוז ממני החלק השלישי המורה טעמי מצות וחקים, והצד השוה שבהם בהעתיקם הספר לעברית, שמו הספר הזה מרמס לכל, וכל אחד בעיניו פלוסוף. גם הצאן והבקר פשטו ידיהם בעיקר, ופטורין מן התפלה ומן התפילין [1]) ומורידין בקדש ולא מעלין".

ואחרי כל זאת ישא דבריו על אדות הריב ואומר: „אף אם נמצא בתוככם איש אמונות חכם ורב תבונות הרב ר׳ שלמה היושב בהר, אשר נהיה להם לאיש מוכיח, חזקתם ידי מריביו, כתבתם עליו מרורות, ונשלוח ספרים ביד הרצים מוציאי לעז ודבות להעיר עליו קנאת הקהלות, להלבישו קללה כמדו, כי דבר באלהים ומשה עבדו, זה יחרחר עליו ריב ומדון, וזה עושה בעברת זדון, ראיתם קיסם בין שיניו, ולא ראיתם בין עיניכם קורה, ולא נשאתם פנים לתורה, על אמרם כי חלק על דבריו, והטיח כלפי ספריו, ואף אם חלק על דבריו על פניהם, מה ראו על ככה ומה הגיעו אליהם, כי ידינוהו כזקן ממרה שחלק על דברי המורה, היחשבו כל דברי הספר הסתום למשה מסיני הלכה? הננעלו שערי תשובה בפני כל אדם על ספריו שאין להרהר אחריו, כדרך כל תלמידי החכמים, ההולכים באמת ותמים, להשיב דרך כבוד בנחת ושובה אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה?— המעט מהם כי הדיחו יושב עירם לעשות כונים למלאכת מורה הנבוכים, ולהסך לה נסכים, עד כי יסכסכו עיר בעיר ממלכה בממלכה, כאשר עשה ר׳ דוד החטי (הקמחי) אשר חטא והחטיא לאסוף כל הארץ וכו׳. ואני וכל החרדים על דבר השם נהגו בו גזירת רבותינו הצרפתים, עד גרשהו מן העיר הרב הגדול ר׳ נתן"— ואחרי מליצות רבות ידבר משפטים עם המסגירים ישראל בידי גוים, להיות אויבינו פלילים, אשר מעלליהם למרות את כבודנו, ולהפוך למשחית את הודנו, להניף תורתנו בנפת שוא תנופה, ואחרינו ראש יניעו יפטירו בשפה, כי יאמרו חלק לבם עתה יאשמו, אף כי יסבו מחלקתם להכריע, אדוננו ההגמון אשר קראתם נמס, וחמודות התורה בידו כעש להמס, וריח תורתנו להבאש, והיתה לשרפה מאכלת אש, עד שנתגלגלו

---

[1]) ממקורות אחרים — ומדברי הסמ"ג — יודעים אנחנו כי היתה מצות תפלין רפויה בימיהם.

הדברים לשריפת הספר הזה על ידי הכומרים, ואויב מחרף ומגדף ואבל ישבע ודשן, בראותו אמרת ה׳ שרופה וההר עשן, וכמעט כלנו באפס תקוה, וידענו כי יד בעלי מחלקתו המקוים ליום אידו, ומשנאיו השמחים בפידו היתה במעל הזה בידו, כי כבגד עדים שמהו, וסבבוהו מלאכי חבלה על הרימי גם הקבלה. — ובראותנו אגרות אחינו הבאות מקצוי גלילותיכם לזכותו מרבת בעלי ריבו, ולפי ראות העינים עקר מחלקתו לשם שמים, כי רוב המחזיקים בספר המורה הנה שתי הכתות, האחת כת החנפים העושים תורה פלסתר ועבירה שבצנעה נעשה להם כהיתר, והשנית כת העשירים ומתי התענוגים השוגים ומשגים, מצפצפים ומהגים, אביונים מדרך יטו, העוזבים ארחות ישר, לבטל את התורה מעשר, גם תדעו באמונה כי כל האגרות אשר נתנו על ידי ר׳ דוד (הוא הרד״ק) לא מאת הקהל הוסכמו, גם לא מדעת הרבנים. גם יש אשר חתמו ולא ידעו עד מה״. ובתוך מכתבו ידבר בדברים היוצאים מן הלב: „מה שנעשה כבר נעשה, ואל תתעו לבעלי המחלוקת לדחות את הרב בשתי ידים, דאקמצא ובר קמצא חרב ירושלים, ועליכם המצוה הזאת להשביח שאון גלי ים המחלוקת ודכים, שישראל בזמן הזה כספינה המטורפת בים, פן תצא ראש חמת המעיקים, אשר רבו מארבה, ובערה ואין מכבה, כי לא בחרב וחנית נמלטנו בכל דור מיד העומדים עלינו לכלותנו. כי אם בהיות תורתנו תורה אחת שמורה בכל היא שעמדה לאבותינו ולנו, והיה כי ישמעו איבינו כי אולת יד אמונתנו, ונעשתה תורה כשתי תורות, לא על בעלי המחלוקת לבד מחשבותם, כי אם לפקוד עון אבות על בנים, לבער כאשר יבער הגלל, ונמצא כל ישראל בכלל, — מי בכם בכל עמי יראי שמו בקשו צדק בקשו שלום, וקשת המחלוקת תשבר, וקצין חנית. אני המדבר באזני השרידים, לשום שלום בין התלמידים יוסף ב״ר טודרוס הלוי״ [1].

מהמכתב הזה, מלבד כי יש הרבה והרבה ללמוד, אנחנו רואים כי הוא מאשים את המחזיקים בברית „המורה נבוכים״ בחלול השם הגדול, כי הם היו הראשונים אשר קראו את ההגמון להכריע, עד שנתגלגלו הדברים, —כאשר קצרה נפש הרב ר׳ שלמה עד מות— לידי חלול השם נורא מאד, ובכל אפן מתאימים דבריו עם מכתב הרמ״ה ור׳ יהודה

[1]) גנזי נסתרות (קובץ ג׳ מצד 149 עד צד 175).

אלפאכר, ושני אלה אינם נוגעים בדבר כלל, כי היו ממעריצי הרמב"ם, וביחוד ר' יוסף הלוי, אשר כמדומה לנו, לא הניח מקום למעריצים יותר גדולים, ואם בכל זאת העלה את הרב ר' שלמה, אות כי נוכח לדעת כי יד בעלי דבות מגונות בזה! וכן ממקור אחר [1]) מבעלי ברית ר' שלמה מן ההר אנחנו שומעים תלונה על המוסרים „אשר הפקיעו ממונם רכושם וקנינם, והפקירוהו לאומות העולם עד אלף שקלי זהב, לרשות האומרת הב הב", — לכן אחרי הדברים הברורים האלה יבין כל איש עד כמה זרים דברי המחבר הנכבד, האומר לא בתור השערה, אך כדבר הנעלה מעל כל ספק, „כי אחרי אשר שרפו הנוזירים את ספרי המורה שמו הרמב"ן והרמ"ה הלוי לפיהם מחסום ויבושו כי נתנו ידם להאיש הזה, רק הר"י אלפאכר נסה להפוך בזכות ר' שלמה" (p. 64),—הרמ"ה הלוי גם בראשונה לא יצא המערכה „יען כי עקרבים וסלונים אתו", ומה גם אחרי המעשה הנורא, ובהיותו אחד ממתנגדי השיטה המיימונית כבר, הלא היה נוגע בדבר, ועל אדות הרמב"ן, מלבד היותו אחד מבעלי ברית ר' שלמה מן ההר, היה שאר בשר קרוב לרבנו יונה מגרונדי. והתקיפים בעלי ברית ה„מורה נבוכים" עשו נבלה גדולה, כי הוציאו לעז על משפחת רבנו יונה [2]), ואם כן היה הדבר נוגע לנפש הרמב"ן, והיה אחד העומדים במערכות המלחמה ההיא, והוא כותב במר נפשו „קראו אחרי מלא, ועלי אספו אספה, וחרב לשונם שלופה, והיינו בפיהם קלסה וגדופה" וכן יאמר: „הזאת תורה ואם אלה מדותיה, כי תתנו יד לפושעים, וכל דורש בהגדה יהיה בידם לכליון, גם בדבר עליון יהיה בלבם רפיון". ובכתב אחד אשר אין לנו ממנו העתקה שלמה, כי אם איזה דברים, אשר הם כמועט המחזיק את המרובה [3]) הוא מצדיק עליו את הדין על אשר לא בא לעזרת ה' בגבורים והיה אומר „הירא ורך הלבב ישוב לביתו", „ועברתי על מה

---

[1]) גנזי נסתרות קובץ ד' צד 26—27.

[2]) גם טרם נתפרסמו המכתבים על אדות זה אשר היו גנוזים בבית העקד באוקספורד אנחנו מוצאים רמז באגרות הרמב"ם, כי המסדר אשר ידע מזה יאמר „יונה כי הוא ענה דמעיקרא, פסול מדרבנן ולבסוף ממזר מדאורייתא", ואמנם לפי המעשה אשר בדו מלבם היה הלעז בשני אופנים—לפי טעותם—לפי האחד פסול מדברי הסופרים, והשני מדברי תורה, כמבואר במכתב הרמב"ן (גנזי נסתרות קובץ ד).

[3]) ממנו אנחנו למדים, כי גם לפני הוכוח הנודע היה המלך יודע את הרמב"ן,

שאמרו במה דברים אמורים במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל ייצאים, ומה נשתנה דורנו מכל הדורות, לסייע בעלי עברות, אף כי לתת להם שררות, ולחלוק בכבוד פרפראות לחשוד על העריות, להיות הצבור מכיר חנם, לבני אדם שאינם מתפללים, ואינם מברכים על מזונם ובצנעא אינם משמרים שבתותיהם, כי ישמעאלים הם" [1]. ואחרי כל זאת אנחנו מבינים מדוע לא היו דבריו נשמעים. אך ר' יהודה אלפאכר ור' יוסף ב"ר טודרוס הלוי, נשיאי העם, חכמים נכבדים, אשר לא היו נוגעים בדבר כלל, יכלו לדבר בשם האמת, להצדיק את התמימים, אף כי על ידם בא מכשול, ועל דבריהם נוכל להשען ביותר, מאשר לבעלי הדין, אשר בעיניהם צל הרים כהרים, ותולים כל קלקלה במפלגה השנואה להם, כאשר אנחנו יודעים זאת מפי הנסיון, בכל מחלוקת ומחלוקת. וביחוד נוכל להבין ממעשיהם של התקיפים, להוציא לעז על משפחה כבודה בישראל, ולבדות מעשה אשר לא היה ולא נברא, מלבד כי לא היו בעלי מוסר ומדות, וגם הנשיא המצוין שבהם שר שיר על דבר הרעה אשר מצאה את שונאיו כי נענשו בקציצת הלשון „ולשונם תהלך בארץ". ולכן לא נתפלא על יתר מיני הדבות אשר הוציאו, ואשר אין צרך להאריך בבטולן.

והנה גם מן המכתבים הנדפסים הנודעים לנו מכבר, אפשר היה לבון מעין זה, אך מבוכה גדולה מאד בתהלוכות הריב באה לרגלי המכתב המיוחס בטעות להרמב"ן המתחיל בשם „טרם אענה אני שוגג" הכתוב לרבני צרפת, ובאשר לא נעלם מאתנו, כי חדשה נכבדה כזאת, לא יתכן להחליט על פי ההשערה לבד, — וביחוד כאשר זמן רב דשבוהו להרמב"ן, ואין אחד מן החוקרים הרבים, אשר הרהיב עז בנפשו לחקור בדבר הזה, לכן הנני להאריך מעט, להראות עד כמה אי אפשר ליחסו להרמב"ן.

1) במכתב אשר שלח הרמב"ן להרמ"ה, אנחנו רואים כי היה מבעלי ברית ר' שלמה מן ההר, ומצדיקו בכל ענין, וקורא את מתנגדיו בשם „כת המתחסדת, נפשות מצודדת, והיא המורדת" ורואה סכנה מהם בדבר האמונה „בתחית המתים". וביחוד הוא מראה הכנעה מאין

כי הוא אומר „הביאני חדריו, גדלני ונשאני בדבריו השביעני באהבתי", והוא המלך יעקב (Jayme) הראשון, ולכן היה לו כברוב כוכב אחרי כן בימי היכוה.

[1]) שם צד 35. [illegible]

כמוה לרבני צרפת, וגם יבקש את רבנו מאיר הלוי „כי יהיה באגודה אחת עם רבותינו הצרפתים, אשר הסכימו לכבוד אלהים ולגדור גדר בעמו הפרוץ", ואיך יוכל להעלות כל מתבונן על הדעת כי הכותב הזה יכתוב לרבני צרפת „קובלים עליכם פרושים, למה כללתם אותנו עמהם (עם היושבים בהר) להכנים ארצנו בגזרת החרם, ומה לנוולהם, וגבול נתן ה' בינינו וביניהם, ואחרי שאין במקומנו מחלוקת, ולא שוד ושבר בגבולנו, אין אחריות חרמכם עלינו"? כמדומה לנו כי גם בכח הפלפול לא יתכן לשום העקוב למישור, מלבד הסתירה הגלויה, נראה כי הכותב לא היה מגירונה, באמרו כי אין שוד ושבר בגבולו, ואין כל מחלוקת, הלא אנחנו יודעים בברור, כי שם היתה המחלקת בעצם הקפה, כאשר כתב הרמב"ן בעצמו, והעיר הזאת מקום מושב רבנו יונה, אחד מתלמידי ר' שלמה מן ההר.

2) במכתב ההוא כתוב: „ואמת שמענו את הרב הגדול (הר"ש מן ההר) מחזיק במדרשי רבותינו ובהגדתן, שכל הדברים היו בה בהויתן", ואיך יתכן ליחס דברים כאלו להרמב"ן כי יאמר ששמע, בעת אשר גם דעתו כן, ולא הסתפק בזה כלל, כאשר אנחנו רואים בספרו „תורת האדם" [1], וביחוד אחרי אשר בכל אפן כבר כתב על ארות זה, ונודעו לו פרטי הדבר, איך ידבר כאיש אשר זה נורע לו?

3) בהצדיקו את הרמב"ם על אשר לא הזכיר „כי משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש" יאמר „מאן סליק לעילא ואמר דדוקא הוא", דברים כאלה אי אפשר ליחס כלל לבעל „שער הגמול", ולבעל התשובה על ענין המנחשים [2], — אמנם „בשער הגמול" הוא מלמד סנגוריה על הרמב"ם בדבר הזה, אך לא ידבר כדברים האלה, ועל איזה מדברי הרמב"ם יאמר „כי הם משבשים את הדעות", ובכל אפן לא יתכן כי לא היה מזכיר כי כתב בזה לרבני צרפת.

4) עקר התלונה של אחרים מחכמי צרפת היה בדבר האמונה „בתחית המתים", וגם הרמב"ן הזכיר מזה במכתבו הראשון, ובספרו „שער הגמול" יאמר: „על זה חלקו עליו רבים מחכמי הדורות האלה, כמו שימצא בדבריהם", ובעל המכתב הזה כפי הנראה לא ידע מזה כלום, אך שמע „כי הם תופסים על ספר המדע באמרו שאין למעלה

[1] ב„שער הגמול".

[2] שו"ת המיוחסות להרמב"ן סי' רפ"ג והתשובה היא להרמב"ן.

צורה ותבנית״, דברים אשר נשמעו מפי בעלי ברית ה„מורה נבוכים״ להבזות את חכמי צרפת, כי הם משיגים על הרמב״ם גם בדבר הזה!

5) בסוף המכתב כתוב לאמר: „ואל חברי הרב החסיד ר׳ שלמה מברצלוני (הוא הר״ש מן ההר) שלומכם כנהר הטו וכו׳ כי שמענו מבעלי המחלוקת מבעטים בכבודו״, — דברים כאלה אי אפשר כלל ליחסם להרמב״ן קרובו של ר׳ יונה וחברו, וראוים לאיש הרחוק ממקום המחלוקת, אשר לא ידע מכל המעשים הנוראים, כי הציקו לר׳ שלמה עד מות. — מלבד כי אין אנחנו מוצאים בשום מקום, כי ר׳ שלמה מן ההר היה חברו של הרמב״ן, וזה האחרון היה צעיר לימים ממנו.

6) בן הדור ההוא המשורר ר׳ משלם בן שלמה הצרפתי, אשר היה הולך בעקבות רבני צרפת היה אומר „בן נחמן לנו מגדל עז״, והוא היה מאמין בכל דברי אגדה כפשוטן. —

7) הכי נכבד מהמכתבים אשר נתפרסמו עתה ב„גנזי נסתרות״,— אשר לא יתכן לאמר כי אינם להרמב״ן, — גלוי לכל כי איננו ממנו. אך מי היה בעל המכתב הנכבד המעיד על חכמת כותבו ורדפו אחרי השלום? הננו רואים כי בעל המכתב „טרם אענה אני שוגג״, השתמש למען החריז במליצת הרמב״ן —או להפך— באיזה דברים; והמכתב אשר כתב הרמב״ן כאשר הוציאו קול על משפחתו מתחיל „טרם אענה אני שוגג, ולבי מפני היראה מתמוגג״ [1]), — והנה שלח את מכתביו השונים אל החכם הגדול ר׳ משלם ב״ר משה מבדרש בעל ספר „ההשלמה״ [2]), — והחכם הזה היה חברו של ר׳ שלמה מן ההר כנראה מדברי המאירי [3]), והוא היה בבדרש, קהלה אשר יושביה היו משכילים דורשי דעת, והמשורר הצרפתי הקנאי ר׳ משלם מדבר ברעש על בני עדת בדרש (Beziers) ויקרא למלחמה עליה, — אבל בכלל לא שמענו מן הקהלה הזאת כל תלונה, ובה לא התפרצה כל מחלוקת, לכן ברור הדבר כי המכתב הזה לר׳ משלם ב״ר משה מבדרש ואומר בצדק „מה לנו ולהם, גבול נתן ה׳ בינינו וביניהם, אין במקומנו מחליקת, ואנשי קהלתנו חסים על כבוד הרב הגדול (הרמב״ם) ומקנאים לו קנאה גדולה״. והנה ממכתב הרמב״ן אליו אנחנו רואים כי היה

1) „גנזי נסתרות״ 33. 2) שם צד 28. 3) בפתיחתו לאבות.

רודף אחרי השלום באמרו „ואתה כלי מחזיק ברכה ושלום", ובהיותו רחוק ממקום המעשה הגיעו אליו שמועות שונות סותרות אשה את רעותה, לכן דבר משפטים את חכמי צרפת, וירדף אחרי השלום, ויחשב כי „בפשרה" יגמור את הדבר, גם הגיעו אליו השמועות הבדויות כי רבני צרפת פגעו בכבוד הרמב"ם, אשר מחזיקי בברית „מורה הנבוכים" חשבו זאת למטרתם להבזות את רבני צרפת, גם הוציאו קול כי הם מגשימים, ובשביל זה אין דעתם נוחה מספר „המדע", דברים אשר אין בהם אף קורטוב של אמת. והנה ממכתב הרמב"ן אליו, אנחנו רואים כי התנצל לפני הרמב"ן, — ויען באו בכתובים איש את רעהו הננו מוצאים מליצות דומות זו לזו, למען החרוז אף כי הסגנון בכלל שונה מאד, כי הרב ר' משלם מדבר אמנם בשפת יתר; גם לא נתפלא איך נתחלף, כי כאשר כתבו בראשי תבות ה"ר משלם ב"ר משה—כתבו „הרמב"ם", ובאשר לא היה שם „הרמב"ם" נודע מהעת ההיא, כתבו „הרמב"ן"[1]. וגם יוכל להיות כי נודע להמעתיק כי גם הרמב"ן כתב להרמב"ם (ר' משלם בר"מ) מכתב המתחיל בשם „טרם אענה אני שוגג", ובשביל זה יצאה השגגה.

עד כמה נמשכה המחלוקת אי אפשר לנו להגיד בדיוק, אך זאת יודעים אנחנו כי בשנת תתקצ"ו אלפים ורבבות אשר הזניחו מצות תפלין שבו לקיימה, גם הוציאו את נשיהם הנכריות, והדת המעשית נתקבלה יותר ויותר, ובודאי זאת היא פעולת המחלוקת הגדולה, נגד האנשים המתפלספים אשר התרחקו מן הדת המעשית, וביחוד כאשר כלתה הרעה להתקיפים בחצר המלך אשר פרצו מנהגי הדת, כי בהיותם על מכונם היתה פעולתם רבה על העם כאשר יאמר הרמב"ן[2] „כי בהיות ידם תקיפה בחצרי המלכים וטירותם, גם אני הייתי מתיר לעצמי לקרותם בכנוי נשיאותם, כי מותר להחניף את הרשעים בעולם הזה, אבל אחרי אשר אדוננו המלך הישר, הדבר לפניו יכשר להביא בשורת הדין שררותיהם, מעתה יש לחוש על נפשותנו", ואחרי אשר חדלה פעולתם הרעה, וגם המחזיקים ב„מורה נבוכים" ראו כי אם לא ישמעו את החקים, בכל העם תגבר יד מתנגדיהם, לכן קרבו המפלגות, וגם לעזר היה הרב

[1]) שגיאות כמו אלה היו מצויות, ולפעמים נתחלף הר"ש משאנץ בר' אברהם ב"ר שלמה בן אדרת, יען בראשי תבות עולה יפה „הרשב"א".

[2]) גנזי נסתרות ד' 36—35.

ר משה מקוצי אשר עבר בערי צרפת הצפונית ובספרד לחזק עמודי הדת בדברי תוכחה, ואז כפי הנראה שמעו איש את שפת רעהו, וידעו כי אין הרמב״ם דורש כל סניגור, באשר לא היה כל קטגור, אין מי —בין נכבדי העם— אשר לא העריצו באפן אשר אין למעלה הימנו, אף כי אמרו „כי המורה נבוכים טעון גניזה״, ונודע לכל, כי אך שקר דברו אלה אשר אמרו כי ה״ר שלמה ותלמידיו דברו סרה על הרמב״ם כי שפת אמת תכון לעד, ועד ארגיעה לשון שקר, ואז קמה הסערה לדממה.

והנה המחבר הנכבד אשר אם כי לא נכחד ממנו כי אחרי המחלוקת הוטב מאד מצב הדת בספרד, בכל זאת לא התבונן לתיצאותיה וסבותיה, אך הוא תולה בדרשת הר״מ מקוצי לבדה, וחלומות וחזיונות מן השמים, וכמדומה לנו כי למותר להאריך כי לא איש אחד צרפתי יוכל להפוך לב כל אנשי ספרד וביחוד אנשים אשר שמו מעינם ב„מורה נבוכים״, אשר לא האמינו בחלומות ואותות מן השמים, ובכלל בעיני המתפלספים ההם היו חכמי צרפת למגשימים, ואיך יוכל אחד מהם באיזה דרשות לשנות דעותיהם מן הקצה אל הקצה? אך כל זאת פרי מלחמת הרוח איזה שנים, ובשעת הכשר ההיא פעל ר׳ משה מקוצי הרבה מאד, ובודאי היו לו לעזר כל חכמי ספרד.

לרגל המלאכה אשר לפנינו, לבקר את כל החלק הגדול והנכבד הזה, לא נוכל להאריך עוד במקצוע זה, כי התקופה הזאת היתה רבת הערך, והמעשים לא היו חקויים חיצונים, אך פנימיים, ומקורם ברוח העם, והשתלשלות המעשים היא תורה שלמה ונכבדה, אך לעת עתה נאמר די בהעמידנו האמת על תלה, כי סוף סוף שיטתנו —אם כי היא מיוסדת על יסודות חזקים ואותות ומופתים ברורים— חרשה היא, לא שערו עד כה כל סופרי דברי הימים, לכן לא זה המקום לסדר מחדש בכל פרטי הריב וסבותיה ותוצאותיה, ונדמה כי בכלל הדברים מספיקים, ומפיצים אור בהיר, ויתר הפרטים אינם ענין כי אם למעמיק במקצוע זה. — אך נעיר כי על אודות רבנו מאיר הלוי והשם „מת־הר״ אשר נתנו לו חכמי המערב, כבר דברנו במאמרנו „התורה והחיים״ [1], כי יען לא בטל את עצמו לפני הרמב״ם, אשר היה בעיניהם למעלה

[1] „האסם״ הוספה „להמליץ״ שנת 1897.

מכל בקרת; גם נכבדה היא הערת הד"ר הרכבי ב„חדשים גם ישנים, על אדות זה.

בפרק השלישי ידבר על אדות תורת הסוד, וטוב מאד עשה המתרגם הנכבד בבחרו סגנון נאות, ונטה מדרך המחבר המתקצף כאשר דבר על אדות דבר ולא רוחו, — בדברי הימים אין מקום להתרגזות כלל, לכל תנועה יש סבה, גם זאת לנו לדעת, כי לא בן-לילה תולד דעה חדשה בישראל, ואי אפשר ליחס שיטה ערוכה בכל לאחד או לשנים, כאשר עשה המחבר הנכבד, ונכבדות במקצוע זה הערות החכם ד"ר הרכבי. ובאשר אין אנחנו מומחים במקצוע זה הננו אומרים „אין לנו עסק בנסתרות" והננו יוצאים בשלום מן הפרק הזה ובאים אל הפרק הרביעי „הוכוחים ושרפת התלמוד", פרק נורא מאד, — הדברים כתובים ברגש כביר, ומדי דברו על אדות החנוך, ואיך נתקימה התורה בישראל הדרוך נפשו עז, בהתלהבות מאין כמוה, והדברים עושים רשם עמוק מאד בלב הקורא, כל הדברים על אדות שרפת התלמוד בפאריז מאושרים ומקוימים בחותם דברי הימים, ואין כל הפרזה. ונאמנו מאד דברי המחבר הנכבד „כי שרפת התלמוד היתה לחכמי צרפת כאלו נקרע לבם מקרבם", —אך בתוצאות הדברים שם לב לדברי שמועות,— אשר לפעמים יש בהם קורטוב של אמת — וימסרם כדברים ברורים ונודעים, וגם הוא מחליט החלטה נוראה „כי הרעה הגדולה אשר מצאה את יהודי צרפת הביאה מקצת טובה, שרפת התלמוד החלישה במקצת קנאת מתנגדי בן-מיימון, — מן ראשי המתנגדים להרמב"ם היה אז בחיים אך ר' יונה גירונדי. ויהי כראות רבנו יונה, כי אחרי תתו לפידי האש בידי הנזירים הקנאים לשרוף ספרי הרמב"ם פרש צר ידו, וימת לבו בקרבו, ויתודה ברבים משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאים, ובשביל זה שב השלום על מכונו, ובכל דרשותיו היה מזכיר רבנו יונה את הרמב"ם. וגם במותו פתאם ראו חבריו ותלמידיו ענש מן השמים על כי לא קיים נדרו להשתטח על קבר הרמב"ם אז גדל שם הרמב"ם בין רבני צרפת, ומני אז נחשב גם להם לאב לתורה" (pp. 104-5). והנה כל הדברים האלה הם פרי האגדה של העם, ורק קורטוב של אמת יש בזה, כי רבנו יונה היה אמנם בין הגורמים בשרפת ה„מורה נבוכים", ובאשר גם הוא היה אחד ממעריצי הרמב"ם הכהו לבו על הדבר הזה „אך אין אדם נתפס על צערו", אך כאשר נשרפו ספרי התלמוד על ידי המרצחים

האלה, לא נתפלא על כי החסיד הזה אשר הרמב״ן מכנהו [1] בשם „איש אלהים קדוש הוא״ התחרט מאד, על אשר לא יכול לעמוד בנסיון, ועל ידו, אם גם באונס, נתחלל כבוד הרמב״ם, בשרפת ספרי „המורה״ והתודה על זה, וכמובן לשמועה בפי העם אין גבול והוסיפו דברים שונים, עד כי נולדה האגדה; אבל באמת לא היה כל יחס בין שרפת ספרי המורה במונטפלייר לשרפת ספרי התלמוד בפאריז, אשר היתה בעשר שנים אחרי כן, לרגלי סבות אחרות, מלבד כי יודעים אנחנו כי רבנו יונה היה אחד ממעריצי הרמב״ם, ולא היה כלל מן הקנאים, כאשר אנחנו רואים מבאורו על אבות [2], כי הוא מזכיר בכל פעם את הרמב״ם בכבוד גם על אדות המשנה „איזהו חכם הלומד מכל אדם״ יאמר: „אמרו חכמי האומות, כי היודע כל החכמות, אם איננו אוהב החכמה איננו חכם, אך האוהב אותה נקרא חכם, ועל זה אמר בן זומא וכו׳״, לבאר המשנה על פי דברי חכמי אומות העולם, אין זה מדרך הקנאים; וכן יבאר על פי דברי חכמי הטבע „כי גם מאכלים קלים וטובים מזיקים לאוכל מהם הרבה״ [3], וכפי הנראה יש בו דברים רבים אשר כתבום בעת המחלוקת כאשר ירמז בבאורו על דברי הלל „אל תפרוש עצמך מן הצבור״, כי רק בשעה שהצבור עוסקים בתורה „אך צבור הנוטה לדרך רעה ומעשיהם מקולקלים, אין ראוי להתחבר עמהם, והפורש מהם הרי זה משובח, ועל זה אמר ירמיה הנביא מי יתנני במדבר מלון אורחים, ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים, עצרת בוגדים״, וכן דבריו התמימים על אדות המשנה „הוו זהירים ברשות שאין מקרבים לאדם אלא לצרך עצמם, נראים כאוהבים בשעת הנאתם וכו׳״ כי „אם הדבר כן היא מדברת בפגם השלטונים, וחלילה חלילה, לא יהיה הדבר ולא יקום, ועל ידם מתקים העולם כלו, והם עושים דין ומשפט בארץ, ואין איש שיוכל להיות אמתי כמותם, שאינם צריכים להחניף את הבריות, כי אינם מתפחדים, ואין דבר מונע אותם מלכת בדרך ישרה״, הדברים האלה המראים את אמן הרוח להממשלה ופקידיה בעת ההיא, באפן אשר אין למעלה הימנו, כפי הנראה נכתבו טרם שרפו את ספרי התלמוד... וטרם יצאו החקים האכזרים, כי אחרי כן לא יתכן

[1] שו״ת המיוחסות סי׳ רפ״ד.
[2] הרשב״ץ בספרו „מגן אבות״ מזכיר באורו בשם „שערי צדק לרבנו יונה״.
[3] אבות פרק ד׳.

כי לא ימצא כל עולתה בם, ובכל זאת הוא מזכיר דברי הרמב״ם ביראת הכבוד! — גם היה משתדל לבאר האגדות הזרות אל השכל כאשר הזכירו תלמידיו ממנו על אדות המאמר „כל הנותן מטתו בין צפון לדרום״ [1]), ואך שונאיו אשר לא בשו לבדות פסול על משפחתו, בדו עליו דברים אשר לא כן, כי היה מחלל כבוד הרמב״ם כי היה שונא חכמה ודעת, תחת אשר באמת היה ככל חכמי ספרד שוחר חכמה, אך באהבתו את האמת והדת לא נשא פנים גם להרמב״ם כיתר חבריו, כאשר דברנו על אדותם. —

אמנם המחבר סמוך בזה על דברי ר׳ הלל מוירונה, אשר היה קרוב לעת ההיא, אך עד כמה רחוקות שמועותיו מן האמת נוכל לדעת מן הדבר הזה כי הוא אומר כי התלמוד נשרף ארבעים יום אחרי שריפת ספרי הרמב״ם, וגם כי ספרי ה„מורה״ נשרפו בפאריז, והנה אנחנו יודעים בברור, כי הדבר הזה היה עשר שנים אחרי כן, ולא במקום אחד. אך האגדה תברא לה תמיד ספורים המתקבלים על הדעת, כי לפי האמת לא היה מקום כלל להשמועה ההיא, כי לו היה הר״י מגירונדי חושב את הרמב״ם לכופר וספריו לספרי מינים, על פי השקפתו באמת, איך יתכן כי יתחרט על מעשהו, אם כעשר שנים אחרי כן במקום אחר שרפו את ספרי התלמוד? — האמנם יתכן כי איש בא בימים ישנה דעותיו כל כך בנקל?

והנה ר׳ הלל מוירונה לא היה עד ראיה כי אם עד שמיעה, וגם הוא קבל את האגדה כדמותה ותבניתה כי נתערב אפר ספר התלמוד באפר ספרי המדע והמורה, אך בדברי הימים אין לה כל מקום. גם כפי הנראה לא שרפו במונטפלייר כי אם ספרי „המורה״, ולהגדיל את הרעש הוציאו את הקול כי שרפו את ספרי „המדע״ להרמב״ם, וכאשר בכל מחלוקת, אי אפשר להודיע כל דבר על פי השמועה, כי לפעמים קרובות מאד בחקרנו היטב אנחנו שומעים „עורבא פרח״, על אחת כמה וכמה במחלוקת ההיא; ועל כל פנים נחוץ לברר על פי עדי ראיה, והוראת בעל דין —רבנו יונה— כי היה ממעריצי הרמב״ם כמאה עדים דמי, וביחוד כאשר הדעת נותנת, כי על כן הכהו לבו, על המכשול אשר בא לידו, כאשר אמרנו.

מיום שרפת התלמוד החלו הצרות לבא תכופות זו אחר זו, וגם

---

[1]) תלמידי רבנו יונה על הרי״ף (ברכות פרק ראשון).

בספרד הורע מצב היהודים. אמנם תוצאות הוכוח בספרד לא היו נוראות כל כך כאשר בצרפת, אך כל טובה לא יצאה מן הוכוח, אף כי הרמב"ן היה המנצח, וקדש את שם שמים ברבים. מן הוכוח הזה אנחנו רואים את הרגש הפנימי אשר היה ליהודי ספרד, — אפס נכבד להוסיף, כי התשובה „כי אינני מקבל אחריות דברי הגדה" לא היתה לדחות מתנגדו בקש, ונאמרה מן השפה לחוץ, אך באמת ותמים, למרות היותו מאמין כי לכל אגדה יש סוד, כי אחרי אשר אין מביאים ראיה מן האגדה, והרשות לכל אחד לפרש כפי אשר יורהו רוח מבינתו, אם כן איננה חובה. וגם כשהוא לעצמו בעניני הלכה, השיב תשובה קצרה כזאת והוא ב„משפטי החרם"[1]) באמרו „שמא יקשה אדם על דברינו ממה שמצינו באגדה וכו' אלו דברי אגדה זו", ובדברים האחדים האלה מצא תשובה מספקת, ואם כן השיב ככל אשר עם לבבו!

על דבר מצב היהודים בספרד המוסרי כבר דברנו, אך איך היה המצב בצרפת, אחרי שרפת התלמוד, אשר תלאות רבות מאד מצאו את היהודים, לא נתברר כל צרכו, יודעים אנחנו כי לא חדלו לכתוב פירושים על התלמוד, ותורת ה' היתה שעשועיהם, אך תמונה שלמה ממצבם אין לנו, כי מעט מאד החמר, ואך דברים מקטעים אנחנו מוצאים. אולם מן המעט, אשר אנחנו מוצאים, אנחנו רואים כי שמו לב לכל פרט ופרט בדרכי החיים, וכאשר בימי הר"ת תקנו תקנות בעניני חיי משפחה, היו אצלם גם אחרי כן תקנות נכבדות ובימי הר"י מקורבל אשר חי לערך שנת ה' אלפים מ"ה „אף כי דיני קנסות אינם נוהגים מכריחים את המאנס לקחת לאשה אם היא ואביה רוצים, ואם יש לו אשה ויש חרם עתה שלא לקחת שתי נשים מנדין אותו, עד שיתן לה נדוניא להשיאה להגון לה"[2]). מן הדברים המעטים אנחנו רואים עד כמה שמו לב לתקנות בנות ישראל! ובכלל היו חיי המשפחה במצב טוב מאד באשכנז וצרפת, כאשר יש בזה דברים נכבדים בספרו של ה"ב ד"ר גידעמאן אשר דברנו על אדותיו במאמר „התורה והחיים".

בסוף הפרק הנכבד הזה יזכיר המחבר על אדות הקראים, כי באה להם עת שכחת התורה ודלדול הדעת. — סבה גדולה יש לזו כי חקיהם—חקים לא יחיו בם, מרוב החומרות, ואחד הקראים בעת ההיא,

---

1) „דיני חרמי צבור להרמב"ן" שו"ת המיוחסות סי' רפ"ה.

2) עמודי גולה (סמ"ק) סי' קפ"ב.

אחרי הוכיחו כי אסור גם להכין מערב שבת יאמר: „עתה אנחנו עושים גם בשבת״ ומתאונן על הדור ההוא, ולא התבונן כי אצל הרבנים הכל טוב וישר!

בפרק החמישי ידבר על אדות תקופה חרשה דור ר׳ שלמה בן אדרת (הרשב״א) ור׳ אשר בן יחיאל (הרא״ש). התקופה הזאת עשירה יותר בחמר לדברי הימים, כי התקופה ההיא השאירה לנו ספרי שאלות ותשובות, אשר נוכל למצא בהם אוצר יקר, רשמי הקולטורה, ונוכל להבין את החיים הפנימיים של היהודים בספרד, ויחוסם בחוץ. אבל המחבר הנכבד לא שם לב להחמר הרב וישם את לבו לדברי ימי הספרות בעת ההיא יותר מאשר לדברי ימי היהודים, וכמובן, לא עלינו המלאכה הזאת לגמור, ובתור חובת מבקר הננו להעיר רק על איזה חזיונות נכבדים, אשר כותבי דברי הימים לא שמו להם לב, ועל-אדות רשמים אחדים ממנהגי החיים אצלם החומרי והרוחני. הבהרת היותר גדולה בשמי היהודים היתה „אות הקלון״,— כנודע לנו הצליחו היהודים הספרדים להשתמט מאות הקלון, ובכל משך ימי התקופה אין אנחנו מוצאים אצל הסופרים הספרדים מן העת ההיא, כי יצאה החובה על יהודי ספרד, מלבד חקי המלך „אלפֿונזו״, לכן נכבד לנו מאד לברר מקרה נכבד בדברי ימי התקופה ההיא אשר בא זכרה בשאלות ותשובות הרשב״א שתי פעמים [1]: „ראובן ושמעון (דרכו תמיד לבלי הזכיר האנשים בשמותם, אך בשם ראובן ושמעון וכו׳, וכונתו שני אנשים) שפטרם המלך בחותמו מכל מסים וארנוניות, ואחרי כן עשו הקהל הוצאות מרובות בצרכי הצבור ושמירתם, כמו נתינת השחד ביום אידם של הגוים, וכדומה ובתקוני העיר, וכן בענין הסמנים שצוה אדוננו המלך לכל יהודי ללכת בסמנים גדולים, ולהחזיר לגוים כל הרבית שלקחו מהם יותר על מאמרו, ויפסיד כל החוב כאשר יתברר על פי שני גוים, והוציאו הקהל על זה הוצאות רבות, עד שפחתו מן „הסמן״ מחצית, ושלא יצטרך לסמן אם ילבש „גלימא״, וכן שלא יפסיד החוב, אלא שיחזירם כל מה שנטל יותר ממאמרו״. — והנה גם כותבי הזכרונות קוראים את „אות הקלון״

---

[1]) שו״ת הרשב״א חלק ה׳ סי׳ קפ״ג, ובחלק א׳ סי׳ תרמ״ד, בא המקרה מאד בקצרה, אך הם על מעשה אחד, והננו מעתיקים בפנים כפי אשר הוא בארך ככתבו ולשונו.

בשם „סמנים״, אבל אין אנחנו יודעים מתי היה הדבר. כי אין הכונה לחקי אלפונזו אנחנו רואים מזה כי לא הזכירו את כל הגזרות, וגם הפרטים האלה לא באו בו, מלבד כי מהעת ההיא שנת ה׳ אלפים כו׳ אין אנחנו מוצאים כל תשובה להרשב״א, ואז בודאי לא פנו אליו. וגם קשה ליחס המקרה הזה להחק אשר הוציא מלך צרפת לערך שנת ה׳ אלפים כ״ם אשר אז יש לחשוב כי החלה פעולת הרשב״א וגם אז יצא החק „לתת חותמות גדולות מול החזה״ ויהודי פרובינציאה השתדלו בדבר. אבל לפי המקורות הנודעים לנו עד כה, נשאר הדבר—בביה לדורות בצרפת המדינה ואגפיה״. גם אין זכר לדבר על אדות החק להחזיר את הרבית, וביחוד נפלא הדבר, כי יפנו אל הרשב״א ממדינת צרפת עוד בשנת ה׳ כ״ם בהיותו צעיר לימים מאד—בענין כזה; גם, לפי הנידע לנו, לא היה בצרפת נקי מן המסים כל איש יען פטרם המלך, על כן ברור הדבר כי היה הדבר בזמן מאוחר בספרד. ולא נוכל להסכים עם המחבר החושב כי מצב היהודים בספרד היה טוב, לפי הערך. לא! היהודים היו רק לכלי חפץ בידם, כאשר נחוץ היה להם הכסף, וצרות היהודים שם —תחת ממשלת הנוצרים— היתה רק שלשלת ארוכה, וגם בעת הטובה יצא החק בדבר „סמנים גדולים״, אך נתבטל בעזרת „העונה הכל״; ועל ידי הדברים המעטים אנחנו מבינים מדוע לא יצאו חקי אלפונזו לפעולות. — ובאשר אין אנחנו יודעים ממקורות אחרים כי היהודים בספרד היו מצוינים „בסמנים קטנים״ יש לשער כי היהודים הלכו „בגלימא״ מין בגד מצוין, אף כי אין אנחנו מוצאים גם זכר לדבר בספרי דברי הימים מזה, אף כי יודעים אנחנו כי לא היה מצבם איתן כלל והיה ככדור בידי המקרה. ודברי הרשב״א [1]) יוכלו להיות לאות ומופת ברור: „נשאלתי על עסק מומרים שעוברים עליהם, ומוציאים דבה וגורמים שהגלחים שבעיר רוצים למחות לבל יאכלו (הגוים) משחיטתם ובל ישתו מיינם ושלא יקחו היהודים פתם, וצריכים לעשות הוצאות על זה להשחידם, לבלום פיהם וגם לגלחים ולשופטים, וכן מוציאים בכל שנה ושנה הוצאות בערבי חגם הידוע להגן עליהם״, „ואני אומר שהוצאות בערב יום חגם יפרעו לפי ממון ונפשות, שאותו היום מסתכנים הנפשות וממון, והכל לפי השעה והמקומות אם בקרוב בתים או רחוק, אבל על שאר ההוצאות שמוציאים להשחיד המומר והגלח שלא

[1]) חלק ג׳ סי׳ ת״א.

לאבד מהם השחיטה וקנית הפת וכו' לפי שהמלכים והשלטונים אינם מטילים מסים אלא על בעלי כים..."

מן הדברים המעטים האלה נוכל להבין את מצבם, ולא רק באותו יום היו הנפשות בסכנה, אך כי כהני הדת והשופטים לטשו עינם... וגם המומרים חיו על חשבונם! על פי המצב הזה בעת הטובה לא נתפלא כלל את אשר מצאום בעת הרעה. . . ולא רק בעיני הכהנים הקנאים אשר משלו ממשלה בלתי מגבלה, כי גם בעיני כל הגמון היו כקוץ מונד, כאשר נוכל להבין מן המקרה הזה [1]: „שני יהודים היו סמוכים לבית ההגמון, והיה הדבר הזה קשה להגמון, וכאשר באו איזה יהודים לביתם ועשו שחוק בפורים, אמר כי הוא נגד דת הנוצרית, והעליל את הקהל על אותו שחוק", ומקרים כאלה אינם בודדים כלל, וכמובן מלאכה גדולה וכבדה מאד להתבונן בהשתלשלות המקרים בספרד לכל פרטיהם, אך כבר אמרנו כי לא עלינו המלאכה לגמור, ובראשונה עלינו לקבץ את כל החמר הרב מהמקורות השונים, ואז אפשר יהיה לגשת אל המלאכה.

אך אם בנוגע ליחס החיצוני נאמר די בדברים המעטים האלה, לא כן בנוגע ליחס הפנימי והסדרים בבית ישראל וריבי הקהלות אשר הרבה הרבה נוכל ללמוד מהם, כי מה שהיה הוא שיהיה...

המסים היו כמשא כבד, ואין קץ לדברי הריב על ידם, כי היו מעריכים לכל מאה דינרים לשלם מס, ומן הקרקעות וכרמים [2] המחצה, אך מן „החובות" בידי היהודים והגוים היו משלמים ככסף, וכמובן השביעו את „הנתבעים" כמה עולה רכושם [3]. והנה המנהג הזה להעריך בדיוק חובת המס לפי הרכוש, על כל מאה זוז, מראה עד כמה שמו לב למשפט צדק.

והנה גם בארצות הנאורות בימינו אלה דרשו הנאורים שבהם להנהיג מעין שיטה זו, הנכבדה מאד לטובת העניים; והנה בימים האלה אשר ספרי חשבון מדויקים טרם היו היתה התחבולה היחידה „השבועה", אך בכל זאת אין קץ להטענות השונות עם הנבררים, והנה אצל רוב הקהלות היו „תקוני המס", תקנות שונות והיו אנשים ממונים משגיחים

---

[1]) שו"ת הרשב"א חלק ג' סי' שפ"ט.

[2]) חלק ה' סי' קפ"ב.

[3]) פעמים רבות מאד בכל חלקי שו"ת הרשב"א ועוד.

על תקנת הצבור וגדרו ותקנו לצרך השעה „כי לולא זה ירבו המתפרצים ואיש הישר בעיניו יעשה״ [1], גם שמו לב לתקן —על ידי כלי הנשק העתיק הוא החרם— כי בל יהין כל איש לבקש עזר מאומות העולם לפטור את עצמו מן המס, או לפחות את הקצבה אשר שמו עליו [2], כי היו רבים אשר ידעו לשחד את השר. — והנה מכל התקנות אנחנו רואים עד כמה שמו לב לאחדות, ואף כי שורת הדין היתה אחרי רבים להטות בדבר הנבררים בכל זאת היה המנהג ברוב המקומות „כי חוששים למחאת היחידים לכתחלה״ [3] „ולא מן הדין אלא שנהגו סלסול בעצמם״, כי גם מחאת יחידים מרבה מחלוקת, אך כאשר יש תועלת באיזה תקנה אז אין משגיחים בדעת יחידים; ולא היו בוררים כי אם לזמן „כי כאשר נהגו לבא חליפות נסתלק החשד״ [4], ובכלל יוכלו הסדרים להיות למופת, כאשר נתבונן לפרטי פרטיהם —לפי הנודע לנו— אף כי אין אור בלי צללים, כי השלטון הפנימי אשר התנהג אז היה לפי רוח אצילי ספרד, ולא היה רוח רבותינו נוחה מהם כלל, אף כי לא יכלו להניאם...

כאשר נדע הוטב הרבה מצב הדת בספרד בימי הרשב״א, אבל לא השתלמו בזה כאחיהם באשכנז, להיטיב על ידי החנוך ובמקל נועם, כי אם רק על ידי תחבולות אדוני הארץ — לבער עושי רשעה מן הארץ. והנה בראשונה התעוררו דברי ריבות על אדות זה כאשר זכר לדבר: מצא בשו״ת הרשב״א [5] „ראובן היה משתדל בתוך המדינה לבער העברות וליסר העוברים, והיתה לו יד בחצר המלך לבקש מאתו חותמו ע״ז, וקמו אנשים מבני המדינה מקריאי העדה והחרימו שלא יקח חותם ע״ז מאת המלך״. אבל סוף סוף הסכימה דעת הקהל למנות נבררים „לבער העברות״ „על ידי רשות משלטון המדינה ליסר בגוף וממון״ [6], ובמקומות רבים היו עשרה ראשי הקהל גם שנים עשר [7], והיו מחמירים הרבה יותר מאשר באשכנז. והרשב״א, אשר ראה כי על לא דבר הם עושים מעשים אשר לא יעשו לנדות וכדומה, אמר „כי יש לדונם לכף זכות, כי רוב העולם אינם עכשיו בני תורה״ [8] וכאשר שאלוהו על אדות פושעי ישראל אם למוסרם

[1]) שו״ת הרשב״א חלק ה׳ סי׳ רמ״ה.
[2]) שם סי׳ רפ״א.
[3]) שם סי׳ קכ״ו. [4]) שם סי׳ רפ״ג.
[5]) חלק ב׳ סי׳ רע״ט. [6]) חלק ד׳ סי׳ שי״א. [7]) שם סי׳ שט״ו. [8]) שם.

למלכות להורגם השיב „זו אינה שלי—ש ל כ ם ה י א" [1], ומה נכבדה תשובת הרשב"א אשר השיב להחכם ר' יעקב בן הרשף בעל ישיבה בטוליטולה על הנהגת המדינה ויסור העוברים [2]): „דע כי לשון רכה תשבור גרם, ופנה דרך לפני העם להסיר המכשלה, צריך לעלות מן הקלה אל החמורה, ואין נוטלין כל „החבלה" ביחד, ועתה דע לך עוד, כי אי אפשר לנהוג בכל האנשים במדה אחת, וזכור נא ענין דוד מלכנו אשר נהג להעלים עינו מיואב ושמעי אף כי היו בני מות, כי לכל זמן, והעלמת עין מן העובר לעתים מצוה והכל לפי צרך השעה, ואני רואה שצריך שיתחזק ענין התקנות בתחלה, ולא יכנס במחלוקת, והנך רואה כי גלתה סנהדרין ממקומה כדי שלא יצטרכו לרבות בדיני נפשות, על אחת כמה וכמה אנו שאין לנו כח מרין תורה לדון דיני נפשות, אף לא בדיני קנסות אלא לצרך השעה — זאת עצתי שתפתה ב ל ש ו ן ר כ ה פעם ושתים ו ה ר ב ה רֵ ע י ם ע ל ה ר ע י ם, שמאל דוחה וימין מקרבת, אולי יזכו וישובו מדרכם הרעה, ואם לא ישמעו, תלוש ומרוט; וצריך מתון והסכמה והמלכה, ומתוך כך תיסר הרבים לשם שמים, כי כל שהמעשה גדול וחזקת היד דרושה ביותר השגחה ו ה ס ר ת ה כ ע ס, ו צ ר י ך ש י ה י ה ה ד י י ן ח ו ש ש א ת ע צ מ ו ש מ א א ש ק נ א ת ו ל ה' ת ב ע ר ב ו ו ת ה י ה ג ו ר מ ת ל ה ע ל ם ה ד ר ך ה ט ו ב ו ה נ כ ו ן מ ע ל י ו, על כן כי תבא ה נ ק מ ה לפניו בעודה בכפה לא יבלענה אך יבשלנה וימתיקנה בסוד הזקנים וישרים בלבותם" — ומה נפלאים הדברים האלה ביחוד בשומנו את לבנו למצב ה ע ת ה ה י א, כי העומד בראש הדת הישראלית יאמר „כי אש הקנאה לה' תוכל לגרום להעלם הדרך הטוב והנכון"! ומה נכבדים כל הדברים, הננו רואים כי לא היתה דעתו נוחה כלל מן ה ח ד ש ה ה ז א ת, אשר השיגו רשיון מאת המלך גם לדון דיני נפשות, כי סוף סוף שמו הדיינים לב מה יאמרו הגוים [3]), כי רוב הדיינים בספרד לא היו גדולי תורה והיו שם „רבנים מצד המלכות אשר לא ידעו לקרות כהוגן" והם היו הדיינים [4]), ובידם היה הכח והעז, לכן אין להתפלא על מעשיהם.

אמנם יש מקום לשער, כי ההשתדלות מאת המלך היתה בשביל

[1]) חלק ה' סי' ר"מ. [2]) שם סי' רל"ח.
[3]) שו"ת הרא"ש כלל י"ז סי' ח'.
[4]) שו"ת הרשב"א סי' תע"ה ובמיוחסות סי' רמ"ה—ועוד נדבר מזה.

לבער את המוסרים, אשר היתה סכנה גדולה מהם, ובכללו יחד גם את יתר הפושעים ורוב התקנות הן „לסגור הדלת בפני בעלי פרצות והמלשינים כי כסף היהודים הולך ומתמעט בהוצאות שאין בהן תועלת, על כן הסכימו הקהל לעשות גדרים ותקנות" [1]) וכן במעט בכל התקנות השונות; גם לפעמים אנחנו מוצאים בנוסח התקנה „כי הנבררים מוכרחים ליסר את המוסר ביד המלכות אם לענש מיתה אם לענש ממון—חמש מאות זהובים" [2]), והממשלה נתנה את רשיונה על זה כי הכסף היה הולך לאוצר הממשלה... „והיה להקהל חותם מצד המלכות שיבררו שנים או שלשה יהודים בעניני התרעומות בין יהודי ליהודי, כי יהיו מוכרחים להודיע לגזבר המלך כל התרעומות, למען יקבל הקנסות על פיהם" [3]) זאת היא סבת הרשיון, וזה הוא הצל היותר גדול.

גם על אדות מצב העניים ונדבת לב העשירים נוכל ללמוד מן המקרה הזה הנכבד גם עתה לשום לב אליו, וזה הוא [4]): „עניי העיר מרובין והכל ביוקר, על כן נפלה הקטטה בין העשירים, כי העשירים הגדולים אומרים יחזרו העניים על הפתחים, ונתן להם פת בכל יום, בדי שיתפרנסו למען יתנו גם העשירים הבינונים לכל העניים בכל יום פת כמונו. והבינונים טוענים שאין הדין נותן כן אלא שישבו העניים בבתיהם, ולא יחזרו על הפתחים, כי אחינו בשרנו הם... ותהיה פרנסתם מוטלת על הצבור, ונפרע כלנו לפי הערך", כמובן לא יחסרו גם עתה בין „הנדיבים הגדולים" האומרים, אם כי בסגנון יותר נאות, כחבריהם לפנים... אבל עוד הדבר מסופק אם „העשירים הבינונים" לא ירדו במעלת המוסר, — אולי מהם תוכל לצאת תשועה! — גם נכבדה מאד תשובת הרשב"א: „הדין עם העשירים הבינונים, אלא שהדור נדלדל, ואין עשירים אלא בכים ולא בדעת... מכל מקום מפרנסים מן הקופה ולפי ממון", ועלינו להגיד מה שהיה הוא שיהיה, ויחידי סגלה הם — העשירים אשר הם גם בדעת...

בכל אפן יש הרבה ללמוד מדברי הימים, — ומקרי החיים נכבדים לנו יותר מפרטי פרטים בדבר איזה מחבר אשר חי בעת ההיא, אשר מאומה לא נהיה חסרים כאשר לא נדע בפרט.

---

[1]) שו"ת הרשב"א חלק ה' סי' רפ"ז. [2]) שם סי' ר"ץ.
[3]) חלק ג' סי' שפ"ה. [4]) שם סי' ש"פ.

אמנם המקצוע הזה דורש ספר גדול ומיוחד—כל זאת בפרט, אבל בכלל אפשר לדעת בין יתר ידיעות דברי הימים, ולמורת רוחנו לא שם המחבר הנכבד לב לזה, וממנו כמעט אי אפשר לדעת איך חיו היהודים בספרד, ולתאר לנפשנו תמונה כללית ממצבם בחמר ורוח.

ונדמה כי מדברינו המעטים יוכל הקורא לתאר לנפשו, אף כי נחוץ להוסיף כי לא בכל הקהלות ולא בכל הזמנים —בימי התקופה ההיא— היה המצב שוה. לעתים לא רחוקות קרה כי הקהל הוכרח ללוות ברבית לשלם המסים אשר היו כמשא כבד [1], גם לפעמים לוו ברבית מגוי והוכרחו למשכן את כל בהמות היהודים יושבי העיר הזאת [2], גם קרה כי הקהל הוציאו הרבית אשר נתנו לגוים (בודאי נתנו יותר מפי מאמר המלך אשר הזכרנו למעלה) יען כי כן נצטוו מטעם המלך והאפיפיור [3]; וכמעט יש ספרות שלמה על אדות המסים; „והיו משנים אפילו מתלמוד תורה לצרך הל׳ פשיטין שנותנין להגמון בכל שנה, שהיא הצלת נפשות, כי אם לא יתפשרו יש כמה עניים אשר אין להם לתת ויכם ויפשיטום ערומים״ [4], לכן התנהג גם הקהל במדת הדין קשה מאד, והיה „מנהג פשוט בכל תפוצות גליות ישראל כי מי שחייב מס לקהל, חובשים אותו בבית הסהר, ואין מביאים אותו לבית דין״ [5], וכן היו ממשכנים על ידי נכרים, והקהל היה „מוכר״ את אחד מפורעי המס לקהל אחר [6], — ובכלל התמונה לא תקח את לבבנו כלל, אך לא נוכל לעבור עליה בשתיקה, יען כל הדברים מעשים שהיו ופעלו הרבה על רוח האדם.

ועל אדות המצב הרוחני כבר אמרנו כי אחרי המחלוקת בדבר ספרי הרמב״ם—לערך שנת התקצ״ו—היה המצב הולך וטוב, והמצות המעשיות לקחו אצלם מקום גדול בחייהם, וכאשר החזיקו להם פלגשים נכריות, בנות דת מחמד—אשר הכנסיה הנוצרית לא הניאה אותן גם אם באו תחת כנפי הדת הישראלית—כמובן לא יכלו להשתמר אצלם טהרת חיי המשפחה, על כן ראו הקהלות להסיר את המכשלה הזאת, והחרימו על זה [7], ובמשך זמן קצר ראינו שנוים לטוב [8], אף כי לא עמדה במצב אחד עם

---

[1]) שו״ת הרשב״א ח״ג סי׳ רמ״ב. [2]) ח״ד סי׳ קי״ב.
[3]) ח״ג סי׳ תט״ז. [4]) שו״ת הרא״ש כלל ו׳ סי׳ ב. [5]) שם כלל ז׳ סי׳ י״א.
[6]) שו״ת הרא״ש כלל ו׳ סי׳ ט״ו.
[7]) שו״ת הרשב״א חלק ה׳ סי׳ רמ״ב. [8]) שם ח״ד סי׳.

מהרת המשפחה באשכנז וצרפת, כי לא בנקל אפשר לשרש, אף כי בקהלות רבות בצפון ספרד היה ליהודים מעין „גיטו", כאשר אנחנו מוצאים תמונתה בשאלות ותשובות הר"ן [1]. „עיר שיש בה שכונת ישראל הנקראה קאל, ויש לה פתחים למזרח ומערב ובפתחיהם יש דלתות ננעלות כשאר שכינות ישראל אשר בכל עיר ועיר גרינה וברצלונה, וכל השכינה כולה ישראלים, וכל שאר העיר אשר חוץ לשכונה כולה נכרים ואין יהודים דרים שם", והשכונה הזאת היתה גם בימי הרשב"א, אך בכל זאת לא היו רחוקים כל כך מחיי האזרחים, כהיהודים באשכנז, לכן כאשר בא הרא"ש לספרד לא הפיקו החיים ההם רצון, כי לא שמרו—כאשר באשכנז—גדר הצניעות, ובעיניו היו „בנות ישראל בדור הזה שחצניות" [2]) בהסכינו להחיים הדתיים באשכנז; ו„הפחותים וגרועים מבעלי מלאכות היו נושאים אשה במקום אחד, ונותנים עיניהם באחרות והולכים למקום אחר ונושאים אחרת והיורים למקומם בעזות מצח ובאים לידי קטטות ותרעומות וגרושים לא כדת" [3]) ואף כי נמצאו אז אשר התאמצו להסיר את המכשלה הזאת, אך באשכנז לא היה כל צרך בתקנות טובות!

בכל אופן הוטב במשך התקופה הזאת המצב הדתי הרבה מאד, אף כי לא חדלו ללמוד כל חכמה ומדע והגו גם בספר „מורה הנבוכים". גם הרשב"א תלמיד רבנו יונה התאמץ לקרב הדת אל הדעת, ואף כי לא מצאו חן בעיניו טעמי המצות של הרמב"ם „כי יש כמעט קושיות בכולן" בכל זאת לא דבר עליהם סרה ואמר רק „וחוץ מכבוד הרמב"ם אין משגיחים בטעמים האלה" [4]), וכאשר שאלוהו על אדות שני מאמרי האגדה הסותרים זה את זה השיב תשובה קצרה „דברי אגדה הם" [5]), גם הגיד בדברים ברורים כי לא טובה האמונה רק כ„מצות אנשים מלומדה" על ידי ההרגל בלבד—כרוב האמונות—„רק אנחנו חייבים לשמוע ולחקור אחר השמיעה והחקירה, שהחקירה האמתית תחויב ותכריע על ככה" ולהתבונן „כי לא תהיה ראיה סותרת חלילה, והחקירה האמתית תכריחנו הכרח אמתי לקבל ולהאמין" [6]), ואם אלה הם דברי אחד מתלמידי רבנו יונה, נוכל להבין רעות המשכילים

[1]) סי' נ'. [2]) שו"ת הרא"ש כלל מ"ג סי' ח'.
[3]) שו"ת הרא"ש כלל מ"ג סי' ז'.
[4]) שו"ת הרשב"א חלק ד' סי' רנ"ג.
[5]) שם סי' רל"ח. [6]) הדברים מבארים בארך בשו"ת הרשב"א חלק ה' סי' נ"ה.

שבדור ההוא, כי הרחיקו ללכת, אך בשמרם את המצות המעשיות לא היה כל פרץ וצוחה, או יתכן להיות כי בראותם את החרדים אוהבים חכמה ודעת התקרבו אליהם מאד, כי ביסוד האמתי להבין ואחר כן להאמין לא היתה כל מחלוקת, אך בהתולדות היוצאות מזה— ואם בעלי התבונה בלבד, לא האמינו בדברים אשר נבצרה מהם מזמה להגיע עד תכליתם, מצאו בעלי האמונה והתבונה תשובה מספקת לפי דרכם „כי גם חכמי הפילוסופיה אינם יכולים לתת טעם לסגולות הנגלות בעשבים ואבנים, כאבן השואבת בברזל, והברזל ישוטט על פני המים ולא ינוח עד שיהיו פניו אל פני האבן, היש מגיד טעם בזה בכל חכמיהם? אף פתרון החלומות כאחד מהם״ [1]). והנה בסגנון דומה לזה שמענו גם בעת האחרונה מפי הוקרי הטבע, כאשר נתגלו להם חזיונות חדשים נפלאים, אשר לפי ראות עין הם כיוצאי מגדרי הטבע! — והרשב״א הן לא היה האחד, כי גם בן דורו הרב רבנו אהרן הלוי התאמץ להתאים את האמונה עם התבונה, ועוד עלה עליו, כי גם שם לב בדרכי ההלכה לחכמת הטבע הנסיונית [2]), ואנחנו רואים כי ידיעתו היתה רבה מפי הנסיון [3]), ויש מקום לשער כי היה כרבו הרמב״ן באמרו על הרשב״א, „ומדבריו נכר שאינו בקי ברפואות״ [4]), וכמעט הוא הראשון בין חכמי ישראל אשר שם לב בפרט לחכמת הטבע והרפואה בעניני הלכה, את אשר אין אנחנו מוצאים מפורש בספרי הרמב״ם אחד הרופאים הנודעים בדור ההוא!

מכל זאת נוכל לתאר מעט לנפשנו ערך פעולת החכמים האלה, אשר נוסף על חכמתם היו בעלי מדות תרומיות, וביחוד היתה פעולת הרשב״א גדולה על העם; ונאמנים עלינו דברי אחד מבני דורו מעתיק פירוש המשנה [5]), „כי מרוב חכמתו, ישרי מעלתו ותפארת מדותיו יראתו מוטלת על הבריות והקהלות אליו נשמעות, זכה וזכה את הרבים״,

---

[1]) שו״ת הרשב״א המיוחסות להרמב״ן (התשובה ההיא להרשב״א) סי׳ רפ״ו, ובשו״ת חלק ה׳ סי׳ קפ״ה יבאר דברי האגדה „אבן שואבת תלה לה״, כי הוא כמו שמעמידים את הברזל באבן השואבת הנראה „מגניטה״ או „קאלאמיטה״.

[2]) „בדק הבית״ שער שלישי ועוד.

[3]) ביחוד יעוין בבית שלישי שער חמישי בדבר תחלת יצירת האפרוח, ודברי הרא״ה מתאימים מאד עם ידיעות הטבע, גם אנחנו מבינים אמץ רוחו כי לא נשא פני כל.

[4]) בית שני שער שלישי. [5]) בהקדמה לסדר נשים.

ובאשר האריך ימים על ממשלתו יצא טבעו בכל מקום אשר היהודים נחתים שם, ופנו אליו מקרוב ומרחוק והשיב לכל שואליו, גם בימי הזקנה, בשבוע אשר עלה בו השמימה השיב בדבר הלכה אך לא יכול לחתום שמו מגדל מחלתו וחתמו אחד מתלמידיו ובנו״ [1]), ומתשובתו האחרונה נוכל להבין את גדלו; ובכלל גם מדברי הרב המחבר יוכל הקורא לתת מושג לנפשו מפעולות הרשב״א, אף כי לא נתבאר כל צרכו, אך הדברים מספיקים להבין החזיונות הכלליים ומהלך החיים אצל יהודי ספרד; אפס דברי המחבר, כי היתה פעולתו גדולה גם באשכנז אינם ברורים כל צרכם. גדולי אשכנז כרבנו מאיר מרוטנבורג ורבנו אביגדור מווינא לא פנו בשאלותיהם אליו, וגם הרא״ש אשר כתב אליו בענוה והכנעה גדולה [2]), היה בעת ההיא בספרד, אך לאנשי אשכנז היו גדולי הדור משלהם ולא הוכרחו להביא ממרחק לחמם.

הגדול שבדור ההוא היה רבנו מאיר מרוטנבורג וגם בדורות שלאחריו, אך המחבר הנכבד ממעט בדמותו באמרו: „המעיין בחבוריו ימצא, כי גם אם נחשב הר״מ לבעלי התוספות לא היה חריף כי אם בקי גדול בכל הדרי הש״ס, ובשום אופן לא נוכל להעמידו על מדרגה אחת עם בן־אדרת (הרשב״א) (p. 153)—והנה אנחנו קראנו בעיון בחבוריו, לא בשביל איזה ידיעות שטחיות, אך פשוט בשביל „תלמוד תורה״ ולא מצאנו כי לא היה חריף, ונהפוך כי כל תשובותיו בחריפות גדולה, ולפעמים נמצא לעניני ממונות ראיות מסדר קדשים והכל בבינה ישרה ודעה עמוקה ולהעריך אותו מול הרשב״א בעינינו למעשה ילדות יחשב, כי לא כל המחות שוים, ולא כל המקומות והזמנים, ולא פעולתו של זה כפעולתו של זה, אך בכלל נכבדים לנו שניהו, וכל אחד במקומו היה „יחיד הדור״, ורבנו מאיר האיר את כל עיני חכמי אשכנז בתורתו. אמנם שונה היתה דרכו מדרך הרשב״א בזה, כי לא חפץ כי יסמכו על דעתו לבד ודבריו היו „אם יסכימו רבותי—טוב, ואם לא הנני נמשך ונגרר אחריהם״ [3]); אמנם היה מחמיר לעצמו—כדברי המחבר הנכבד—אך לאחרים התאמץ בכחא דהיתרא והוא אומר „וטוב בעיני שלא להצריך גט לחומרא, פן יתן המקדש כתף סוררת כדי לעגנה, או ירחיק נדוד ונמצאה זאת

[1]) שו״ת המיוחסות סי׳ קט״ח.
[2]) שו״ת הרא״ש כלל ב׳ סי׳ י״ד.
[3]) התשובות בהגהות מיימוני להלכות אשות.

העלובה כל ימיה עגונה״ [1]). ועל אדות הדבר אשר ידבר דרוש אמנם כח גדול ואמץ הדעת; וגם לא היה מחמיר כי אם במקום אשר דברי התלמוד מטים כן, אבל לא היתה דעתו נוחה כלל מרוב החומרות ובימי חרפו היה מתלוצץ על האנשים הנזהרים לאכול בשר אחר גבינה, ובעיניו היתה כמו מינות, כי יש בזה מוסיף על התלמוד [2]). — וגם בן דורו רבנו אביגדור היה חברו גם בדעות, וכלם העריצו מאד את הרמב״ם, הביאו ראיות מדבריו, אף כי הספר „מורה נבוכים״ היה זר לרוחם ותמימותם, אך באשר לא היו במקומם מתפלספים, לא ראו כל סכנה באיזה שיטה פילוסופית וגם הלשון ההגיונית אשר הסכינו בה חכמי ספרד היתה זרה להם, כי לא הסכינו בשמות המפשטים, לכן אין אנחנו מוצאים כל התרגשות אשר היתה בימיהם. — ועל אדות דעותיהם ומחשבותיהם נוכל להבין כי הן דעות חכמי צרפת אשר האשכנזים למדו מפיהם תורה, ורבנו מאיר מרוטנבורג היה תלמיד הר״ש משאנץ ודעותיו ודעות הר״מ מקוצי הן דעות רבני אשכנז בדור ההוא, וכמובן אין לשום לב כלל, אם נמצא באיזה ספר מהדור ההוא אשר התגולל באחד מבתי העקד, המדברים זרים, להחליט על פיו כי כן רוח כל רבני אשכנז, כי יחידים בעלי דעות זרות ישנם בכל דור ודור, ואין לדין מפרט אחד על הכלל כלו.

אך לא כן עשה המחבר הנכבד, וסמך על דברי אחד ה„בטלנים״ אשר כתב ספר „כתב תמים״, ושמו — ר׳ משה תקו — לא היה נודע בקהל בלל, ולעצמו טרם היה הדפוס בארץ יכול לדבר דברי הבל כאות נפשו באין מוחה, וכן עשה, והוציא כל חמתו על כל גאוני הרוח בישראל ואת רבנו סעדיה גאון קרא בשם „עני בדעת וכופר בתורה שבכתב ושבעל פה״, ואין כל ספק לו נודע בקהל אז החרימו את המדבר דברי בלע באלה. כי כבוד רבנו סעדיה היה גדול מאד אצל כל המפלגות וגם הר״ש משאנץ אמר „אלמלא הוא נשתכחה האמונה מישראל״, אך לאשר ר׳ משה תקו לא ידע איש בהייו, ואחרי מותו התגולל ה„כתב תמים״ באחד מבתי העקד, ולרוב האבק אשר עליו רחמו איזה מחובבי דברים עתיקים, גם אם אין בם כי אם „זקנותם״, ויהי בעיני המוציא ל„אוצר נחמד״ וידפיסוהו במכ״ע „אוצר נחמד״, ואז נודע בקהל החוקרים. ולכן מה זר הדבר, כי על פי איש כזה, אשר לא היה מגדולי הדור נוציא

[1]) שם סי׳ א׳. [2]) מרדכי חולין פרק כל הבשר.

משפט על כל רבני אשכנז ולהחליט „כי בלי ספק הסכימו לדברי הברם ר׳ משה תקו״! — אך גם מהמאורע השני בעת ההיא אשר הסב מהומה, אין ללמוד מאומה, יען לא נתברר כל צרכו, ורוב השמועות הן מעין „עורבא פרח״, כי הן מ„הצד שכנגד״, והוא המעשה על דבר המחלוקת השניה על אדות ספרי הרמב״ם אשר עורר שלמה הקטן (פטיט), בראשונה בעכו ואחרי כן בערי אשכנז, אשר מתנגדיו הוציאו קול כי דבר סרה על הרמב״ם, אשר דבר זה די להבזותו בקהל, ובאמת אם כי היה נופל הרבה מר׳ שלמה מן ההר, בכל זאת לא פגע בכבוד הרמב״ם, אך הקה את מעשה הראשון וחפץ לבטל את למוד ה„מורה נבוכים״ ולאסרו לבא בקהל, וחכמי הדור ראו בזה עלבון גדול להרמב״ם ויצאו לקנא קנאת כבודו, ויוציאו על המערערים קול כי דברו בה׳ ובמשה עבדו, וכמובן אין קץ לשמועות. — אך ידיעה נבונה ומדויקת יש לנו בזה ממכתב דוד ראש גולה [1]) אשר יצא בראשונה להחרים את שלמה הקטן, כמובן נתברר לו הדבר וידע את חטאו ופשעו ואחרי הוכיחו ערכו הגדול של הספר „מורה נבוכים״ יוסיף לאמר: „לא כתבנו זה אלא בשביל ששמענו שעמד בעכו איש אחד ושמו שלמה בן שמואל וערער והלעיג על דברי המובהק הרמב״ם בספר מורה נבוכים, בשביל שאינו מבין דבריו, ולא טעם טעמם וכו׳ ושמענו שאמר שלמה דנן שראוי לגנוז ספר מורה הנבוכים שהוא נוטה לספרי המינים, לכן ארור יהיה אם יחזיר לאמר דבר לעג או ערעור על דבר מדברי הרמב״ם, או יאמר לבן אדם שספר מורה הנבוכים ראוי לגנוז, ואסור לקרוב בד׳ אמות שלו, ובחרם יהיה כל איש מישראל שידבר תועה על דבר מדברי הרמב״ם או יגזור גזרה או יחרים או יסכים על מורה הנבוכים או על ספר משאר ספריו לגנוז או לבטל הקריאה בהם בין ביחיד בין ברבים״, וכמובן שמע מפי מתנגדיו, והם לא אמרו כי אם „שראוי לגנוז ספר מורה הנבוכים וכו״, דבר אשר לולא אמרו היה מעיד כי ירא ורך הלבב הוא, או מתכחש בעצמו לדעותיו, וכמעט שני המעשים לאסור לדבר דבר על ה„מורה נבוכים״ ומעשה שלמה הקטן לאסור לקרא ב„מורה הנבוכים״ שוים, כי שניהם מתנגדים לחפש האדם, ומעשה המיימונים הפילוסופים כמובן זר ביותר. . . ובאשר לא מצא שלמה הקטן חטא בנפשו, ובדעתו אל נכון כי אין דעת חכמי

[1]) „גנזי נסתרות״ קובץ ג׳ צד 121.

אשכנז וצרפת נוחה מן ה„מורה נבוכים״, ובכל אפן יסכימו לגנוז את הספר הזה כדרך שבקשו חכמינו לגנוז ספר קהלת, לא נתפלא על אשר שם פעמיו לערי אשכנז לבקש עזרתם, ואף לפי הנראה לא הסכימו על ידו גדולי הדור, אשר לא חפצו להתערב בריב לא להם, אך נמצאו רבנים רבים אשר בקשו את הנרדף, ובהיותם תמימי דעים עמו, הסכימו על ידו לגנוז את ה„מורה נבוכים״, ואז כמובן הוציאו קול כי הוא פוגע בכבוד הרמב״ם גם בלי ספק בדו שמועות והחרימו אותו עוד הפעם.

ועל פי הדברים הברורים האלה יבין כל איש עד כמה זרה השערת המחבר הנכבד: „נראה הדבר כי בימים ההם שלחו הקנאים יד במצבת הרמב״ם, וימחקו את התוארים הנעלים החרותים עליה ויכתבו תחתם פה נטמן משה בן מיימון המוחרם והמין״, ומבאר בהערתו כי הוא סמוך על בעל „שלשלת הקבלה״, אך תחת אשר הוא מייחס את המאורע לימי המחלוקת הראשונה, אשר טעותה גלויה כי בעלי המחלוקת היו רחוקים משם, ואין זכר לזה כלל, ייחס לימי המחלוקת השניה אשר היו בקרבת קברו של הרמב״ם. — והנה לאחר איזה דבר, לא יתכן רק כי אם במעשה שהיה מאושר ומקוים, אשר לא יתכן להכחישו, ולא באגדות של בעל „שלשלת הקבלה״, אשר רובן אין להן כל יסוד, כי הן שמועה מפי שמועה, כנודע, וביחוד בענין המחלוקת ההיא, אשר גם בני הדור החיים הוציאו שמועות שוא וזיופים גדולים, עד כי יחסו להרמב״ם מכתב מדבר בגנות חכמי צרפת בסגנון המוני, ולהימים ההם ראוי ליחס השמועה הבדויה כי שלחו יד במצבת הרמב״ם, אבל לא לימי שלמה הקטן, אשר אז לא נמצא פוצה פה לפגוע בכבוד הרמב״ם, ומכל דברי מחרימיו אנחנו רואים גלוי כי לא דבר אך רק על המורה נבוכים, ולא מצאו לנחוץ להחרים רק את המערער על דבר מדברי הרמב״ם; וגם זאת יודעים אנחנו אל נכון כי לו נודע לרבני אשכנז וביחוד לגדולי הדור רבנו מאיר ורבנו אביגדור כי שלמה הקטן דובר סרה על הרמב״ם, אז החרימוהו גם הם, אך בדבר „המורה נבוכים״ היו תמימי דעים עמו, ואין כל ספק כי לולא היה הרמב״ם נערץ בשביל ידו החזקה ומחבר ספר „מורה הנבוכים״ היה איש בלתי נודע אז נגזרה עליו כליה, וגם את מחברו לא נקו... וקרוב מאד כי אז נתנו ידם גם אלה המהפכים בזכותו, המחרימים את הדוברים עליו דבר — לר׳ שלמה הקטן ובעלי בריתו, ולכן לא נמצא בם חטא אשר חטאו, ור׳

הלל מוירונא ¹) אשר היה רחוק ממקום המחלוקת לא ידע אל נכון, ויש בדבריו הפרזה, כאשר הפריז על אדות המחלוקת הראשונה ובמסרו אגדות אשר אין בהן ממש.

המחלוקת הזאת היתה קטנה בערכה ואין רשומה נכר כלל על החיים המוסריים, כי יהודי ארצות הקדם לא היו מתפלספים, ולא היתה סכנה מספר „מורה הנבוכים״, אשר העריצו אותו אך ורק יען כי הוא להרמב״ם, והיו מדקדקים במצות המעשיות מאד, ומחכמת יון לא ידעו מאומה, לכן לעמת שבאה כן הלכה, ובמהרה נשכח זכרה.

בפרק הששי יבא ההמשך על אדות הדור ההוא, גם ידבר על אדות חיי היהודים באשכנז וצרותיהם הנוראות, אך אין זכר להיים הפנימיים, גם בקצרה, — כי בארוכה לא יתכן לדרוש כי כל מקצוע דורש ספר שלם — וכמובן נמצא חמר בספרי הדור ההוא בשאלותיהם ותשובותיהם, ומדברי ריב אחר נוכל ללמוד הרבה גם כאשר הדברים סתומים מעט. והנה מדברים מעטים אשר באו ב„הגהות מרדכי״ ²):

---

¹) לדעתנו הוא „הר׳ הלל מרומי״ אשר המרדכי (סוף גטין בהגהות) מזכירו כי הוא פוסל את הגט (על אדות פרט אחד) והר׳ שבתי חולק עליו, וזה האחרון נראה כי הוא ר׳ שבתי ב״ר שלמה איש רומא בן דורו של ר׳ הלל, והיה מנכבדי העיר, והנה המחבר (p. 158) יאמר כי ר׳ שבתי היה בין החוקרים החפשים, ובזה אנחנו מוצאים איתו לתלמודי מצוין, ובכלל היו נכבדי רומא עוסקים בתורה והם אשר השתדלו בדבר פירוש המשנה ובגללם נעתק. — והנה תלמודי אחר בשם ר׳ הלל מרומי לא נודע לנו, כי אם זה אשר טיבו נתפרסם בעת האחרונה.

²) (סוף קדושין) ועל התשובה חתום „פלטיאל״, וברור הדבר כי הוא ר׳ פלטיאל אשר יש שאלה ממנו לרבנו מאיר מרוטנבורג בהגהות מיימוני הלכות נזקי ממון (סי׳ י״ז), ובשו״ת הרא״ש כלל ל׳ סי׳ ד׳ יש תשובה ממנו, והיה אחד מרבני אשכנז והענש להושיב בתחתית המגדל נזכר גם כן בתשובת הרא״ש כלל ח׳ סי׳ א׳, אף כי לא נתברר לנו בפרט. והנה ב„הגהות מרדכי״ (שם סי׳ תקנ״ח) יש תשובה מר׳ עזריאל על אדות איש אשר חרף את האשה כי עליו לבקש מחילה על המגדל; והנה ר׳ עזריאל זה היה גם כן בעת ההיא והיה בווירמישא כנראה מדברי המרדכי בסנהדרין כי׳ תש״ט והוא נקרא „ר׳ עזריאל בן החסיד ר׳ יחיאל״ וכן יש תשובה ממנו בחתימה זו מובאה ב„שלטי גבורים״ (בבא מציעא פרק הזהב), והנה בפרט לא נתברר לנו על אדותיו, אף כי מדבריו יש ללמוד הרבה על אדות המצב באשכנז בכלל ותקנות שונות,— ובמרדכי גטין סי׳ ת״ג נזכר מן המנהג של רוב המקומות כי חשובי הקהל הולכים עם ה„חתן תורה״ „חתן בראשית״ על המגדל לכבודם, וכפי הנראה כל הדברים הם מזמן אחר, ואיך היה ה„מגדל״ לא נוכל מזה לדעת.

„איש אחד תבע עלבון הרב שנתפס הוא ובחיריו מכח תקיף אחד שרצה לרחוק אותם שימחלו לו על אשר אמר לרב שהוא בחרם [1]), ועוד נתפס (הרב) פעם שניה והושב בתחתית המגדל שבועים ועוד הוצרך לצאת מן העיר עבור זאת העלילה ולכן תובע (האפיטרופוס) יציאותיו וגם כי יעשו נעילת דלת, וגם ירשוהו לכנוס בעיר, וגם על שנטל (התקיף) פרנסות של הקהל מעצמו על ידי נכרי, וגם על אשר יקרא לבית הכנסת של הרב „גליק" הוא בית אנקות — והתקיף משיב שהשר דחקו להיות פרנס ונתרצו הקהל, ולרב לא עשה דבר, נכונו שפטים ללצים ומהלומות למנאצים, והיום רבו המתפרצים להשתרר, וברבותם קופצים על זאת יצאו פרוצים", — ועל זה השיב: „שמעון הרבה לעשות רע מאד שהטיח דברים נגד הרב לומר לו: אתה בחרם. ואף אם הוכיחו הרב ואמר מי שהביא הקהל בערכאות הוא בחרם, מכל מקום אין לו רשות להשיב לו כל כך בעזות". — ומזה אנחנו רואים כי תהפוכות ולא סדרים היו בקהלות רבות באשכנז, לכן שמו גדולי הדור ההוא את לבם כי יתאחדו, לאסור על התקיפים כי יתפרדו ממשא הקהלות. ומה נכבדים לנו דברי הר"מ מרוטנבורג [2]): „אחרי שנהגו בכל המלכות להיות שותפים אינם רשאים לחלוק, שאם היו נחלקים איש איש לעצמו, היה בא לידי דברים רעים, שכל אחד היה פורק עול ממנו ומטילו על חבירו, וגם בא לידי קטטות גדולות שאין להם סוף, ומי יתן שנהיה לעם אחד ולאגודה אחת, והלואי ניכל להתקיים בין שונאינו", ובשום אפן לא התיר להפרד אף ברצון השר „כי בדברים הללו ראוי להחמיר אף בלא ראיה מן התלמוד, שאם היה כל אדם יכול להפרד מחבירו, כמה פעמים היה בא לידי תקלה גדולה" [3]), ועד כמה שם לב לאחדות, עד כי הורה כי הרשות בידי הקהלה לעכב שלא יצא אחד מן העיר ויתבטל

---

[1]) מנהג הצרפתים כי על דברי ריב בין אדם לחבירו היו מנדים זה את זה, והרא"ש חשש לכבודם וחפץ למונעם ממנהג גרוע זה (שו"ת הרא"ש כלל מ"ג סי' ח'), וכונת הרא"ש היתה על יהודי צרפת אשר באו לגור באשכנז אחרי הגלות מארצם, והם רוב היהודים היושבים בגלילות הריגוס היו מוצאם מצרפת, אף כי לשונם היתה אשכנזית וכן המלה „גלוק" הנזכרת בפנים, וכבר דברו חכמים מומחים במקצוע זה.

[2]) שו"ת מהר"ם ברבי ברוך ח"ג (אשר נדפס מכ"י) סי' ק"ח.

[3]) תשובתו בהגהות מיימוני לספר קנין סי' כ"ט.

„המנין" בימים הנוראים [1]), כי תאחדות היחידה היתה תשועתם, לכן תקנו תקנות רבות ונכבדות לטובתה, ולדעתנו היתה זאת סבה כי לא דרשו בחובת ישוב הארץ, לא יען מטעם היחיד, כי הדרכים בסכנה, כי גם בשביל מסי הקהלה למען לא יהיו כמשא כבד על הנשארים, ודברים מפורשים אנחנו מוצאים בתשובת אחר הגדולים [2]) „כי פקוח נפש גדול מישוב ארץ ישראל", כי החובות להממשלה היו נוגעות לנפשם, „וסכנת מות" פשוטה במשמעה היתה להנשארים, מלבד סבות חיצוניות אשר היו למפריע.

לכן ברור הדבר, כי כאשר נתעוררה תנועת היציאה על גדות הרינוס, ורבנו מאיר היה בין היוצאים, היתה כונתם כי לא ישאר שמה גם אחד מבני הקהלה, ועל כן נאמנה השערת המחבר הנכבד, כי שמו את רבנו מאיר במשמר, למען לא יצאו היהודים מן הארץ.— אבל הניחו לו לעסוק בתורה והיתה דעתו צלולה, עד כי עסק גם בנגעים ואהלות [3]) והוא אומר [4]) : „כל אלה הדברים סבבתי והוספתי בפרק מגדל העומד באויר במגדל אנשהים בהיותי תפוש שמה, שבח והלל לאלהי תהלתי, אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי, ובמחשכים היה לי דברו נר לרגלי ואור לנתיבתי ולא עזבני ולא יטשני כל ימי היותי, ואף כי אחרי מותי". וכן התשובות אשר השיב ממאסרו, נפלאות הן בבקיאות וחריפות, — אפס דבר אחד כמו זר בעינינו כי נזכרו איזה הלכות אשר כתב במגדל אינשזיהיים מפי בעל החלום, ויאמר אף כי היה דן עד עתה לא כן „חוזרני בו, כמו שהוכחתי מפי בעל החלום" [5]), וכן יש לענין הלכה אחרת ספי בעל החלום" [6]) אך במרדכי [7]) כתב על אדות ההלכה השניה „כי נראה לרבנו מאיר בחלום" [8]), אך לדעתנו זר הדבר מאד כי יכריע באיזה הלכות מפי בעל החלום, ואין ספק כי גם במרדכי היה כתוב „מפי בעל החלום", — אך איזה מגיה שלח יד לתקן — ואולי היה אחד מחכמי הדור אשר נקרא בכנוי „בעל החלום" ומפיו הוכיח, אך

---

[1]) שם סי' כ"ז. [2]) „הגהות מרדכי" לבבא בתרא פרק א'.
[3]) עתה יצא לאור בש"ס דפוס ווילנא. [4]) אהלות פרק ד'.
[5]) הגהות מיימוני לספר קנין סי' ל"א.
[6]) הגהות מיימוני הלכות שכירות פרק ט'. [7]) בבא קמא פרק א'.
[8]) הש"ך בחו"מ (סי' של"ו) כתב „דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין" על אדות ההלכה הזאת.

מי הוא זה? אין אנחנו מוצאים כל זכר בספרי הדור ההוא, הן בודאי היה אחד מגדולי הדור, — ולאמר כי „בעל החלום" הוא בדמיון בחלום, זר הדבר, אם לא נאמר כי בהיותו הרחק מכל תשואות החיים, ומעינו היה אך בתורת ה', נגלו לו גם בחלום חדושים בעמק העיון, — אך אין הלשון מורה כן.

ובכלל ישנם דברים והגדות שונות על אדות הענק התלמודי הזה, אשר אמתותם מוטלת בספק וקשה מאד לברר.

בפרק השביעי יאריך הרב המחבר על אדות ספרות הקבלה והחרם על למודי החכמות; והנה אין אנחנו מומחים במקצוע הקבלה, ולברר את הדברים השונים על אדות ספר „הזהר" אין את נפשנו, וגם אין דעתנו כדעת המחבר כי רק ע"י מציאות הזהר נתפשטה הקבלה, — וגם לולא זאת התפשטו הלמודים האלה, אחרי אשר גם הרמב"ן ועוד החזיקו בהם, ויש ספרים אחרים מיוחסים לקדמונים בעניני קבלה, ובכלל המקרה בלבד לא יחולל נפלאות בהתפתחות כל שיטה ובאמת הגינה על היהדות מפני הדעות הפילוסופיות אשר היו יותר מסוכנות להיהדות; והתלמודיים לא סמכו בעניני הלכה על „הזהר", ואם הוא מקלל בקללות נמרצות את האשה המגלה שער ראשה גם בבית [1]) לא שם הגאון החסיד מהר"ם אלשקר [2]) לב לזה והתיר אף לכתחלה באמרו „אנן אתלמודא קא סמכינן", אפס גם בהוכיחו כי בזמן שהיו ישראל על אדמתם היו הנשים הולכות בבית מגולות ובספרד לא היו גם הנשים הנוצריות מגלות את שערן בבית לא עלה על לבבו צל חשד לעורר אולי חלו בו ידי זרים, כאשר עורר הגאון יעב"ץ בספרו „המטפחת", ואחרי אשר היה מקובל אצלם כי הוא חתום וסתום, אם כן „אין לנו עסק בנסתרות" — ואבי ההוראה בארצות אשכנז ופולין הרמ"א אמר [3]): „אם אברח אברח יותר מלעסוק בקבלה ממה שאברח מלעסוק בפילוסופיה", על כן אי אפשר לנו כלל להסכים עם המחבר בדבר הפעולה על החיים הרוחניים בכלל.

ובעקר הדבר צדק מאד הד"ר הרכבי בהערותיו הנכבדות, כי לא נולדה לפתע פתאם שיטה כזו, וכבר הזכירו מ„מדרש ר' שמעון ינחאי"

---

[1]) זהר פרשה נשא. [2]) בשו"ת סי' ל"ה.
[3]) שו"ת הרמ"א סי' ז'.

עוד לפני ר' משה די ליאון, — אף כי נפלא הדבר בעינינו יען נדע את ר' שמעון בן יוחאי למבאר פשוטו של מקרא, ותחת אשר רבותינו מהפכים בזכות שלמה ו ד ו ר ש י ם את המקראות הוא אומר „ויאהב שלמה נשים נכריות" — „ויאהב ממש" [1] . . . וכן נדע דרך ר' שמעון כי הוא דורש „טעמא דקרא" בעניני הלכה, אבל בעצם הדבר כי השיטה קדומה, אין הפרטים נוגעים במאומה, ואחרי אשר כבוד הרמב"ן היה גדול מאד והוא נתן מרוחו עליה נתקבלו גם אצל התלמודיים.

בדבר המחלוקת בלמוד החכמות לפני מלאת עשרים וחמש שנה, הנה נתבררו הדברים בפרק הזה, גם המתרגם הנכבד והד"ר הרכבי הוסיפו להעיר ולהאיר, — אך שיטת המחבר על אדות הרא"ש ופעולתו איננה ברורה כלל; לדעתו „היה הרא"ש שונא את המדעים החצונים תכלית שנאה וקנאתו לא ידעה כל גבול; בבא ה„אשרי" לספרד וראה שנוי לרעה בתולדות השלמות המושכלת בכנסיות ישראל ודלדול הדעת ההחזק יותר ויותר" ואחרי אשר יעתיק איזה דברים מקוטעים המעידים על שנאתו „לחכמת יונית" יבא לידי החלטה זרה „כי בעיני הרא"ש כמעט היה גם הרשב"א לחוקר חפשי בדעותיו", ולדעתו: „פעולת הרא"ש היתה גדולה כל כך, עד כי בשבילו נשתנו הדברים".

ולדעתנו אין בכל הדברים האלה אף קורטוב של אמת, לו היה באמת שונא מוחלט לכל המדעים היוצאים מגבול התלמוד גם אז לא היתה פעולת יחיד גדולה כל כך, כי יכריע את המתפלספים, וביחוד לאיש אשר בא זה עתה לגור, וכבר הסכינו לחשוב כי האשכנזים הם מואסי דעת — האם דעת אשכנזי תכריע דעות כל חכמי ספרד? — אבל באמת לא היה שונא מוחלט להמדעים החיצונים, ובעצמו כתב במכתבו הראשון לר' אבא מארי „וגם מ ש א ר ה ח כ מ ו ת ל א י ר פ ו י ד י ה ם ל ע ת י ם י ד ו ע ו ת", אף כי באחרונה כתב „כי על אפי ועל חמתי היתה חתימתי להתיר ללמוד אחרי מלאת כ"ה שנים" יען כללו בטופס החרם גם ח כ מ ת ה א ל ה ו ת ב ס פ ר י ם ש ח ב ר ו ח כ מ י י ו ן, אשר לכל הדעות היא ח כ מ ת י ו נ י ת ולאותה חכמה צ ר י כ ה ש ע ה ש א י נ ו ל א י ו ם ו ל א ל י ל ה, לפי התלמוד. ומזה אין כל ראיה, כי היה שונא חכמת ומדעים טבעיים, כי הלא הוציאו חכמת הרפואה מן הכלל, ולחכמת הרפואה נחוצות ידיעות שונות טבעיות. ואחד החכמים

---

[1]) ירושלמי סנהדרין פרק ב'.

כתב להרא"ש [1] „כי ידוע כי לא יתכן להיות רופא כי אם היודע לשון ערב", והפילוסופיה של אריסטו היתה באמת מסוכנת ליהדות, והיה מקום לפחד באמת, — ואם דבר איזה דברים בגנות החכמה החיצונית היתה כונתו אך ורק להפילוסופיה, ודרך ההגיון בתלמוד אשר הוא מין בשאינו מינו — ודברי ר' ישראל [2]) המחלק את הדת והשכל כי יש טהורה על פי השכל וטמאה על פי הדת יוכלו להיות מעין חתירה תחת יסודי הדת, וצדקו מאד דברי הרא"ש כי בעניני התורה אין מקום לפילוסופיה „כי חכמת הפילוסופיה וחכמת התורה אינן על דרך אחת, כי התורה היא קבלה וחכמת הפילוסופיה היא טבעית וחכמים גדולים היו והעמידו כל דבר על טבעו" [3]), — ובכלל היתה האמת יקרה בעיניו, ואנחנו שומעים ממנו דברים ברורים את אשר לא שמענו מפי המתפלספים; הוא לא השתדל לבער את האגדות בדרך הגיוני, וכאשר שאלוהו על אדות „המדרש" השיב: „מדרש בעלמא הוא לדרוש סמוכין" ועוד יותר יביע בדברים ברורים: „שכן דרך בעלי אגדה על סמך כל דהו בונים דבריהם" [4]) וגם בעניני הלכה אנחנו מוצאים לו דברים, אשר לא הרהיבו הפילוסופים נפשם להגיד גלוי, והוא אומר [5]): „התורה אסרה יחוד של כל העריות, וגם נדה היא בכרת, אלא שהדבר קשה לזהר מיחוד אשתו נדה, ומצאו רמז במקרא להתיר יחוד נדה ודרשו סוגה בשושנים", הדברים האלה ראוים לאיש אמיץ לב אשר לא יחת מפי כל, אשר האמת נר לרגלו, — ועל כן יותר מתקבל על הדעת, כי בגלל היות הרא"ש הולך בשביל הזהב, קנה גם את לב הספרדים, אשר דבר זה הוא חזון יקר מאד ואז עלה בידו להביא מעט רוח אשכנז לאט לאט, במדת הצניעות ואהבת התורה—ושנויים רבים נהיו בחייהם בקרב הימים.

גם דברי המחבר „כי אחרי מות רבנו מאיר נחשב רבנו אשר לאבי התורה התלמודית באשכנז" אין להם יסוד ומדבריו [6]) „וכן עשינו מעשה באשכנז בשעת הגזרות התרנו נשים על פי עדות בעלי תשובה" נראה כי הסכימו לו רבים, כי הוא איננו מדבר על עצמו בלשון „אנחנו", וביותר זרים דברי המתרגם הנכבד, בבארו את ציון המחבר „כי בכלל ד' סי' י' כתוב שבשנת ה' אלפים ע"ג היה אומר להחל שאלת גשמים באשכנז

[1]) שו"ת הרא"ש כלל נ"ה. [2]) שם. [3]) שם. [4]) שם כלל י"ג.
[5]) שו"ת הרא"ש כלל מ"ג ובפסקיו סוף נדה. [6]) כלל נ"ב סי' ה'.

לפני ס׳ ימים אחר התקופה, וכל בני אשכנז סמכו עליו בהוראה״ הלא המתרגם הנכבד יודע היטב „דברי הימים״ ויודע כי בשנת ע״ג כבר היה הרא״ש בספרד ואיך היה אומר להחל שאלת גשמים באשכנז? — ובאמת היה הדבר בספרד, וגם שם חולל הדבר רעש וכתב על אדות זה תשובה כי מכבר ימים רבים באשכנז נהרעם על זה „וכל אלה הדברים דנתי לפני רבותי באשכנז, ולא היה אדם מערער לדברי אלא שאמרו אין אנו צריכים לשנות המנהג באשכנז כי אין עצירת גשמים מצויה שם, ובבאי הנה ראיתי וכו׳ אלא שלא מלאני לבי לדבר כדברים הללו לשנות המנהג״, אם כן לא דבים ולא יער! להציע לפני רבותיו יוכל כל איש ואין דרוש לזה „אבי התורה התלמודית״. ובאמת בכל תשובות הרא״ש אנחנו מוצאים מעט מזער תשובות אשר השיב בהיותו באשכנז, וגם „פסקיו״ חבר בהיותו בספרד.

והנני להעיר עוד על שני הדברים הנוגעים לפרק הזה. — מן הספר „לוית חן״ להמתפלסף ר׳ לוי בן אברהם בן חיים, אשר עורר רעש גדול, נדפס פרק ב„גנזי נסתרות״ [1]) ואנחנו רואים מזה כי כתב גם סנגוריה על דת ישראל, ואין אנחנו רואים כל חפש הדעת.

ועל אדות הקנאי ר׳ אבא מרי אשר עורר את המלחמה על למוד הפילוסופיה, יעיר הד״ר הרכבי ב„חדשים גם ישנים״ כי נייבויער־רענאן מייחס לו הפירוש על ההל׳ הנזכר בחדושי שבת להרשב״א דף מ״א״, וכפי הנראה נפלה בזה שגיאת הדפוס כי שם לא נמצא אך בחדושיו לשבת דף קכ״ח, אך שם נראה גלוי כי הוא לקדמון זמן רב לפני הרשב״א ושמו „ר׳ אבא מרי בר יוסף״ והאחרון הוא בן משה בן יוסף וביתר דבריו אין ספרו של נייבויער־רענאן תחת ידנו. אולם במקום אחר אנחנו מוצאים חכם תלמודי אשר שמו ר׳ אבא מרי מהעת ההיא, והוא בפסק ר׳ חיים אור זרוע [2]) כי במקום שיש סכנה לקהל מותר למסור אותו לגוים אף אם העושה מתכון לדבר מצוה „כעובדא דר׳ יצחק שמל גרים, ומתוך כך באו הקהל לידי עלילה והתיר רבי אבא מארי להראות עליו, והסכימו כל גדולי דורו״, והנה בכלל לא נודע לנו מקרה „התיהדות״ בעת ההיא, ורחוק לשער כי באשכנז היה הדבר, וגם לו היה בספרד רחוק כי יזכר המאורע הזה רק בספר לרב אשכנזי,

---

[1]) קיבץ ג׳ מצד 129.

[2]) מובא ב„חדושי אנשי שם״ מסכת בבא קמא.

או אולי יש ליחס המקרה הזה התיהדות הכומר הדומיניקי באנגליה, — והנה ר' אבא מרי היה איש מעשה ולא רחוק הדבר ליחס אליו, ובהיות הדבר בפרסום כי הסכימו כל גדולי הדור אולי נודע גם באשכנז, או יתכן להיות כי נפלה שגיאת הדפוס בזה וכונתו לאביו ר' יצחק אור זרוע; ובכלל נכבד הדבר לברר כי הענין נוגע ל„דברי הימים" כי גם בעת צרה לישראל מאד נמצאו גרים בלי אונס!

בפרק השמיני ידבר המחבר על אדות „הגרוש הראשון מצרפת ותוצאותיו", והוא כתוב ברגש כביר; גם יבא בפרק הזה בפרט על ה„אשרי" ותוקף פעולתו בספרד והמצב הכללי בספרד בימי רבנותו של הרא"ש אחרי מות הרשב"א. כנודע נשתנו החיים לרגלי סבות שונות, אשר לא על נקלה תעלה לנו לסדר השתלשלותן. אך המחבר הנכבד תולה את זה במקרה יחידי והוא אומר „הרא"ש בניו ובני לויתו שבאו עמו מאשכנז נטעו על אדמת ספרד את החסידות התמימה נעדרת הסבלנות אשר הוביש כל רוח ששון והחשוב כל שמחה וחפץ חיים כראשית חטאת. רוח צפונית מאשכנז נשבה בספרד הברוכה ויבולו כל פרחי המליצה ותשח הדעת". זאת היא השגיאה היסודית של הרב המחבר, לחשוב כי בשביל איש אחד או שנים ישתנה פני הדבר. — ואם גם במנהגים קלים אמר „ולא מלאני לבי לאוסרו כי לא היו שומעים לי[1]) וכאשר החל להנהיג להזכיר תפלת גשמים מפסח בעצת הזקנים „והיה רעש ממקצת החכמים אשר לא היה הדבר בעצתם"[2]) ואיך יעזבו את הפילוסופיה האהיבה להם אשר נלחמו בעבורה בחרף נפש בשביל איש אשכנזי? אך באמת מיום אשר נפלה ממשלת הערבים בספרד הלכה הפילוסופיה הלוך ודל, וגם רגש הגאון אשר היה ליהודי ספרד החל להתמעט והגלות הנוראה שמה עליהם חותמה... בחיי שוחד לשופטים ונלחים להגן על נפשותם לא יתכן כי ישתמר הרגש, — אמנם בחיי הרשב"א עוד היו „נצוצות" אשר טרם נכבו עוד מהתקופה הקודמת, ובימי הרא"ש החלו לכבות! אמנם שונה היה רוח הרא"ש, אבל אין ראיה „כי חפץ חיים כראשית חטאת בעיניו" והשקפתו השונה מהספרדים המיוחסים אנחנו רואים בתשובה אחת[3]): „מה שכתבת שנהגו באלו המקומות למנות בזויי

---

[1]) כלל כ"ב סי' מ"ז וכלל כ"ו סי' א'. [2]) כלל ד' סי' י'. [3]) שם סי' כ"ב.

המשפחות לשליחי צבור — גם אני נהרעמתי מיום באי הנה על חזני הארץ הזאת, אבל לא נתרעמתי על שלך שתלית הדבר ביחס המשפחה, ואינו כן אם הוא מיוחס ורשע מה תועלת ביחס שלו, ואם הוא ממשפחה נכריה וצדיק שלום שלום לקרוב מזרע רחוקים, אבל נתערמתי כי חזני הארץ הזאת הם להנאתם לשמוע קול ערב, אף אם הוא רשע גמור אין חוששים רק כי יהיה נעים זמרות׳, ומזה לא נוכל לשפוט כי כל שמחה היה בעיניו כראשית חטאת, אך חזן רשע אין זה מן המוסר גם אם הוא נעים זמרות! וגם בזה אין אנחנו יודעים אם שמעו לקולו אף כי בכלל אין ספק כי תקן בקהלתו תקנות טובות והוטב מעט המצב המוסרי וגדר הצניעות, כאשר אין ספק כי גם הוא התנהג כמנהג בני ספרד, נהרא נהרא ופשטיה!

אולם המחבר מרחיק ללכת והוא אומר: „על פי נטיתו למאוס בכל ענייני העולם הזה, היה מוצא תמיד את צד החומרא בכל שאלות ההלכה׳ — ועל ההחלטה הזאת הנוגעת לכלל ספרות ההלכה מעיר המתרגם הנכבד: „אי אפשר לומר כי הרא״ש נטה להחמיר בכל מקום כי בתשובותיו (כלל ב׳ סי׳ י״ז) הוא מתיר מה שאסר ר״ת ואומר: האוסר עליו להביא ראיה ברורה וחזקה כי התורה חסה על ממונם של ישראל. אמנם החלטת הרב המחבר יוצאת מפירוש הרא״ש על המשנה במסכת כלים פרק י״ — וכל המעיין את הדברים במקורם יאמר בלי ספק כי צדקו דברי המחבר מן המתרגם, אף כי דברי הראשון זרים ונפלאים, יען כי לא נכונים הדברים כי חלק על הרב רבנו תם אך אמר „השומע שמע ומעה׳, ודברי הרא״ש בפירושו למשנה ברור מללו „וזה מוסר גדול שמן הראוי לכל אדם להחמיר אף על פי שהיה האמת להיפך׳, וכפי הנראה יצאה מזה השקפת המחבר על אדות הרא״ש — אך לא שם לב כי לא על פי עד אחד יקום דבר וכי הדברים האלה לא מפי הרא״ש יצאו, אך איזה תלמיד טועה מדור דלדול הדעה בספרד כתבו, ולא הבין אל נכון את דברי המשנה וחשב כי חזרו בית הלל להורות כבית שמאי, יען החמירו על עצמם וידעו כי האמת להיפך, ומזה הוציא את „המוסר הגדול׳, ובאמת לא יאמר כל איש כי הרא״ש לא ידע דבר פשוט כזה כי בית הלל חזרו מדבריהם יען הודו לבית שמאי כי באמת הלכה כן! והנה על פירוש הרא״ש למשנה טהרות כתב אחד המעתיקים הערות על הגליון, וגם בפרק הזה נמצאו שתי הוספות מאת המעתיק, אך הן בחצאי עגולה

( ) ומאיזה סבה נשמטו ברפוס ה„חצאי עגולה״. והנה בכל מקום
אשר הרא״ש מציין לעיין יבא המעתיק לפרש וגם בזה כתב הרא״ש
„פירשתי למעלה פרק ט״ ובא המעתיק להוציא מוסר, — ולא אוכל
להבין איך שגו בדבר כזה חוקרים נודעים, ומי לא יראה כי אין זה
לשון ודרך הרא״ש? — והנה המעתיק אולי היה גם כן בספרד
ובאחת ההוספות אשר כתב על הגליון [1]) נמצא: „מפי מורי ורבי הר״ן״,
ואם היה תלמיד רבנו נסים גרונדי אז באה עת דלדול התורה בספרד,
או יתכן להיות כי היה עוד בזמן מאוחר, ובכל אפן אין כל יחס להרא״ש,
ודרכו הנפלאה בהלכה אנחנו יודעים כי לא נשא פנים ואף האמר
היתה משאת נפשו, והורה להקל פעמים רבות כפי רוח מבינתו, והתיר [2])
ליהודי אשר חייבוהו מיתה — בשביל עלילות שוא — לברח לבי ר
תפלתם להנצל, יען כי בארצו [3]) נהגו הגוים כי הנס שמה לא
יקחוהו משם, — ודבר זה סותר החלטת המחבר עד היסוד בה, כי
מזה אנחנו רואים עד כמה שם לב להמקרא: „וחי בהם ולא שימות
בהם״!!

המחבר ידבר על אדות מצב היהודים בספרד — בימי רבנו
הרא״ש— ועל אדות היהודים הקרובים למלכות, וימסור לנו בתור דבר
הדוש „כי לפני המלכה הזקנה בא משפט אחד היהודים וכו׳ ותשב
המלכה את משפטם לפני רבנו אשר הרב בטולידה״, ובאמת היה הדבר
הזה חזון נפרץ, כי הרא״ש היה גם רב מצד המלכות, דבר אשר
לא התבוננו לזה כל חוקרי דברי הימים, ובהיות כי הענין נכבד בכלל
אמרנו לברר באותות ומופתים ברורים.

כבר הזכרנו כי היו בספרד רבנים מצד המלכות, אך רובם ככלם
„לא ידעו לקרות בהוגן״, וגם בימי הרמב״ן היו דיינים בורים ועמי
הארץ [4]), וגדולי התורה הורו רק בעניני הדת, גם השיבו „להרבנים
מצד המלכות״ כאשר פנו בדבר דת ודין; והנה שואל אחד פנה להרשב״א [5]):
„ארוננו המלך יר״ה צוני לדון בכתבו, על ענין אחד שקדש
בעל כרחה, והאשה נתרעמת למלך״, וכאשר היה הרא״ש לרב מטעם
המלכות, אין פלא כי שמה המלכה משפט שני יהודים לפני הרב

[1]) גנזים פרק ז׳. [2]) שו״ת הרא״ש כלל י״ט סי׳ נ״ג.
[3]) לא נזכר אם בספרד או באשכנז.
[4]) גנזי נסתרות קובץ ד׳ 84. [5]) שו״ת הרשב״א ח״א סי׳ תקנ״א.

ההוא; אך בעקר הדבר כי היה הרא"ש גם „הרב מטעם" הננו יודעים מתשובותיו:

א) בדבר המגדף: „הסכימה דעת השר שישאר הרשע בהפיסרו, עד אשר תבא תשובת מורי שיחי' (הוא הרא"ש) כדת מה לעשות" [1], והשר בוראי לא ידע גדל הרא"ש בתורה לולא היה רב מצד המלכות.

ב) בספרד נמצא אחד אשר לא מצא חן בעיניו „העירוב" ואסר לקהל פריריש, והרא"ש צוה עליו שיחזור בו ויאמר להקהל שיתקנו מבואותיהם כמנהגם על פי גדוליהם מכבר, וכן נהגו בכל גלילות ישראל להתיר, ואחרי אשר עמד במרדו כתב אליו אם לא יחזור במשך שבועים ימים מיום קבלו את הכתב הזה הוא מנדה, „כי לו היה בימי הסנהדרין היו ממיתים אותו כי בא לעקור התלמוד וגדולי ישראל המתים והחיים", אך בכל זאת עמד במרדו ויכתב עוד הפעם „יען הדבר הזה צריך חזוק שלא יבא כל שוטה חסר דעת לבטל את התורה, ואם יעמוד במרדו, ולא ינהג דין מנודה בעצמו, אני גוזר עליו במצות אדוננו המלך יר"ה, שיתן אלף זוז למושל העיר, ואני גוזר עליך ר' יעקב (הוא החכם אשר שלח אליו בפעם השלישית) שתמסור כתבי זה למושל העיר שיגבה ממנו קנס הנזכר" [2]), ודבר זה מראה בברור כי היה רב מצד המלכות.

ג) בוכוחו עם החכם ר' ישראל אשר בא בשם ההגיון יאמר הרא"ש: „אם החכם רבי דוד דן כשמועתו מי יאמר לו מה תעשה? בכח המלך היה דן! — ועל שכתבת מגזרת השכל, האף אין זאת וכי בימי ומקומי יפסקו דינים על פי משלים, ת"ל בעודני חי עוד יש תורה בישראל להביא ראיה וכו'" [3]), —ולפי ההשקפה הראשונה אין הדברים נאותים לאיש צדיק וענו כהרא"ש, אך באשר הדבר הזה „רב התורה" ו„רב מטעם" ביחד היה החזון יקר, וכפי הנראה היה הראשון בין גדולי התורה —ביחוד במדינת קאשטיליה— אשר זכה „לשני כתרים", והרבנים מצד המלכות „אשר לא ידעו לקרות בהוגן" היו דנים על פי משלים וכדומה, ומי יאמר להם מה תעשו? הן בכח המלך היו דנים! אך הרא"ש החזיר עטרת התורה ליושנה לדין על פי דיני התורה ואמר „כי בעודני חי יש תורה בישראל!" —

[1]) שו"ת הרא"ש כלל י"ז סי' ח'.
[2]) כלל כ"א סי' ח—ט'. [3]) שם כלל נ"ה.

ד) באיש אחד אשר לא חפץ לקיים שבועתו הטיל הרא"ש ע
קנס לבעל המדינה למען יקיים אותה [1]), והדבר הזה עורר רעש גד
וכתב הרא"ש אליהם למה חרדתם כל החרדה? ועל זה השיבו
אברהם שושן (אחד הדיינים) [2]): „החרדה שחרדתי היתה בשביל הס
לבעל המדינה, כי לא טוב לקנוס על ידי חיוב ממון לגוים... וה' א
ישראל יודע שלא חרדתי כל החרדה אלא לכבוד שמים ולכבודכם ש
מכיר במבע זקנים של עיר ויאמרו כבר הותרה הרצועה, וי
להם למכשול" [3]) — מכל זאת אנחנו רואים כי הרא"ש נהג נשיא
ברמה כטבע יושבי ספרד, אף כי בראשונה בבאו לספרד לא מ
משפטיהם חן בעיניו, ובדיני נפשות לא הסכים עמהם [4]), אך בכלל
אפשר לשנות את המנהג, ובספרד שמו לב למשפטי האזרחים, „ל
לא יאמרו הגוים כי אין היהודים מחמירים במדבר נגד אמונתם ודת
וטרם השיגו את המשפט לדין דיני קנסות ונפשות, היו השופטים האזר
מתערבים בענינים הפנימים של היהודים [5]), והרא"ש כתב להם כי י
להשתדל לפני המושל כי יתן להם כח ורשות „ויתקדש שם שמים
ידיכם" [6]), ועל כן הכירו טובה לר' יהודה אבן-יוקאר אשר על
נתגלגלה הזכות כי הרשות נתנה לשופטים מקרב עצמם.

ודברי המחבר בנוגע לקנאת הדת הנפרזה של הרא"ש א
מדוקדקים כלל, הרא"ש כתב להציל ממשפט מות, כי בעיניו היה
מנהגם, אך כאשר נחרץ מאתם בשביל חלול השם, אז הוכרח להס
גם הוא. — וכן הרצאת דבריו: „שוב קרה מקרה כי יהודית יפה (מ
ידע? שם אין זכר לזה רק כי היתה אלמנה) התנהגה אהבים עם נו
ונולד לו בן, והמושל דון יואן עמנואל מסר דינה לדייני ישראל וידן
יצחק אבן-ייקר לכרות חוטמה, והרא"ש הסכים ויכתוב לו „יפה דנת"
אינה מדוקדקת כלל [7]). אמנם אין הדבר הזה לפי רוח חכמי אשכנז, אך ב
זאת הרצאת הדברים כפי שהם באמת שונה מאד, יען לקחו את הב
והמירו אותה לדתם, וגם כל הקהלות היו מרננות „כי יצא ד
הזונה על כל הגוים להבזות דתנו בעיניהם" „ולמען לא י

[1]) כלל ס"ח סי' כ"ז דפוס וויניצא. [2]) כלל ו' סי' ט"ו. [3]) כלל ס"ח שם.
[4]) כלל י"ז סי' ח'. [5]) כלל י"א סי' ס'. [6]) שם.
[7]) המעשה מדבר „כריתת החוטם" אין זכר בשו"ת הרא"ש מהתוצאה החדש
יען בודאי לא היה לפי רוח המבקר החכם... אשר לא ידע, כי הרא"ש חי בספרד,
הקורא לעיין בתוצאות הראשונות כלל י"ח סי' י"ג.

שפטי תורתנו קלים ובזוים בעיני העמים", כי להספרדים
יאים שואפי דם היו החקים הנעלים של תורתנו גם לפושעים לחרפה,
לא הבינו מה זאת חמלה, ועל פי התורה אין עונשים כי אם בהתראה
ד חקים נעלים נפלאים מאד, וכמובן פעלו החיים הכלליים פעולה
לה על חיי יהודי ספרד, וביחוד בקאשטיליה אשר לא היו סגורים
הגיטו"!

בכלל אף כי הוטב המצב החומרי בימיו בספרד, בכל זאת לא
חד מהם כי מצבם תלוי על בלימה „והיו צריכים בגלות החל
ה לשחד החורים והסגנים בכל עיר ועיר" [1]). וחיים כאלה אינם
ם! גם בחיים המוסריים לא הצטיינו אז וביחוד התקיפים, אך המחבר
כבד מפריז על המדה באמרו: „ואלה מתקיפי ישראל אשר נמנו להיות
גסי העדה השתררו על העם לבלי צדק ולבלי משפט, ויש אשר
מרו לטול לעצמם עטרת נשיאי הגולה שבבבל"— ובהור
ור לדבריו הוא מציין בהערה בתשובות הרא"ש כלל י"ח סי' י"ז, —
המתבונן בדברי התשובה לא יוכל להאמין למראה עיניו, איך לא
ין המחבר הנכבד דברים פשוטים, כי התקיפים לא לקחו לעצמם
רת נשיאי הגולה, אך אחרים אמרו לתת להם עטרת ראשי הגולה
לא לשבח ושאלו את הרא"ש על אדות הגדולים ההולכים בחצר
לך אם יש לדמותם לראשי הגולה לענין חזקה, לאמר: אם
זיק אחד הגדולים בחצר או בית אחד הפשוטים שלש שנים לא
יל מאומה אם אבד השטר, כדין ראשי הגולה [2]) כי יכול להיות
לא מחו בידם מפני היראה, ועל זה השיב הרא"ש: „אין
מותם להם שהם מזרע המלוכה, לכן אימת מלכות עליהם, ואם
זיקו בשדה אחר הבעלים יראים למחות, אבל בדורות הללו אם
ראל מצא חן בעיני המלך אין טבעו יוצא כל כך שלא יוכל בעל
דה למחות, כי אין אימתו מוטלת כל כך על הבריות,
לא לעולם חוסן", אם כן לא רק כי אין ראיה לדבר אך גם
סתירה להחלטתו מן המקור ההוא, ואחרי אשר שננו את הכלל „כי
לעולם חסן" אשר כבר היו בקיאים בו מפי הנסיון, לא יתכן להוציא
שפט קשה כל כך עליהם!

[1]) כלל ו' סי' י'. [2]) בבא בתרא ל"ו.

בפרק הגדול והנכבד הזה ידבר המחבר על אדות מצב היהודים
בעת ההיא ביתר הארצות , גם נשאף מעט רוח בקראנו על אדו
היהודים ברומא ועל אדות שירי עמניאל אשר נתענג בקראנו ונבא אל הפר
התשיעי דור בני הרא״ש והחוקר הגדול רלב״ג. — גם התקופה הזא
נכברה מאד והיא רבת פעלים. ישוב הארץ הקדושה החל אז לאט לאט
אך מסבות שונות ורובן חיצוניות לא נעשתה למרכז פזורי ישראל, ג
ברוח וכנסת ישראל בארץ הצבי היתה משועבדת לקהלות אירופא ג
בדרכי התורה וההוראה ולפי דברי המחבר --בצדק— נשארה הכנסי
הספרדית בקסטיליה ראשונה לכנסיות ישראל בארצות פזוריו , יען נמצא
שם בני הרא״ש אשר אצלו מרוחם על בני דורם , וביחוד כי מצ
היהודים ביתר הארצות היה נורא מאד. לא כן בספרד בימי המלך החכ
והגבור אלפונזו האחד עשר אשר אז היה מצבם טוב כי היו נושא
משרות יהודים , אף כי המחבר מפריז מעט על המדה בנדולתם באמר
כי היו רבים אשר חשבו „כי נתקיימה בהם ברכת יעקב אבינו : לא יסו
שבט מיהורה״ — יען כי כן מצא בספרי כתב שטנה על היהודים אש
האשימו אותם בעון הזה , אף כי אינם עדים כשרים , הן גם עתה יפרי
הצוררים על אדות גדולת היהודים בצרפת וכדומה , — ועל אדות הער
המתרגם הנכבד : כי סמוכין לזה בדברי הרא״ש בתשובותיו „כי לקח
לעצמם עטרת ראשי גולה״ , כבר הוכחנו כי משגה הוא בידם , ואין זכ
לזה כלל !

המכשול הגדול לבית יעקב בעת ההיא בספרד היתה הרבית הנפרז
אשר לקחו -- אמנם ברשות הממשלה— מאת הגוים האורחים , אך ראש
האומה אינם אשמים בזה , כי העם לא שמע לקולם וקימו גם „ל א ח י
ת ש י ך״ ואחד מבניו של הרא״ש (כפי הנראה היה רבנו יעקב בע
הטורים) כותב לאביו : „כי רבו המתפרצים בנשך והרבית פרצו , דמי
ברמים נגעו, יד ליד לא ינקה״ , וסבת הדבר מצב חייהם והמסי
והולדותיהם !

בספרד מלבד פרובינציא נתמעטו המתפלספים ורבו לומדי התלמוד
תחת אשר עלו הרבה בעשרם ומצבם החומרי על אחיהם בפרובינציא
ופתרון להחזון המוזר הזה מוצא המחבר בהמקרה ביאת הרא״ש ובני
לספרד , סבה בלתי מספקת כלל כאשר כבר הוכחנו , — אך הסב
היתה פנימית וחיובית כי בפרובינציא יצאו בראשונה מתנגדי „המור
נבוכים״ והפילוסופיה בכלל , והתנגדות גורמת תנועה וחיים , ומחזי

הפילוסופיה נלחמו בכל כחם, ושמרו כבבת עינם את הזיק האחרון מן הימים הטובים ימי ממשלת הערבים בספרד, והזיק התלקח ויהי לשלהבת־יה, ותוצא הארץ הוגה־דעות כהרלב״ג, אשר היה גדול גם בתורה התלמודית [1], אך בקאשטיליה אשר שם לא היתה המחלוקת כלל, —אף כי באו על החתום,— למרות מצבם החומרי הטוב, כבו לאט לאט „הניצוצות״ מהימים הראשונים, עוד יותר מאשר בצפון ספרד יען שם היתה המחלוקת אם גם לא גדולה כל כך כאשר בפרובינציא; והנה לבאר את החזון הנכבד הזה לא יתכן באיזה מאמר, אך בכלל נדמה כי די בהדברים המעטים האלה.

אמנם פעולת הרא״ש ובניו היתה גדולה בספרד להיטיב מצב הדת והמוסרי, גם להרבות למוד התורה, וביחוד היתה נכבדה פעולת רבנו יעקב „בעל הטורים״ כי כאשר טרם היה הדפוס בארץ ואי אפשר היה לכל רב מורה הוראה לדעת את כל הדעות השונות ובפנה זאת נכבדה מאד פעולתו, כי היה לעינים לכל רבני הדור ההוא. — המחבר הנכבד מעריך חבור „הטור״ לעומת חבור ה„משנה תורה״ ומוצא סמני ירידה־רוחנית. אבל הוא לא בא למלאות מקום ה„משנה תורה״ ובודאי היו לו דברי אביו [2]: „תפח רוחם של אותם הבאים לדון על פי ספרי וחבורי גדולים ואינם יודעים כלל לא במשנה. כי לפעמים טעה הסופר או לא יבינו דברי המחברים לאשורם״ היו נר לרגליו, ופעולת הרמב״ם היתה נכבדה בעת ההיא לא בתור „מקצר״ כי אם בתור „מכריע״ ובעיני הרא״ש היה „כי כל מי שאינו בקי בתלמוד אינו מבין דבר לאשורו בספרי הרמב״ם״ [3]; וכאשר לא מצא „בעל הטורים״ את כחו יפה להכריע בין גדולי עולם, אין מקום לטענות המחבר על אדות ספרי „הטורים״, ואמנם גם המתרגם הנכבד העיר בדברים נכבדים על אדות „ספרי הטורים״ אך הדברים: „הנה כן היו ספרי הטורים לספר תורת היהודות במושגם של רבני הדור אשר עמד בכל חשיבותו במשך שתי מאות שנה ויותר עדי התפרסם ספר דינים אחר רחב הענינים ממנו״

[1]) הגאון החסיד מהר״ם אלשקר בתשובותיו (סי׳ צ״ד) מביא ראיה לענין הלכה מפירושו של הרלב״ג על התורה וגם המהר״י קארו ב„כסף משנה״, ולא שמו לב כי יצאו מערערים על ספרו „מלחמות ה׳״.

[2]) שו״ת הרא״ש כלל מ״ג סי׳ י״ב.

[3]) שו״ת הרא״ש כלל ל״א סי׳ ט׳.

אינם מדוקדקים כלל, כי ספר „שלחן ערוך" איננו רחב הענינים יותר מספרי הטורים, אך קצורם, — אמנם המחבר כתב ארבע מאות שנה, ובדבר הזה רק פורתא לא דק, כי אמנם כאשר נדפסו ה„שלחן ערוך" עם כל המפרשים, חדלו לעיין בספרי הטור, וכמובן לא נתפשטו תיכף בצאתם — והגאון מהרש"ק כתב לבעל „נחלת שבעה" [1]) : „על כן יש למעלתו למכור ספריהם (ספר ט"ז וש"ך) ולקנות ארבעה טורים עם הבית יוסף". אולם במשך עת קצרה נדפסו חלקי השלחן ערוך עם פירושיהם, — וספרי הטורים היו ליסוד מוסד לגדולי הדור ורוב הרבנים חדלו להגות בו!

בפרק הנכבד הזה יספר המחבר זה לעמת זה גדולי הרוח בפרו־בינציא וחיים נוראים באשכנז, חיים אשר לזכרם תסמרנה שערות ראשינו, ובכל זאת נמצאו גדולים אשר חברו ספרים בתורת ה' אשר היתה שעשועיהם ותקותם היחידה!

בפרק העשירי ידבר על אדות תקופת „המגפה השחורה" ותולדותיה, אשר עשתה שמות גם בצפון ספרד, אשר מצבם לא היה טוב עוד מכבר, ומלבד צרות וגזרות היה בחייהם הפנימיים צלמות ולא סדרים כי יד האדונים הספרדיים המצוינים באכזריותם היתה בכל, כאשר נראה מן המקרה הזה [2]) : „איש אחד מפורסם בכל המקומות כי הוא איש רע מוחזק למסור ונתן עיניו בלאה וירא כי לא יכול לפתותה, וילך לשר מושל העיר והבטיח לו „שוחד" והשר לחמדת השוחד נשא פניו, והכריח העניה היתומה להתקדש ולהנשא לו עד כי גבר האונס וההכרח כי בשעת הקדושין היה מחזיק ביד הנערה כי תקבל הקדושין מיד הבליעל הנזכר, והיא צעקה במר נפש, הושיעה הושיעה אדוני, ואחרי כן הניח אותה צרורה באלמנות חיות וילך בשרירות לבו הרע, ויבא בכבר אחד וגתן עיניו באשת איש ויוציאה מתחת יד בעלה באונס נכרים פרוצים והיא היום ברשותו, והבליעל הנזכר תפוס היום ביד המושל, ומושל העיר במתודה ואשם על האונס חפץ להוציאה עתה מיד הנבל".) — אם מקרה כזה קרה במציאות באחת הקהלות בצפון ספרד אפשר להבין את המצב בכלל הנורא יותר מגזרות ו„הריגות"! גם לא כל הקהלות יכלו לתת „שוחד", כי העני גבר למעלה ראש עד כי בני הקהלה המפארה ברצלונה

[1]) שו"ת „נחלת שבעה" סי' ג'. [2]) ש"ת הר"ן סי' ס"ב.

היו צריכים למעות לשלם את המסים, ולא נמצא להם איש אשר ילוה אותם כי אם על משכונות של כסף, ולא היה להם כי אם בגד של צמר והשיגו מאת אחד הגרים בעיר „לארידאה" כוס של כסף על המשכון של צמר, ואהרי כן באו נכרים ושללו ביתו של ראובן וגם הבגד ההוא היה בתוך השלל ואז באו לדין [1]. — מן הדברים המעטים האלה נוכל להבין את מצבם החומרי, — בכל זאת הסכימו לאסוף סכומי כסף גדולים לתמוך את הנזוקים בימי ההרגות ב„מגפה השחורה" — מה כביר רוח ישראל!

בפרק האחד עשר יתאר המחבר את עצמת היהודים בקאשטיליה בימי מלוכת דון-פדרו ואת אשר עבר עליהם, עד אשר מת המלך הזה ונתקיים חזון לבם „כי לא לעולם חוסן", עד אשר באה תקופה יותר חשוכה, כי הבסיס לא היה בסיס נכון, אף כי לרגעים שנו פני הדברים!

על אדות היהודים בפולין מעט מאד החמר בכלל, והנה המתרגם הנכבד הוסיף דברים רבים על פי מקורות שונים, ובדברנו על אדות החלקים הבאים נדבר על אדות יהודי פולין; ואם כי במקור האשכנזי כבר ישנם לפנינו, אך הערות החכם המתרגם והחכם ד"ר א. א. הרכבי נותנות להספר צורה חדשה ועלינו לחכות עד אשר יגמר החלק הבא בעברית.

הציונים הם לברר וללבן במקצעות היותר נכבדים גם בסדר הזמנים, ואחרי בקרתנו את הספר בפנים אין צרך לדבר בפרט על אדות הציונים אשר אם כי רבם נכבדים מאד כשהם לעצמם.

גם החוברת „חדשים גם ישנים" להחכם הנפלא ד"ר א. א. הרכבי ראויה לקבוע ברכה בפני עצמה, כי היא אוצרת בקרבה חמר יקר מאד מספרים נדפסים וכת"י ומאירה את עיני כל חוקר בחכמת ישראל. — וגם הערות החכם צ. ה. יפה נכבדות לברר את סדר הזמנים.

בכלל הננו רואים השתדלות גדולה להשלים את הספר הענקי הזה בכל האפשרות, גם המו"ל יתאמצו לתת „תורה מפארה בכלי מפאר", ועלינו להחזיק להם טובה בכל לבבנו, כי עוד רחוק היום לחכות עד אשר ימצא כותב דברי ימינו על פי המקורות הראשונים כפי שהוא

[1]) שם סי' כ'.

במחשבתנו, מלבד כי דברים רבים טרם נתבררו, וזמן רב יעבור עד אשר תהיה העת המכשרה לגשת אל העבודה ההיא. ועתה אין לנו כי אם הספר הענקי הזה לידיעת דברי ימינו, ועלינו להתאמץ כי בתרגום העברי ישתלם יותר ויותר, ולראות כי יתמעטו בכל האפשרות הספקות אשר המחבר עושה אותן „כודאות" ואת המשפטים על פי נטיות רוחו,— כבר אמרנו כי בחלקים האלה הוא הולך ומשתלם, ויש תקוה כי בחלקים הבאים יעשה המתרגם הנכבד צעדים גדולים בזה, לשנות מדברי המחבר גם בענינים עקריים, ולבלי האמין כלל לכל הציונים ומראה המקומות, כי לרוב העבודה הגדולה הענקית אשר היתה להמחבר לא נתפלא על האי־עיון, ומכבודו לא יפול מאומה, ובכלל אין כל משא פנים בדבר וביחוד במקצוע דברי הימים, הדורש דייקנות וכבוד עמנו וחכמינו תלוי בו, לכן עלינו לדקדק בכל פרט ופרט.

בן־אברהם.

יין מן הכתל.

— ואני אמרתי, כלכל, ידידי, כי הנך על אחת האניות וימינך תראה נפלאות במימי קובא?

— „אכן אמר אמרתי, הימן יקירי, לצאת למלחמת מצוה, להיות אחד מרבבות עם אמריקא, אשר ישימו קץ לעריצות השפנים; אבל ברדתי ממעוני ללכת לכתוב ידי בין המתנדבים, הבריק פתאם רעיון נעלה במוחי לשבת תחתי ולהלחם לארצנו יותר מאלפי איש!"

— ?! . . .

— „לצאת בעקבות גאון המהנדסים והפטריוטים—ארכימד!"

— האם תאמר לשרוף את צי ספרד, כאשר עשה ארכימד בשעתו לצי רומי?!

— „בזאת לא יתכן בימינו אלה. לשרוף אניות המגן בעזרת נקודה מקובצת של קרני השמש, העוברות דרך זכוכיות מבעירות, אי אפשר, לו גם היו קרובות אניות השפנים לאניותינו, כקרבת צי רומי לחוף סירקוז לפני אלפים מאה ועשר שנים, ואף כי בשעה שהשפנים עם לא עז יזהרו מגשת לאניותינו כמטחוי תותח. אבל מה שאינן יכולות לעשות קרני השמש תעשינה קרני־רנטגן! תחת להלחם בשפנים, נשחית מכשירי מלחמתם. מצאתי מכונה, אשר בעזרתה נוכל לשלוח זיקי חשמל לאוצרות אבק השרפה, אשר על אניות השפנים ואשר במבצריהם בכל חופי קובא לכלותם. כבר עשיתי נסיונות אחדים שעלו יפה. הנה ביתי, נעלה נא למעוני ואראך נפלאות החשמל. בעוד שעה קלה יבאו עוד אחרים מידידינו לראות בתוצאות נסיונות, וכלכם תחוו דעה, אם כבר הגיעה השעה להודיע את שר המלחמה את המצאתי זאת".

כעבור רבע שעה ישבו כלכל, הימן ועוד כעשרה אנשים מצעירי רוסיא בנוי־יארק במעון כלכל, אשר בקומה השתים עשרה ברחוב ברודוי, ויחכו לחברם דרדע, להחל בנסיונות, אשר אמר כלכל לעשות אתם יחד. בחדר נשמעה תנועת מכונת ההגבהה וכל העינים פנו לפתח; פתאם

נפתחה הדלת ברעש, דרדע קפץ אל תוך החדר ובידו „עקסטרא" לחה, אשר זה עתה יצאה מתחת מכבש הדפוס, ויקרא בקול רעם:

— עורה, אחים, יחי דוי הגבור! צי מונטחה במנילה נהרס כלו! יחי דגל הפסים והכוכבים!

— „עורה!!! קראו כל הצעירים לעמתו, יהן ה׳ מחר חג כזה בקובא!"

— ואנכי לא אתעצב אל לבי, אם לא יהיה עוד כל צרך בהמצאתי אמר כלכל.

— „יין! יין! נשתה לחיי דוי ולחיי כל מלחי ציו!"

— הנני זוכר, ידידי הממציא — אמר הימן — כי הממציאים שבנו שבבר היו ידעו להוציא יין מן הכתל בעזרת טריגון (△) אשר רשמו על הכתל וכתבו עליו איזה „אברקדברא", ובתחכם שכין בתמונה שלש הפנות הזאת, הוציאו יין מן הכתל כמה שחפצו ממרתף שבחרו. יגדל נא כחך, כלכל ממציאנו, להוציא יין מן הכתל גם אתה!

— „טוב דברת — ענה כלכל — הבה אנסה את כחי, אבל הן אנחנו תלמידי הטבע לא נוכל לברא יש מאין, לכן לא נשתה את כל היין הנמצא אתי, אם כי לא רב הוא, חציו לשתיה וחציו למקור יין רב וטוב, אשר אוציא מן הכתל".

בדברו הוציא כלכל מארונו בקבוק יין וימלא כוסות אחדות ויאמר:

— „שתו, אחים, היום מעט, ומחר נשתה הרבה! היום מן הבקבוק ומחר מן הכתל!"

ויקח הימן את הכוס ויקרא:

— אחים, נשמח בנצחון ארצות הברית ונשמח גם במפלת ספרד; לא על אשר שרפו אבותיהם לפני ארבע מאות שנה את אבותינו, לא על אשר ענו אותם בענויים קשים ומרים, אשר גם מלאכי חבלה לא יכלו להמציאם, לא על אשר גרשו את אבותינו ויפילו אותם במצולת ים נשמח לאידם הגדול כים, רגשות נקם כאלה רחוקים מכליותינו, ולו לא היו יהודים מעולם בארץ ספרד השפלה, ולא יכלו לעשות לאבותינו כל רעה, גם אז שמחנו למפלתה, לו גם היתה ספרד על כוכב מאדים ושמענו בעזרת טלגרף המחשבה, כי נפלה ספרד הרחוקה הזאת, ושמחנו על השמועה עד מאד, כי בני ישראל אנחנו, המאמינים בנצחון האמת והצדק! מאמינים אנחנו, כי יש דין בעולם, ואחרי ראותנו, כי נפלה הממלכה החטאה הזאת, נקוה, כי מפלתה תהיה ללקח טוב לעמים

רבים, לדעת, כי השנאה לבני עם אחר, מלבד שהיא מורידה את הנפש, היא ממיתה גם את הגוף, ולכל העמים תהיינה ארצות הברית למופת, מה אהבת כל אדם עושה וממות לחיים וממלחמה לשלום תוצאות! יחי דוי! יחי נצחון ארצות הברית! יחי נצחון הצדק, ויחי העם נביא שלום עולמים!

— „הידד!" ענו הצעירים כלם.

הם הריקו איש את כוסו, ויפנו לראות, מה יעשה כלכל ביין המשומר למקור יין רב וטוב, אשר יוציא מן הכתל.

ויקח כלכל את הנותר מן היין ויאמר:

— הלא תדעו, אחים, כי כשם שישנם צבועים יחידים וגם עמים שלמים, כספרד החטאה, כן יש יין צבוע. במעט כל היינות שמוכרים באמריקא צבועים הם, מזוייפים הם. הבה נראה, מה משפט היין אשר שתינו? אעשה נא לעיניכם נסיונות אחדים למצא זיוף היין, אחרי שאין עוד דעתנו צלולה לנסיונות יותר נכבדים, אשר אמרתי לעשות לעיניכם. הנה חתיכת נתר (קריידע) לבן, נטיף עליה טפות יין אחדות. היין אדום, ואם יין טבעי הוא, אז יהיה כתם אדום על הנתר וקצות הכתם בצבע לבנים בהיר; ואם לקצות הכתם תהיה עין התכלת או מראה ירקרק יהיה לו, או הכתם יהיה אדום כלו— היין מזויף הוא.

כלכל הטיף טפות אחדות על הנתר, וחבריו נתנו עיניהם בכתם ויקראו קול אחד:

— „מזויף!"

— הבה נעשה עוד נסיון קטן. נחמם נא מעט מים. הנה חצי הכוס מים חמים. הנני מניח במים האלה חתיכת בורית לבנה, נגער נא את המים והבורית בכף קטנה. ראו נא—צבע חלב לבליל. עתה נטיף בכוס הזאת יין עד עשרים וחמש טפות, והיה אם היין טבעי הוא לא ישתנה הצבע, ואם יהפך הבליל לאיזה צבע שיהיה מזויף היין. אחת, שתים, שלש, ארבע... עשר...

— „מזויף!" קראו כל העומדים סביב.

— דרדע הרופא הרגיש, בנראה, ביין, כי לא טוב הוא וישתה רק חצי הכוס —אמר כלכל— תנו נא לי את הנותר. ראו נא, ידידי, הנה רך לחם לבן, הנני מורידו בכוס, הלחם התאדם. הבה נניח את הלחם בספל מים טהורים, והיה אם יתאדמו המים פעם אחת, היין צבוע, ואם

היין טבעי, יתפכו המים לאט לאט—תכלת. כלכל הוריד את רך הלחם במים.

— „מזויף!" קראו כל הסובבים אותו.

— „היין אמנם צבוע כספרד —אמר הימן— ולעינינו נצחון האמת, אבל איה פרי הנצחון הזה, איך יהיה הנצחון הזה למקור יין רב וטוב? איה הסדק בכתל אשר יוציא יין?

— „באו מחר ונשתה, דודים" — ענה כלכל, אחרי נסותו את היין בלובן ביצה, בחומץ גפרית, במשי לבן וכדומה — לא ממרתף אחד נוציא יין, כי אם מכל מרתפי נויארק!"

כלכל נשאר יחידי במעונו ויקח גליון גדול ויכתוב עליו אנגלית דברים רבים. את הגליון קפל ויניחו בצלחתו וירד ב„מכונת ההגבהה" וילך לבית מערכת „המבשר הנויארקי" וימסור את הגליון להעורך. פני העורך המפיקים עוז ובינה אודו למקרא הדברים, ויאמר:

— בעוד שתי שעות יראו דבריך אור.

העורך רשם בעט עופרת על המאמר: „מיד". מסדרי האותיות חתכו את המאמר פסים, פסים, ובמשך רבע שעה היה סדור האותיות מוכן להגהה. בת צחוק רחפה על שפתי המגיה, שלא יכל להגיה את המאמר, מבלי חדור אל תכנו, ההגהה נתארכה על ידי זה רגעים אחדים יותר מהרגיל, אבל עד מהרה חתרו האותיות חתירות בנייר רך שנהפך ל„מטריץ", ועופרת נתכה במטריץ והנה „סטיריאוטיפ", והסטירי־אוטיפ סובב סובב הולך בגליל הדפוס וניר עובר על פניו, וחמש מאות אלף אכזמפליארים נדפסו ונתחלקו. בחוצות נויארק נשמע קול מוכרי העתונים בקול הרעם בגלגל: „נצחון אמתי ויין מזויף". זה שם המאמר אשר כתב כלכל.

במאמר הזה היתה כתובה ברב כשרון ודעת שמחת אגודת צעירים תלמידי חכמים בבתי מדרש גבוהים שונים, בשמעם את נצחון דוי, ואיך הופרה שמחתם, בחפצם לשתות כוס יין לחיי הגבור האדיר, כי „מכבדם", שהוא מרכיב ומפריד, מצא כי היין מזויף הוא באופן מגונה עד מאד, כאשר הראו המון נסיונות, שנכתבו במאמר בפרטי פרטיהם.

ובסוף המאמר אזהרה למוכר היין לאמר: ידע מוכר היין, אשר ממנו קניתי היום בבקר בקבוק היין האדום, אשר על פי הנסיונות הרבים והשונים האמורים נוכחתי לדעת, כי מזויף הוא ולא יכלנו, אני ורעי, לשתותו לחיי גבורנו האדיר האדמירל דוי, ידע המוכר הזה כי אם לא

ישלח לי למערכת „המבשר הנויאָרקי" בקבוק יין אחר, יין טבעי ולא מזויף, מחר עד השעה השלישית אחר הצהרים, אפרסם את שמו וכתבתו במקום הזה. ועל החתום „מרכיב ומפריד".

ויהי ממחרת בהיות הבקר החלו להביא בקבוקי יין מכל מרתפי נויאָרק למערכת „המבשר הנויאָרקי", עד אפס מקום. וכלכל לקח רק עשרים וחמשה בקבוקי יין למעונו, במקום שבאו כל אורחיו אתמול ועוד חברים, וישתו ויצהקו מטוב לב. אחרי כן לקח כלכל את הכוס ויאמר:

— אחים, היין הרב והטוב, אשר הוצאתי לעיניכם מכתלי מרתפים רבים, ילמדנו בינה, כי כל מוכר יין בנויאָרק יודע נגעי מרתפו, ולכן שלח כל אחד מהם בקבוק יין, מפחד פן ממנו נקנה בקבוק היין המזויף, ואת שמו וכתבתו ימצא ב„מבשר הנויאָרקי", אם לא ישלח בקבוק יין הטוב. רק מכתל אחד לא הוצאתי יין—„מהכתל המערבי"—; רק מחנות אחת לא שלחו יין, והוא היין היותר נעים לחכנו, אין בין הבקבוקים הרבים יין ציון, כי מוכרו יבטח ולא יפחד, פן קנו בחנותו היין המזויף האמור, כי יין ציון הוא האחד שאין בו זיוף כלל, כאשר נוכחתי לדעת ע"י הפרדה מדויקה. לכן אחים, הבה נתן ידנו להאיש הנכבד, אדם מישראל, ליסד חברה למניות, העומדת להוסד בארצות הברית, לממכר יין ציון הטוב וכל תוצאות אדמתה המלאה לשד עלומים!

— „בן יקום! קראו כל המסובים, תחי ציון!"

„המבשר הנויאָרקי" הודיע מספר בקבוקי היין הרב אשר קבל, ובשם כל העוזרים, מסדרי האותיות, העובדים בבית המערכת ובבית הדפוס ומוכרי העתון בחוצות קריה, הודה למוכרי היין, כי היין הרב והטוב שמח לבב כלם. וגם את יין ציון זכר „המבשר הנויאָרקי" לטוב, כי רק הוא לא נמצא בין הבקבוקים, שנשלחו מיראה, כי היין הזה כלו טבעי הוא, כי היין הזה מוכר לא סוחר כי אם נדיב, וכל העוסקים במכירת היין הזה הנם אנשי רוח ולא סוחרי יין פשוטים.

* * *

כעבור ימים אחדים באה בשורה טובה בעתון העברי „הר העברים", היוצא לאור בארצות הברית, לאמר: „נעים לנו להודיע, כי מרבה העם לקנות מניות „השרון", ועוד מעט וימכרו בכל תפוצות ארצות הברית יין ציון הטוב, לשמח לבב כל אוהבי ציון ועובדיה".

איש יהודי.

אֶלְחָנָן.

(בַּלָּדָה)

א.

לַיְלָה, לַיְלָה, בְּלֵילוֹת קַיִץ,
בַּחֲצוֹת לַיְלָה, עֵת כָּאֶבֶן
כָּל בַּחוּרֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ
יִישְׁנוּ שָׁם עַל שַׂקֵּי תֶבֶן;

וּבִסְבִיבוֹת בֵּית הַכְּנֶסֶת
דְּמָמָה, תּוּגָה עִם חֲשֵׁכָה;
וּבַבָּתִּים, בָּתֵּי חֹמֶר,
יָנוּם, יִישַׁן עַם חֵלְכָה;

וּבַנַּחַל רַק הַמַּיִם
אַט יֶהֱמָיוּ מִבְּלִי פוּגָה —
לַיְלָה, לַיְלָה אָז יִשָּׁמַע
קוֹל עִצָּבוֹן, מָלֵא תוּגָה

קוֹל עִצָּבוֹן, לֵב קוֹרֵעַ,
עַל כָּל פָּנִים יִפְרֹשׂ עָנָן,
הֹלֵךְ יִדְלֶה מֵי עֵינַיִם,
אָז יְשׁוֹרֵר: „תָּנוּ רַבָּנָן".

„תָּנוּ רַבָּנָן" — גַּם הוּא יִלְמַד,
אַךְ גַּם יָשִׁיר נְגִינָה עֲצֵבָה,
וּלְקוֹל עָצְבּוֹ — מַה נְּעִימָה
אָז הַשֵּׁנָה וּמָה עֲרֵבָה!

תִּנְעַם, תֶּעֱרַב אָז הַשֵּׁנָה —
וּבְכֵן נָמוּ אָז כָּאֶבֶן
כָּל בַּחוּרֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ
עַל הַשַּׂקִּים, שַׂקֵּי תֶבֶן.

גַּם רַב זֶרַח יָנוּם, יִישַׁן
שֵׁנָה עֲרֵבָה אָז בִּמְעוֹנוֹ...
אָז אַט תִּקְרַב, אָז אַט תִּפְתַּח
חַנָּה בִתּוֹ אֶת חַלּוֹנוֹ.

וּבְעַד חַלּוֹן בֵּית אָבִיהָ
יָצֹא תֵצֵא אָז הַיָּפָה...
אַךְ מֶה הָמָה, נִפְעַם לִבָּהּ?
וּמַה נַּפְשָׁהּ אָז נִכְסָפָה?

עַל זֹאת הָמָה, נִפְעַם לִבָּהּ,
גַּם הַחֵשֶׁק בָּהּ הִתְעוֹרֵר —
אַךְ לִשְׁמֹעַ הִיא חֲפֵצָה,
אַךְ לִשְׁמֹעַ קוֹל הַמְשׁוֹרֵר...

וְעַל יַד כֹּתֶל בֵּית הַמִּדְרָשׁ
תֵּשֵׁב דּוֹמָם אָז כָּאָבֶן;
וְקוֹל עִצָּבוֹן, קוֹל הַמְשׁוֹרֵר
שָׁמְעָה אָזְנָהּ אָז וַתָּבֶן...

ב,

עֶרֶב, עֶרֶב, בְּעַרְבֵי קַיִץ,
עֵת יֵאָסְפוּ „בַּעֲלֵי בָתִּים",
בֵּין הַמִּנְחָה לִתְפִלַּת עֶרֶב,
תּוֹפְרֵי־נְעָלִים גַּם חַיָּטִים,

עֵת יֵאָסְפוּ כֻלָּם, כֻּלָּם
לְבֵית הַמִּדְרָשׁ לִלְמֹד תּוֹרָה,
אוֹ לִשְׁמֹעַ אִישׁ מֵרֵבּוֹ,
מֵ„עֵין־יַעֲקֹב" מַעֲשֶׂה נוֹרָא;

וּבַחוּרֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ
מִבְּלִי מָקוֹם אָז יָנוּחוּ;
חוּצָה לָעִיר יֵצְאוּ כֻלָּם,
שָׁם בַּשָּׂדֶה אָז יָשׂוּחוּ;

וְעַל חַלּוֹנֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ,
שָׁם בַּקִּנִּים, בַּכַּפְתּוֹרִים,
לִפְנֵי שְׁנָתָם קוֹל יִתֵּנוּ
וִיצַפְצְפוּ אָז הַדְּרוֹרִים —

עֶרֶב, עֶרֶב מִבֵּית זֶרַח
זָמִיר אֶחָד קוֹל יַשְׁמִיעַ;
הַקּוֹל יְשׁוֹרֵר שָׁם בַּחַלּוֹן,
תְּרוּעַת יָוֵן אָז יָרִיעַ.

וּמָה עָרֵב קוֹל הַזָּמִיר
עֵת יִשְׁתַּפֵּךְ בְּשַׁלְשֶׁלֶת! —
תַּנְעִים, תֵּיטִיב זֶמֶר חַנָּה
בַּת רַב זֶרַח הַמַּשְׂכֶּלֶת.

אַךְ קוֹל אִשָּׁה — הָהּ, הוּא עֶרְוָה!
עַל כֵּן תִּירָא לָשִׁיר חַנָּה,
וְאַךְ בָּרֶגַע, אַחַר מִנְחָה,
לִשְׁפֹּךְ נַפְשָׁהּ—עַתָּה זְמַנָּהּ.

עַתָּה תָשִׁיר וְאֵין שׁוֹמֵעַ,
בִּלְתִּי אֶחָד — הוּא אֶלְחָנָן;
גַּם הוּא יָדַע מַה הִיא שִׁירָה,
הוּא הַמְשׁוֹרֵר „תָּנוּ רַבָּנָן".

עֶרֶב, עֶרֶב, אַחַר מִנְחָה,
עֵת יִרְגְּעוּ, עֵת יָנוּחוּ
כָּל בַּחוּרֵי בֵית הַמִּדְרָשׁ,
שָׁם בַּשָּׂדֶה עֵת יָשׂוּחוּ —

יִקְרַב, יִגַּשׁ אָז אֶלְחָנָן
אֶל בֵּית זֶרַח עֶרֶב, עָרֶב;
יַטֶּה אָזְנוֹ, יַקְשִׁיב, יִשְׁמַע
עַד הַתְּפִלָּה קוֹל הֶעָרֵב.

וְעַל יַד כֹּתֶל בֵּית רַב זֶרַח
יֵשֵׁב דּוּמָם אָז כָּאָבֶן;
וְקוֹל עִצָּבוֹן, קוֹל שֶׁל חַנָּה,
שָׁמְעָה אָזְנוֹ אָז וַתָּבֶן...

ג.

לַיְלָה, לַיְלָה, בַּחֲצוֹת לַיְלָה,
עֵת בַּמִּטָּה יְגִיעֵי כֹחַ,
דָּרֵי מַטָּה, דָּרֵי מַעְלָה,
עֵת יִמְצָאוּ אִישׁ מָנוֹחַ —

אָז בִּסְבִיבוֹת בֵּית הַמֶּרְחָץ,
פִּנַּת כִּכַּר בֵּית הַכְּנֶסֶת,
פַּחַד גָּדוֹל אֵימַת מָוֶת —
שָׁמָּה לִילִית מִתְעַלֶּסֶת.

שָׁם יֶהֱמָיוּ רוּחוֹת רָעִים,
לֵצִים לָצוֹן שָׁם יַחְמדוּ,
וּמַלְאָכִים, שֵׁדֵי שַׁחַת
וּבְנוֹת לִילִית שָׁם יִרְקְדוּ.

שָׁם הַמִּקְוֶה מְלֵאָה זֶפֶת
הַבֹּעֶרֶת, הָרֹתַחַת,
וְאַחַת, אַחַת טוֹבְלִים נָשִׁים
צִירֵי תָפְתֶּה, שֵׁדֵי שַׁחַת.

צִירֵי תָפְתֶּה טוֹבְלִים נָשִׁים —
כִּי בַחַיִּים עֵת חַיָּתָן
לֹא רָחֲצוּ, לֹא נִטְבָּלוּ,
לֹא הִתְקַדְּשׁוּ מִטֻּמְאָתָן.

עַתָּה, עַתָּה שָׁם בַּמִּקְוֶה,
מִקְוַת זֶפֶת תִּטָּבַלְנָה,
וּבְנוֹת לִילִית „כָּשֵׁר, כָּשֵׁר"
אָז תִּקְרֶאנָה גַּם תִּצְהַלְנָה.

וּלְקוֹל צַעֲקַת נָשִׁים אֵלֶּה,
שָׁם תִּזְעַקְנָה זְעָקוֹת גְּדוֹלוֹת,
הַמַּלְאָכִים וּבְנוֹת לִילִית
יֵצְאוּ יַחְדָּו שָׁם בִּמְחוֹלוֹת.

וּלְקוֹל צְעָקוֹת, אַנְחוֹת שֶׁבֶר,
הָאֻמְלָלוֹת אָז תִּצְעַקְנָה;
וּלְקוֹל מִצְהֲלוֹת הַלֵּצִים
וּבְנוֹת לִילִית כִּי תִשְׂחַקְנָה —

תְּסַמֵּר שַׂעֲרַת בְּשַׂר שׁוֹמֵעַ,
יַמֵּס, יָמוּת לֵב וּנְשָׁמָה ;
עַל כֵּן יִפֹּל תָּמִיד פַּחַד
עַל כָּל אָדָם לַעֲבֹר שָׁמָּה .

אַךְ לֹא אַהֲבָה תֵּדַע פַּחַד,
עַזָּה אַהֲבָה גַּם מִמָּוֶת ...
וּבַאֲחֹרֵי בֵית הַמֶּרְחָץ
הַנֶּאֱהָבִים חָמְדוּ שָׁבֶת .

וּבַאֲחֹרֵי בֵית הַמֶּרְחָץ,
עַל שְׂפַת נַחַל, מֵימָיו שָׁחוּ,
בַּת רַב זֶרַח עִם אֶלְחָנָן
יוֹשְׁבִים עַתָּה שָׁם בָּאָחוּ .

וּבָאָחוּ דְּמָמָה דַקָּה —
בִּלְתִּי צַעֲקַת הַצְּפַרְדֵּעַ,
בִּלְתִּי הֶמְיַת גַּלִּים קַלִּים
לֹא קוֹל אַחֵר יִשָּׁמֵעַ.

גַּם עוֹד אֶחָד קוֹל יִשָּׁמַע,
קוֹל הַפַּעֲמוֹן, שֶׁבִּלְבָבָתָם,
קוֹל הָאַהֲבָה אַדִּיר, חָזָק —
אַךְ לֹא יִשְׁמַע אִישׁ זוּלָתָם .

וַיִּשְׁמְעוּ, וַיַּקְשִׁיבוּ
אֶל קוֹל פַּעֲמוֹן לְבוֹתֵיהֶם ;
וַיִּתְעַלְּסוּ שָׁם בָּאֲהָבִים,
וַיָּשִׂיחוּ שָׁם גַּם שְׁנֵיהֶם.

כָּכָה יָשְׁבוּ שְׁנֵי הָרֵעִים
וַיִּשָּׁקוּ הַשְּׂפָתָיִם
פֶּתַע פִּתְאֹם קוֹל שָׁמְעוּ :
„עִזִּי, עִזִּי!“ קָרְאוּ שְׁנָיִם.

וַיָּרוּצוּ חִישׁ הַשְּׁנַיִם,
לִמְצֹא עִזָּם שָׁם חָשָׁבוּ;
אַךְ, הָהּ, תַּחַת עִזָּם מָצְאוּ —
שְׁנֵי הָרֵעִים שָׁם יָשָׁבוּ.

ד.

בֵּית הַמִּדְרָשׁ מָלֵא חֹשֶׁךְ,
טֶרֶם יִכְבֶּה נֵר שֶׁל חֵלֶב,
וְאֶת הַדְּמָמָה שָׁם שֹׁרֶרֶת
רַק תַּפְרִיעַ יִלְלַת כֶּלֶב.

יִלְלַת כֶּלֶב אָז תִּשָּׁמַע —
אוֹמְרִים אָמוֹר סִמָּן רַע הוּא ;
וְאַחֲרֵי תַנּוּר בֵּית הַמִּדְרָשׁ
קוֹל כְּחוֹלֶה קוֹרֵא : „מַה־הוּא?“

יִשְׁכַּב, יִשְׁמַע אָז הַחֹלֶה,
יָשִׂים אָזְנוֹ כַּאֲפַרְכֶּסֶת,
אִם יְשַׂחֲקוּ, אִם יִבְכָּיוּ
כְּלָבִים בַּחֲצַר בֵּית הַכְּנֶסֶת.

אַךְ הַכְּלָבִים בֹּכִים הֵמָּה —
מַלְאַךְ־מָוֶת בָּא הָעִירָה ...
וְגֵו הַחֹלֶה חָרֵד כֻּלּוֹ,
רַעְיוֹן בָּא בוֹ אָז וַיִּירָא.

וְהַבַּחוּרִים נָמוּ כֻּלָּם,
חֲצוֹת הַלַּיִל כְּבָר הִגִּיעָה;
אַךְ הוּא אֶחָד עוֹד לֹא יִישַׁן,
נוּם לֹא יוּכַל אַף אַרְגִּיעָה.

נוּם לֹא יוּכַל אַף אַרְגִּיעָה—
לָמָּה תִשְׁכַּב, לַחְשֹׁב תֶּרֶב?
קוּם לְךָ, נִרְפֶּה, אֶל הַגְּמָרָא
שֵׁב לְךָ לִלְמֹד מִבְּלִי הֶרֶף.

לֶחֶם זָרִים בֵּית אִישׁ יוֹמוֹ
אַתָּה אוֹכֵל, לֶחֶם „מִצְוָה",
לָמָּה, בָּחוּר, תִשְׁכַּב בָּטֵל
וּבַל תִּלְמַד מִבְּלִי קִצְבָה?

הָיוּ לֵילוֹת וּכְבָר נָמוּ
הַבַּחוּרִים כֻּלָּם שְׁנָתָם,
אַךְ הוּא אֶחָד יָשַׁב, לָמַד:
„תָּנוּ רַבָּנָן" וּ„תְנַן הָתָם".

אַךְ, הָהּ, מֵאָז תָּפְשׂוּ שְׁנַיִם
בַּת רַב זֶרַח עִם אֶלְחָנָן
וַיֶּחְדְּלוּ לִהְיוֹת לַחְמוֹ —
מֵאָז פֵּרַשׂ עָלָיו עָנָן,

פָּנָיו נָפְלוּ, כָּחַשׁ, נִרְזָה;
עוֹד אֵינֶנּוּ זֶה אֶלְחָנָן
הַשָּׂמֵחַ וּבְקוֹל עָרֵב
יָשִׁיר תָּמִיד: „תָּנוּ רַבָּנָן".

כָּחַשׁ, נִרְזָה, דַּל אֶלְחָנָן,
כִּי אֵין „יָמִים" — צָם, לֹא אָכַל,
וּבַחוּרֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ
הִרְעִימֻהוּ מְאֹד — וַיָּחַל.

לָמָּה תַחַל, בָּחוּר עָנִי?
לְעִיר אַחֶרֶת בְּרַח לְךָ, סַע־נָא!
אַךְ לֹא בָא עוֹד „בֵּין הַזְּמַנִּים"
גַּם לֹא יוּכַל יַעֲזֹב חַנָּה...

ואחרי תנור בית המדרש
על שק מלא קש ותבן,
שק המגאל בדמי אדם,
ישכב גלמוד שם כאבן.

שמה ישכב מבלי משים,
מבלי ראה שם את דמיו;
רק זאת ראו, כי חצצים,
כי חרוצים יהיו "ימיו"...

ישכב עתה שם החלה,
ישים אזנו כאפרכסת,
ויללת כלבים תשמע
שמה בחצר בית הכנסת.

כלבים בכים — סמן רע הוא,
זכור יזכור מן הגמרא...
ושעול נורא אחז אותו:
גוו כסה זעה קרה.

ואימה חשכה, פחד נורא
נפלו עליו ויבהל...
דם רב יצא, זב מגרונו,
ואך הביע: "שמע ישראל"...

וּבֵית הַמִּדְרָשׁ מָלֵא חֹשֶׁךְ,
כָּבָה כֻלּוֹ נֵר שֶׁל חֵלֶב,
וְאֶת הַדְּמָמָה שָׁם שׂוֹרֶרֶת
רַק תַּפְרִיעַ יִלְלַת כֶּלֶב ...

וּבְנֵי אָדָם לֹא יִבְכָּיוּ
לַמֵּת יוּבַל אָז לִקְבָרִים;
מִלְּבַד חַנָּה בַּת רַב זֶרַח –
הִיא בֹּכִיָּה בַּמִּסְתָּרִים ...

נח ראזענבלום.

אַחַד הָרֵקִים.

(מחיי היהודים ברומניה)

כתוב רומנית ביד

הד״ר אליהו שְׁוַרְצְפֶלְד

ומתרגם ביד

מבש״ן.

א.

ביום הולדת את דוד רוזן גדלה השמחה בבית אביו לבלי חק. ועל הכל שמחה אמו אלי גיל, אף כי מי יודע אם לא עת לבכות היתה לה העת ההיא. הקשה הקשתה בלדתה עד מאד וחבלי לדה חזקו עליה כחבלי שאול, עד היות כפשע בינה ובין המות.

שלשה ימים ושלשה לילות נהפכו עליה ציריה, לא הרפוה כי אם לעתים רחוקות, די השב רוחה, פעם יבאו לה חבליה בנחת ופעם בחזקה עד כי קרעה בגדיה מעליה והשך שפתיה בשניה עד זוב דם. הרופא בא שלש פעמים ביום; והמילדת לא משה מתוך הבית, כי ישבה ישוב וחכה לרגעים לעת לדתה. גם קרוביה נקבצו באו חליפות אל ביתה לדבר על לבה ולחזק את ידיה באלהים.

ועת לדתה הנה באה. הטבע השלים חקו ויפתח חרצבות קרביה, עוד תעצומה אחת לקץ והילד ראה אור גם בלי עזרת הרופא.

והמילדת שמה עינה על הילד ותך בכפה הפרושה על גבו ואחר הצהילה פניה ותבשר את אנשי הבית לאמר:

— נער, נער!

בעת ההיא הופיעה נהרה גם על פני אם היולדת, היא חותנת רוזן, אשר עמדה מראשותי בתה בכל עת כרעה ללדת עמוד והתפלל אל

ה׳ מבלי הפוגות ופניה לבשו קדרות והיא נאנחה במרירות וקוראה פעם בפעם: אנא ה׳ הושיעה נא!

ותרץ הזקנה ברגלים ממהרות כמו מלאו עצמותיה עלומים לשמועה הטובה, ותבא אל החדר השני אשר ישבו שם חתנה וקרובי האשה ישוב וצפה לקין בכליון עינים ובדאבון נפש, והפתח את הדלת מלא רחבה ותקרא: בא גד, יהושע, בן נתן לנו, מזל טוב!

ופיות לעשרות ענו לעמתה: — מזל טוב! מזל טוב! ויקומו איש איש ממקומו, ולפניהם תדוץ דאבה, על כל פנים אורה ושמחה, ואיש את אחיו יברכו חליפות.

דוד לא היה בכור פטר רחם, כי אם הבן הראשון להוריו, ולפניו ילדה אמו ארבע בנות לאביו. רוזן הזקן וכל בית אביו לא האמינו כי תלד עוד האשה בן זכר; גם היא היתה נוגה ועצובת רוח מדאגה מדבר פן ימנע אלהים ממנה „קדיש" אשר יהיה לה למנוחה אחרי מותה; אף נפש אביו עגמה לו, כי ראה כי ימח שמו בדור אחר. ועתה — רבה עליצותם למעלה ראש; כי חמל אלהים עליהם ויתן להם בן זכר נחמד וטוב.

עליצותם רבה למעלה ראש. היולדת שכחה חבליה וכל עמלה ותקח את הנער על זרועותיה והשעשעהו ותשק לו, ולו עצרה כח כי עתה יצאה במחול בשמחת לבה. הנה בא משא נפשה, בן ילד לה, „קדיש" נתן לה, ולא ישכרו לה עוד אנשים זרים להתפלל קדיש אחרי מותה לשלום נשמתה.

ויום המול הנער היה ליום חג. כל שאר בשר, כל מודע נקראו אל המשתה כקרוב כרחוק. רב העיר, איש צדיק וקדוש, היה לנער ל ס נ ד ק, והוא ברך את הברכות אחרי מול המוהל את בשר ערלת הנער ואחרי עשות הכל כחק וכמשפט.

מאז הבקר היו השלחנות ערוכים; ועליהם חלות דבש ותופינים, כל יין למינו וכל יין דגן ועסים למיניהם, והדלתות נסבו על ציריהן כל היום, זה יוצא וזה בא. ובערב היה להם זבח משפחה וישבו אל הלחם כל שאר וכל קרוב מקטן ועד גדול, והמשתה כמשתה אחד השרים, היין נשפך כמים מן הכדים והחבתים, וקערות מלאות מטעמים ומגדנות, בשר דגים ובשר עוף העלו על השלחן חליפות. ה ב ד ח ן, אשר נקרא אל המשתה כקרא אותו אל חתונה, הוציא את כל רוחו, נשא משל ומליצה, חוזה מהתלות, וייטב את לב הקרואים בחדודיו ובהתוליו.

ואשת רוזן לא אמרה לתת את הבן היולד על יד מינקת להיניק אותו, אף כי היה לאל ידה וגם היה עם לבבה לעשות כן לו ילדה בת. היא היא תיניק את מחמד עיניה, דדיה ירוהו בכל עת ועל חיקה יתרפק, היא תחזה בנעם פניו, תתענג על חן שפתיו כי יחל לצפצף ולהגות אמרים אין בינה, היא לבדה ואין לזרה עמה.

ככה היה הנער דוד מרחם משחר, בן יקיר ילד שעשועים לאבותיו ולכל המשפחה מיום הולדת אותו. כל דבר לא יקר בעיני הוריו מעשותו לבנם, כל דבר לא כבד, לא נשגב מהם. כי יראה הרואה אותו בחוץ ואמר אין זה כי אם בן אצילים עוטה משי ורקמה; ערשו היתה ערש בני חורי ארץ וכלי שעשועיו הובאו לו משוק ליפסיאה, אשר יסע שמה אביו שנה שנה לערוב מערבו.

את דוד אהבו הוריו מכל ילדיהם, אותו שמו לנגדם תמיד, בו היו כל מעיניהם, בו כל חיי רוחם, ואף כי אמו, אשר גם מתמול גם משלשום אהבה לשבת בצל קורתה ועתה לא יצאה עוד מפתח ביתה, לשמור על בנה ולשבוע תמיד תמונתו.

וכבוא מועד שלחה אותו אל החדר, היה לה הדבר הזה ענין גדול ונכבד לענות בו. ימים רבים היו עיניה ולבה אך אל החדרים ואל המלמדים אשר היו בעיר לזרות ולהבר לצרוף ולבחון ולדעת איזה יכשר. כי הנה דוד שלה לא יוכל לבא אל כל חדר ולא ללמוד תורה מפי כל מלמד. יש אשר יהיה המלמד אדם מבין יודע, שוקד על מלאכתו, פועל אמת שפעלתו אמת, אך חדרו היה עדר רב ומהומה בו, מרבץ לבני עשירים ולבני עניים יחד, ובני העניים הרבים, ופן יתרועע אתם דוד וירוע, כי יאלף ארחותם. ויש אשר יהיה החדר כעדר הקצובות, בני „בעלי בתים" כלם, אין שם ערב ולא אספסוף, אך המלמד לא היה איש כלבבה, כי לא ירא את ה' מאד, בקדושים לא יאמין, ועם „אשכנזים" אפיקורסים לו שיח ושיג. וכן השני וכן השלישי, עד כי עברו ימים רבים, ימי בקרת וחפש מחפש, עד המצא לה גם מלמד גם חדר כאשר בלבבה וכנפשה.

ובהמצא לה אלה, והנה מתלאה ומבוכה חדשה. הן דוד לא ילך ברגליו אל החדר, כי נשא ינשא על כתף העוזר אשר למלמד, בלכתו החדרה ובשובו הביתה. אך הנה העוזרים עניים הם, לבושי קרעים כלם, ונפשה אותה כי יהיה העוזר טהור כעולה מן הרחצה ושערת ראשו עשויה ובגדיו חמודות, למען לא יגע בנה יקירה באיש נבזה ונמאס או

ביד לא מטהרה. וברדת הגשם והשלג והארץ תהפך לאגמי מים ולרפש ומים, והיתה מבוכתה שנית. הלא אז ישא העוזר שלשה וארבעה ילדים יחדו על כתפיו הרחבות והמעובות; כי כן הסכין לעשות ו"הרגל נעשה טבע". אך אם דוד לא תוכל לראות את בנה עמוס על כתף בתוך "קהל ועדה" כמשפט הזה, פן יפול חלילה אל הרפש ורע לו. על כן תשלם לעוזר על יתר, מנה אחת אפים, והמריצה אותו כי יעשה דרכו שנית למען דוד בנה והושיבהו "לבדד לבטח" על כתפו והוביל אותו לבדו מן הבית החדרה ומן החדר הביתה, ולא יעמוד הילד בדבר רע "ולא ינסה את ה'".

מדי בואו הביתה תחכה לו אמו בכליון עינים על מפתן הבית, ורצה לקראתו כראותה אותו מרחוק בראש דרך, וכי יאחר לבא כמעט קם תדאג לו לאמר מי יודע מה היה לבני. וכבואו לא תתנהו השב רוחו עד אם ספר לה את כל המוצאות אותו לרגעים מן הבקר עד הערב, מה למד, מה עשה ומה נעשה עמו, אם לא הלך עמו המלמד בקרי, אם לא מרו ועצבו רעיו את רוחו, אם לא רבו עמו, או אם חלילה לא שלחו בו יד, אם לא קצרה רוחו מרוב עבודה, וכאלה רבות. וכי יספר לה דבר עצב ועלתה חמתה באפה וחרקה שניה. כמה פעמים יעמוד בעלה בפרץ לפניה להניח את רוחה מזעפו ולחשוך אותה מפלס נתיב לקנאתה, ולולא עשה כזאת מי יודע מה הגיע אל המלמד מזעם לשונה.

בכל זאת היה לדוד רוזן לב רך וטוב ונפש מבקשת למצא דברי חפץ. יען אשר הורהו אביו בדרך תבונות ויתן בלבו מוסר טוב ממוסר אמו, על כן לא הטתו אמו מאד ברוע לקחה ובכל החרדה אשר חרדה אליו תמיד; וגם הביא לבב חכמה וישכל וידע מה טוב, ופעמים רבות יריגיע את לבה הרגז והתאמץ ללכת החדרה ולא רוחה; כי היא אמרה לעצור אותו בעבור חושו אמש כאב ראש או כל מדוה עובר.

דוד היטיב צעד וישלם חקו בחדר וגם הוסיף לקח טוב בביתו מפי המורים אשר שכר לו אביו ללמדו אשכנזית ומלאכת הכתב. ובעת ההיא מלאו לנער עשר שנים.

אז תבא לו תקופה חדשה בימי חייו.

בכל אשר היתה אמו אשה יראת אלהים מאד ומתנהגת בחסידות לבלי חק, כן היה אביו לעמתה איש משכיל ונאור, איש "מתהלך לרוח היום", בשגם היה אחד הסוחרים הגדולים עושה מקנה וקנין עד למרחוק,

בעוד היות הנער קטן עזב יהושע רוזן את דבר חנוכו ביד אמו, כי אחת הוא לו אם ילך אל החדר הזה או האחר, אם יקח תורה מפי מלמד פלוני או אלמוני; ואולם עתה כעבור ימי הילדות וימי בחורותיו קרבו לבא, בקש אביו לבור לו דרך ישרה למען יצליח את דרכו ולמען ישכיל בהיותו לאיש בא באנשים משחר לטרף בארץ חיים.

ולא על נקלה עשה את אשר זמם, כי היה היה בגלל הדבר הזה איש ריב ואיש מדון גם לאשתו גם לכל בני המשפחה, אשר יכלו להתחרות עם אם דוד בחסידות וביראת שמים. ואך בדי עמל וכבד מלחמה ורב מאמצי כח, ואחרי הוריד עיני אשתו נהרי נחלי דמעה, עלתה ידו על יד אנשי ביתו. וישב דוד בבקר השכם במרכבה וצרור חפציו עמו. ויסע הוא ואביו ללכת טשרנויצה, וברכות אמו הזקנה וברכות אחיותיו ואמו יוצאות אתו, ואמו בכתה בכי תמרורים, מאנה הנחם נפשה על בנה כי ישט מדרך הקדש אל דרך חל ועל תקותה כי היתה לאכזב. הן היא קותה תמיד כי יהיה בן יקירה לרב בישראל והנה עתה יטהו בעלה אל העבר האחר, הקצוני — ללמוד לשון וספר בגימנזיום.

והנער דוד הובל טשרנויצה, היא העיר אשר ישלחו שמה לפנים היהודים היושבים ברומניה, כל נכבד וכל עשיר בהם, את בניהם ללמוד לקח, ויובא אל בית איש נכבד אשר מטה ידו, להיות לו לבית מעון. שם שכרו לו מורה אמן ויתעתד להבחן בראשית למודים בטרם יאסף אל הגימנזיום אשר בעיר ההוא.

ודוד רוזן הכין לבו, הטה אזניו, למד היטב, שקד על חקו להשלימו, כי עולם חדש ראה לנגד עיניו, ובטרם תכלה השנה וישמח את לב אביו שמחה גדולה: בחנוהו ויאשרוהו וגם אספו אותו אל הגימנזיום בתוך התלמידים הראשונים וגם כתבו תהלתו זכרון בתעודה אשר נתנה בידו.

מן היום ההוא והלאה השביע דוד את הוריו אך רצון, אך ענג ושמחה. ציוני הלקח אשר שלח לו איש בריתו פעמים בשנה, היו הטובים למיניהם; וגם פעמים רבות הוסיף ראש בית הספר בעצם כתב ידו דברי חן וכבוד לכלול מהללו. ואמנם לדוד נאוה תהלה, כי עליו לאמץ כח מאד להתגבר על כל מעצור וכל מכשול אשר סבבוהו באשר למד לקחו בשפה נכריה. וגם היה מסובל מאד, כי שכר לו אביו מורה עברית, באשר שאלה אמו ממנו, ויורהו דעת למודי דת משה, והוא למד גם את אלה בלבב שלם ובנפש חפצה.

ככה עברו לדוד שנים אחדות טובות בימי עלומיו. בכל הימים ההם הוסיף דעת, הגדיל תושיה, לחכמה אמר אחותי את ותורתו היתה שעשועיו ונחמתו תחת אהבת אבותיו אשר רחקו ממנו, ואנשי הבית אשר התגורר עמם התאמצו להראותו טוב ולהיות לו לאב ולאם. ובבוא ימי השבתון אשר בקיץ, יבא אביו או דודו לראות פניו ולקחת אותו אל בית אבותיו, שם יקדמו פניו בשמחה ובשירים, בהלולים ובזבח משפחה, והקדישו קרואיהם מקרוב ומרחוק ועטרוהו כבוד והדר על פי פעלו. אמנם כי עוד נרגנה אמו פעם בפעם בסתר אהלה, עוד לא רצתה עד כה את הדבר אשר היה לה למרת רוח, כי ישגה בנה בספרים חיצונים תחת אשר יהגה בתורת ה׳ יומם ולילה כאשר אותה נפשה; ואולם ידוע ידעה גם היא כי הנעשה אין להשיב ותתנחם ותסב עיניה מראות ברע למען הבית והתענג על מראהו הנאוה, כי הלך וגדל וטוב ויהי לעלם נחמד יפה תאר ובן חיל, אף כי היה גם רך לבב נכה רוח ומתבושש נגד בני אדם.

ובכן עברו שש שנים, שנות מנוחה ושלות השקט, ודוד רוזן הולך וטוב, מוסיף אמץ ומוסיף דעת ויהי רק למעלה. הנה זה עתה עברו בחינות השנה החמישית, והוא עומד ומצפה מיום ליום לבוא אביו או אחד הקרובים להובילהו אל ביתו ואל משפחתו לשבת אתם בימי השבתון כשנה בשנה.

ויהי היום והוא יושב על מושבו אצל השלחן וקורא באחד ספרי המופת האשכנזים אשר אהב, ויפתח בעל הבית את הדלת ויגד לו לאמר: הנה אמך באה.

ותתפעם רוח דוד מאד וכמעט נפל אחורנית משמחת פתאום; כי בכל הימים הרבים ההם באה אמו אך הפעם הזאת בתחלה לראות פניו.

אך שמחתו היתה עדי רגע. כי בהתבוננו אל אמו וירא את פניה הקודרים ואת עיניה הרוחצות בדמעה ואת בגדי האבל אשר עליה חלפו חיש פתאום ויתנפל בלא דעת נפש אל בין זרועותיה וישק לה ויקרא:

— אבי! מה שלום אבי?

ותקרא: — אביך האמלל! ותאנח.

ויפער דוד פיו וילטוש עיניו לה וישאל בחרדת לבו:

— מה היה לאבי?

ואמו התאמצה למשול ברוחה ולהשיב את דברה אשר יצא מפיה ולא מגנה, ותאמר:—שלום לו, אין דבר; אפס כי רבה עליו העבודה

במעשהו ולא יכל לבא בפעם הזאת, הכי רע בעיניך כי באתי אני?

ויאמר דוד: — לא כן הדבר! לא כן! הנך משלה אותי, הנך מעלימה ממני דבר מה, הקרה אסון לאבי, החולה הוא?

ולא יכלה עוד אמו להתאפק, כי גבר עליה יגונה, ותתן את קולה בבכי תחת אשר תענהו מלים.

ויבט דוד אליה שנית; והבכי תקפהו גם אותו, ומתוך אנחותיו אשר שמו מחנק לגרונו קרא בכבדות:

— מת אבי! מת!

ותאנח גם אמו ותאמר:—מת!

יהושע רוזן מת בחלי רע אשר לא יתקפנו האדם הנגוע בו וחי, ודוד נשאר יתום מאביו. ויספוד ויבך ואמו קרעה בדברו את פצעי לבבה אשר לא קרמו ותספר לו את כל דברי חלי אביו האנוש ואת התמותה הממשכה אשר נגעה עד לב כל סביביו ואת רגעי מותו האחרונים.

ב.

עברו ימי חג האסיף, אשר אחרו מועדם בשנה ההיא, ודוד רוזן ספר לו את הימים ואת השעות, כי ידע כי לא תתנהו אמו לנסוע למסעיו עד כלותם. אך כראותו כי עברו שלשה ימים אחרי חג הסכות ולא הוכן כל דבר לתשובתו טשרנויצה, לא יכל עוד להתאפק בכל רך לבבו וישאל את אמו לאמר:

— אמי, הנה עברו ימי החג, ומתי אשים לדרך פעמי?

— איזה דרך אתה אומר ללכת, בני?

וכמו השלך משמים ארץ ענה דוד ויאמר: — מה זה תשמענה אזני! איזה דרך? הלא עלי ללכת טשרנויצה, ידעתי כי החלו ימי הלקח בגימנזיום.

— הלא טוב שבתך בביתך עם אמך ואחיותיך וכל בית אביך?

— לו יכלתי לשבת אתכם כי עתה שמח לבי גם אני, אך עלי לשוב אל בית הספר.

— עליך לשוב? ומי ימריצך כי תעשה זאת?

— מי ימריצני? לא אחד, אך מה תאמר נפשך כי תהיה אחריתי?

— ואביך, תהיה מנוחתו כבוד, הלמד לקח בבית ספר? ובכל זאת היה סוחר עשיר ונשוא פנים, חכם לבב ונכבד על כל סביביו; ולו אבה כי עתה היה גם ראש הקהל.

ויאמר דוד בקול בכי: — ואנכי לא אוכל לנטוש למודי בטרם אשלים חק!

— הלא אין דוחה אותך מאחריך ואנכי אינני רואה כל דבר רע כי תטוש למודיך.

— אם כן אפוא מדוע שלחתני אל בית הספר?

הנה בשמים עדי כי בכל כחי מאנתי שלחך, אך מה אעשה ואביך, תהי מנוחתו כבוד, היה איש מוזר במחשבותיו, איש הולך מנגד לכל בני האדם, ונפשו אותה אך לשלחך אל בית הספר; ומה יכלתי עשות? כי אם להשים עלינו נוה, להפריד אגדתנו הנוסדה זה שנים רבות, או לאמר לרע טוב. ועתה כי לקח אותו אלהים מעלי — יהי שמו מברך! — הנה אנכי גברת הבית, ואני אין את נפשי לתתך לבקר עוד בבית ספר. ספרים חיצונים הנה למדת דיך, כבר אספת רוח בחפניך יותר מכל הנערים אשר כגילך, ואני אין חפץ לי בבן „חכם״.

ודוד נעוה משמוע ויהי לאבן. דברי אמו באו כמדקרות חרב בלבבו. לשוא פגע בה לבלתי עצור לו להוסיף לקח עד אם בצע את אשר החל, לשוא בכה ויתחנן לה לבלתי הביא עליו קפדה כזאת בנטותה קו תהו ובהו על מיטב שני חייו. אמו הקשתה את רוחה ולא שמעה ולא האזינה אליו. דבר יצא מפיה כגזרת עירין ואין להשיב.

וגורל דוד הוטל גם הוא ואין משיבו.

בכל רפיון רוחו ופחד לבבו אשר נתן אלהים בו ביום הבראו, נסה דוד דבר אל אחיותיו ואל יבמיו ואל כל קרוביו אשר יפגעון לו באמו, אך כל אלה היו מתחסדים כמוה. תחת אשר יהיו לו לעזר ולהועיל, בזו לו לעגו לו וימלאו פיהם תוכחות על התמכרו לשגות בלמודי חל, להתיצב על דרך לא טוב, להיותו לאיש סורר ומורה חבר למפירי דת ולפורקי על.

רק שאר אחד רחוק מאד, אשר היה רע דורש טוב לאביו, היה לו לפה ויפצר באמו לתת לבנה כלבבו, בשגם רצון המת הוא אשר אין לה להשליכו אחרי גוה. אך אם רוזן לא קבלה מוסר, וגם רעמה פנים על תוכחתו ותאמר לו אשר לא יחוה דעו עמה ולא יתעבר על ריב לא לו.

וכראות האיש כי כל דבריו והוכחותיו ומשפטי פיהו שבו ריקם מפני קשי ערף האשה והתחסדה: ויאמר אליה: — שימי לבך, עטיל, לאשר את עושה, ומי יתן ולא תנחמי באחרונה ולא תיסרך רעתך אשר

את עושה לבנך וחטאתך הגדולה אשר תחטאי לו להכשילו עד נצח בארץ חיים. אנכי לא אתערב עוד בדבריך מן היום הזה והלאה, את לבדך שאי את כל עון מעשיך עם דוד, כי בנך הוא; אך דבר אחד אני מגיד לך, שימי נא אותו על לב, האיש אשר החל לדרוש בספרים עליו לאחוז דרכו זה ולא ירף, ואם אין אמלל הוא בחייו, חדל לעולם.

— עלי העון, ולו אך יואיל אלוה להופיע על עצתי לתת לו אשה ולבנות לו בית בישראל.

— ויתר האיש ממקומו ויאמר: — מה תאמר נפשך? לתת לו אשה?

— כי מה אעשה לו? הלא הנה מלאו לו שש עשרה שנה וגם הנה היה לאיש, ופן יחטיא אותו יצר הרע...

— מה זה תדברי, עטיל, עודנו נער, לא ידע צאת ובא; הנך מביאה רעה גדולה על נפשו, ואת תהיי בעוכריו.

— ההביא אביו רעה על נפשו בקחתו אותי, והוא אז בן חמש עשרה שנה!

— לא כימים ההם ימינו ולא כחקות אבותינו חקותינו אנו, כי הנה באה חליפתם.

ותענהו אם רוזן קשות ותאמר:—באה חליפתם לאפיקורסים כמוך; ואני נפשי יודעת מאד, כי מה שהיה הוא שיהיה, וזכרתי ימים מקדם ואין חליפות למו; ככה עשיתי אני, ככה עשה אבי היושב בסתר עליון, וככה אעשה אני לבני.

ודבר עטיל אם דוד לא היה אך דבר שפתים; כי זמום זממה לבנה באמת ובתמים לקחת לו אשה, וגם כל קרוביה ואנשי ביתה הופיעו על עצתה, ובכן שמה פניה לדרוש ולתור אחרי עלמה לארשה לו, ואת פי דוד לא שאלה לדעת הטוב בעיניו המעשה הזה, רב העליליה לימי חייו הבאים, אם אין.

עברו ירחי מספר ודוד היה הולך ודל, רוחו סרה ופניו נפלו וכל אדם חזו בו עין בעין כי ברע הוא, ואך מקרא ספריו והתהלכו לעתים רחוקות בחוץ היו שעשועיו.

ויהי היום בערב הפורים ודוד יושב ומעמיק לקרא בספר, ותבא אליו אמו החדרה ותשב ממולו על הכסא ישוב והתבוננה בו עד בוש ושבע תמונתו, אחרי כן פתחה את פיה ותאמר:

— דוד!

ויתנודד דוד כאיש אשר יעור משנתו ויאמר:

— ומה, אמי?

— הידעת כי מלאו לך שש עשרה שנה וגם הנה החלה השנה השבע עשרה?

— ידעתי, אמי.

— הלא חשבת לקחת לך אשה?

ויפול הספר מיד דוד, כי נפעם למשמע אזניו, וילטוש עיניו לאמו ולא ענה אותה דבר.

— מה זה תלטוש עיניך לי, דוד, הכי נפלת משמים ארץ?

— כי איך אעשה, אמי?

— השיבני דבר על אשר שאלתיך; החשבת לקחת אשה?

— דבריך נפלאו ממני, אמי, איכה אחשבה לקחת אשה? גם לא דמיתי גם לא עלתה על לבי.

— הלא הנך עלם מגדל, הלנצח תשב בגפך?

— עוד נקח מועד לדבר על זאת, ועתה הניחי לי אמי ואקרא.

— לא כן בני! אם אתה לא הגית בדבר הזה, הלא בספרים הארורים האלה העון, ואני אמך הנה הגיתי בו תחתיך.

— ומי הגיד לך כי יש את נפשי לקחת אשה?

— מי הגיד לי? ומה תעשה אפוא?

— לא ידעתי; ואולם כי יקח איש אשה היה יהיה לו מבראשונה מוצא ללחם, ולי אין כל לעת כזאת.

— ומי השמיעך כזאת? התדמה בנפשך כי היה לאביך, זכרו לברכה, כל משען לחם בקחתו אותי לאשה? חלילה! גם ידוע לא ידע מה יעשה בעשר אצבעותיו, ובכל זאת כלכל אותי ואתכם, וגם השאיר אחריו ברכה לביתו, תהלה לאלהים.

— אולי כדברך כן הוא, אך אני אין את נפשי לקחת אשה.

ויחר אפה בו ותקם ממושבה ותאמר:

— אין את נפשך לקחת אשה, הבה נראה היעמדו דבריך; אראה האמנם אמללה עטיל מכל הנשים, האמנם יהיה בנה יחידה בן סורר ומירה המשליך אחרי גוו את דברי אמו אשר טפחתהו ורבתהו.

ותצא החוצה, ואת הדלת סגרה בזעף.

ודוד היה כנציב אבן על מושבו, לא ידע מה שרש דבר נמצא במחזה הזה כלו, ומדוע הדביקתהו אמו הפעם בדברים אשר שמע, ומה

החרי. רגעי מספר התרוצץ דמו בעורקיו בחזקה, ואחר בערה בו חמתו גם הוא, חמה גדולה מאד, ויתר ממקומו וישלך את הספר ארצה ויהלך בחדר לארכו ולרחבו, וימלל ויקרוץ בעיניו וירקע ברגליו ויך בכפו על השלחן כמשגע. ואלפי מחשבות זרות ומוזרות חלפוהו הממוהו, ויהלך בחדר עד אשר עיפה נפשו ויפול על המטה.

ויהי כשך חמתו ויהפך לבבו, והמחשבה אשר באה אל קרבו על אדות קחתו אשה החלה להשריש שרשיה. מבלי משים הגה בדברי אמו, אשר לקולם צללו אזניו ולא נתנו פוגת לו. הדבר החדש, אשר נבהל מפניו בהזכר אותו אליו בתחלה וישתאה לו, החל מעתה להדביק אחריו ולפעמו. ידע ידוע לבבו כי לא ישוב עוד אל למודיו אשר כבדה עליו יד אנשי ביתו להזניחם, וייטב בעיניו כי נמצא לו ענין אחר להפנות מחשבותיו אליו. המחשבה על אדות קחת אשה היתה לו לשעשע נפשו ולהסב את לבו מרעיונותיו והגיונותיו כל היום, אשר היו לרעיונות רוח בל יעשו כל פרי; ויצר לבו ורגשותיו הנעורים בהפיח עליהם ברוח שפתים בנפוח באש פחם, כתרוהו, הרדיפוהו ולא נתנו עוד דמי לו.

עולם חדש נפתח לנגד עיניו, הדברים הסתומים והחתומים החלו להתברר ולהתלבן, מעט מעט עשה להם כונים ברוחו, הלבישם עור ובשר, והנה המונה מלאתי קסם משחקת לפניו. רוח עדנים, כזרם אש לא נפח, יחלוף כל בשרו, וכמו יפער פיו וישאף לפרי בסר, עודנו באבו, לאכלו טרם יגמל. הדבר החדש לבבהו. וגם הנה אחיותיו ויבמיו קרוביו ומיודעיו אשר הפקידה עליו אמו, דברו אליו השכם ודבר, בכל עת מצוא, ויערכו לעיניו מה רע היות האדם לבדו ומה טוב ומה נעים לקחת לו עזר כנגדו ולבנות לו בית חבר, עד כי הטיהו ברוב לקחם וקחת אשה היתה לו למשא נפש. גם מרך לבבו ובשת פניו הכשילוהו לפני אמו אשר מימי ילדותו היתה היא המושלת ברוחו. ובכן נכנע הוד גם נתן ידו. ויהי כדבר אמו אליו שנית בהבה קחתו אשה, בימי הפסח הראשונים, והנה היה הבן הסורר והמורה לבן מקשיב רך לבב וסר אל משמעתה. אז בטח בו לב אמו כי יאות לה מעתה לכל מעשיה, ועוד לה אך לבקש לו את העזר אשר תתן עמו.

ואם דוד לא חבקה ידיה, והבקש ותדרוש השכם ובקש השכם ודרוש אשה לבנה, נערה אשר תיטב בעיניה לפי מעמה, ואשר תכשר להיות לה לכלה ולא יגרע מכבוד בית אביה דבר, ואשר תשיג יד

אבותיה להרבות לה מהר ומתן, מכסת כסף הראויה לתת לבנה לפי אשר העריכה אותו.

ויהי כי הרבתה לבקש, ואחד חתניה עוזר על ידה, ותמצא בעל רחים עשיר אשר הבטיח לתת לבתו מהר רב מן המהר אשר נשאה את נפשה אליו, ובעל הרחים לא היה חטר ממשפחה נכבדה, כי מתחתיו צמח, „הוא עשהו" ובעבודתו עבודת תמיד התרומם מבין חשוכים לשבת עם נדיבים, אך המהר היה רב ובטוח, בשגם נכספה נפש בעל הרחים לבא בברית עם משפחה יקרה כמשפחת בית רוזן ולקנות לו יחוס בכסף, כאשר יאמר לפנים בישראל.

ושני „הצדדים" היו קל מהרה לאחדים, לא התעשקו הרבה. ובימי חול המועד פסח הלך דוד, ואמו ושני יבמיו עמו, לראות ולראות את פני האשה אשר יעדו לו.

הנערה לא היתה רעת מראה, אך מתחסדת ונבערת מכל ראשית דעת. למצער היה הדבר הזה למפגע לדוד, ומולם כבר מלאו כסליו נקלה וראשו שכרון, כבר הכו מדריכיו את לבו בתמהון ברוב הלקח אשר הטיפו לו השכם והטף לבית חבר, לחיים עם אשה, עד כי כשובו הביתה ויד הרטט אשר החזיקהו עליו חוקה, לא אמר להימין ולהשמאיל מכל אשר גמרו עליו. ביום אחרון של פסח ארש דוד רוזן את בת בעל הרחים, ובשבת שאחר חג השבועות היתה החתונה למז"ט, ויקחה לו לאשה כדת משה וישראל למלא את הדבר הכתוב „לא טוב היות האדם לבדו".

ג׳.

לו ידע האדם את עתו, לו נגלו הימים הבאים כספר לפניו, כי עתה נשמר ברעות רבות, ולא התנפל כאין עינים בתהומות צרה ויגון ולא הדיח את הרעה על הנפשות היקרות לו תחת בקשו טוב להן. אך הנה העתידות לאלהי עולם ואדם מה יבין דרכו. גם בינתו נעכרת בתבואת מחשבות ודעות מקובלות מראש להמון רבה או לאיש ואיש, חקות אשר יורישו האבות לבנים, והתחסד והתקדש לבלי חק.

אם דוד רוזן האמינה כי טובה היא עושה עם בנה, כי הולכת היא להרגיעו ולכונן עתידות לו, ולבה היה שמח בכל עמלה: הליכות המעשים שנעשו נתנו לה צדק; כי כל הרואה לעינים יראה את הכל והנה טוב מאד. חתנת בנה היתה ליום חג מלא אורה ושמחה וששון

ויקר, ונפשה שבעה לה ענג ונעימות אין קץ. דוד היה במלך במסבו, במאור הגדול אשר קרנים מידו לכל סביביו, עיני כל היו תלויות אליו, וכל אזנים קשובות לשכל מליו. כי עמו מקור חכמה ואמרי נעם, גם בקדש גם בחל רבה חכמתו מאין כמהו בכל הקרואים, ויתברכו בו כל אנשי בית אבי אשתו הרבים, ובו התהללו. ליד השלחנות הארוכים הערוכים בכל, אשר רבו הדורשים אליהם חליפות ימים רבים יום אחר יום, התחרה דוד את כל החכמים לומדי התורה המנסים אותו והנדונים עמו בכל הדבר הקשה בתנ"ך ובהלמוד, כמשפט הימים ההם בכל משתה ושמחה, ויוכל להם, ועל כל התגדל. עד כי גם המלמד בפרור ההוא, אביר הלומדים אשר בעיר, נחת מפני חכמתו ודעתו ויגד לכל, כי אין כדוד לחכמה ולתבונה ולרחב לב. ואם דוד שמעה את כל התהלות האלה ונפשה היתה כגן רוה.

גם לחותנו נפתחו השמים וירא בטוב ה', הלא חתנו איש הוא, נשוא פנים לכל, סמל הקנאה לכל הקרואים ולכל קרוביו משפחת בית אביו אשר קנאוהו ויאשרוהו ויאמרו לו כי לא אך יחום טוב קנה לו בכספו כי אם גם כלי חפץ, נס להתנוסס, עטרת כבוד ויקר, ומי יתן להם חתן כזה לבנותיהם וברכו אלהים באשרם כי הגדיל לעשות עמהם.

וחותן דוד דבר לו להאכילו לחם על שלחנו חמש שנים, כי לא היו לו כי אם בנים זכרים ובת אחת קטנה, ובתו עודנה צעירה לימים משלח אותה מביתו. ודוד אשר בא אל בית חותנו כבן יקיר, נשא על כפים ולא עבר עליו לכל דבר, וגם להליכות ביתו לא ישים לבו בכל הימים הרבים ההם; ויהי אוכל לחם עצלות ורועה רוח כל היום כמשפט כל החתנים אשר „לקחו אחר כבוד" בימים הראשונים. גם המהר היה שמור לו למועד להוסיף לו תבואתו. והמה נדברו יחד; ויכתב בספר הכתובה, כי יותר כסף המהר, אלף וחמש מאות שקל זהב, בתשומת יד במעשי חותנו ונשא תרבית ועשה פרי, עד אשר יגדל עוד דוד רוזן יהוסיף חכמה ודעת, והשיב אל לבו הישית ידו עם חותנו במעשהו אם ישלח ידו במעשה אחר אשר יראה לו.

ודוד ישב בבית חותנו במנוחות שאננות ולא ידע כל דאגה. ויצא יום יום לשעות מספר, ובא אל בית הרחים, והתבונן אל כל המעשה שם, וכתב את המכתבים הדרושים, אשכנזית ורומנית, אשר לא הרבו עצבותיו כי לא רבים היו, ויש אשר יעמוד ליד השלחן אשר יעשו שם

מקנה וקנין וענה חלקו גם הוא מדי התעשק הקונה והמוכר על הממכר, והביט אל הסוסים המניעים את הגלגל הגדול סביב סביב, אשר שם הטחנה המדיקה את גרגרי החטה והשעורה להיות לקמח, ופתח שפתיו עם איש ואיש מאנשי הרחים, ושב הביתה ויוסף לשגות באהבת ספריו אשר לקדש ואשר לחל, ככה יעשה כל הימים.

כל הקרובים וכל השכנים ראוהו כתור האדם המעלה, כאיש אשר חכמת אלהים בקרבו; כי היו כלם נבערים מדעת, לא ידעו כל ספר ולשון מלבד השפה היהודית המדברת, ויהי דוד להם לנס ולראש פנה ומרומם על כל כבוד והדר, אליו ידרשו לכל חפציהם, אליו יביאו כל דבר גדול, ואף כי מדי היות להם דבר עם אנשים נכבדים.

ותעברנה לדוד שנתים ימים בבית חותנו, ושני בנים ילדו לו, והימים ימי שלום ושלות השקט. גם כל עב קל לא הקדיר את כוכבי אורו, גם לא רגע אחד ישאהו לבו להנחם על המעשה אשר עשה לקחת לו אשה; וגם יש אשר יזכור את הפחד ואת התמהון אשר נפלו עליו בדבר אליו בתחלה על אדות קחתו אשה, וצחק בקרבו. ואמו רותה ושבעה רצון עד בלי די, ותתברך בפיה ובלבבה בכל עת ובכל מקום.

אך לא לעולם חסן ויקר, ועת רצון לא תאריך לאדם על האדמה. כי איד ופגע כהתף יארבו להפוך לו את הברכה לקללה ולשום את כל חלומותיו הנעימים לאכזב ולמפח נפש.

בשנה ההיא בא פתאום שבר גדול בארץ, עקב אשר נתנה האדמה את יבולה למכביר ומחיר התבואה ירד עשר מעלות אחורנית. וחותן דוד מלא אסמיו בר בימי האביב, כי ראה את השנה הבאה כשנת בצרת, ולא ידע כי חסר יבואנו. הוא רבה במחיר הדגן ועתה ימכור את הקמח בלא הון, וגם הוה על הוה באתהו, כי פרצה מגפה בסוסי הרחים ותכריתם ותמעיטם.

הקורות האלה נתנו לו לב רגז וימררוהו. האיש הזה אשר רק צרור כספו היה כבודו ומרים ראשו, ירד עתה פלאים גם בעיניו הוא. אז תסמוך חמתו על אנשי ביתו, וכעס ענינו על ראשם יחול. נגד בני אדם התאפק, הבליג על מר נפשו, כי נטל עליו, ובביתו יסיר המסוה מעל פניו והוציא את כל רוחו כסער מתחולל. ויהי אך מתקצף ומתעבר על לא דבר, ויבקש תנואות כל היום. ואשתו ובניו וכלותיו, עבדיו ואנשי מעשהו, וגם דוד רוין, כלם ידעו את תנואתו, אין נקי.

אך נפש דוד ירעה לו מאד על זאת, מאנה הנחם. הלא הוא היה

מעודו כילד שעשועים, מנעוריו ועד עתה טפחוהו, סלסלוהו, נשאוהו על כפים, ועתה איכה ירד פלאים, השלך משמים ארץ פעם אחת! כאיש נדהם הביט אל חותנו, השתאה לו ולא הבין דרכו. אמנם שמועה שמע כי באהו נזק רב במשלח ידו, אך הלא ידע כי עשיר האיש, כי רב חילו; וגם איש כמהו המפנק מנער, האמון על כל טוב, לא הבין הרבה באבדן כסף, במגערת ובצוק העתים, לא ידע עני ומחסור, לא הכיר דרכיהם ולא הבין להוצאותיהם הנוראות.

ראשית הריב היה מצער ואחריתו הולך וחזק. לא יכל עוד להרים את ידו ואת רגלו ולא ימצא עליו חותנו תנואות ולא יפקדהו בתוכחות על עון. פעם יאחר לבא אל בית הרחים כאחד האצילים, ופעם יאחר לקום משנתו כיורש הון אשר לא יגע בו, או כי לא יכתוב את המכתבים מכתב סופר מהיר, או כי יבהל על פיו בדברו עם האציל פלוני אלמוני וחבל את מעשה ידיו, או כי יצחק עם הילדים כאשת פתיות. סוף דבר, לא עשה קטנה או גדולה מבלי אשר ימצא חותנו, המר והנמהר על רדתו מטה מטה, תואנה לריב עמו וליסרו בשבט פיו.

השנה כלתה וקללותיה לא כלו; בכל מעשה ובכל משלח ידים אך מגערת, אך נזק ואחרית רעה, כמו שם אלהים פניו בו לרעה ולא לטובה. וכאשר תמוט ידו כן יגדל מר נפשו וכן ירבה כעשו עם חותנו, עד היות ביניהם יום אחד ריב גדול וחזק מאד.

ביום ההוא קם דוד ממשכבו ויתפלל וישת ספל חלב, וישב על מושבו ויקח ספר אחד מספרי המופת האשכנזים ויעמק לקרא בו עד אשר ילך אל בית הרחים כיום ביום.

והנה חותנו בא החדרה, והכרת פניו ענתה בו כי השמיעהו איש מאנשי מעשהו זה עתה שמועה לא טובה. ויפן אל דוד וישאלהו ברגז קולו לאמר:

— מה זה לפניך?

ודוד ענהו בנחת: — בשילר אני קורא.

— הוי, מרדף רקים! הביטה וראה את דרכיך, העל זאת לא אהיה רק למטה בכל מעשי, העל זאת לא תדבקני המארה והמגערת וכל משלחת מלאכי שטן? ראו נא הבן יקיר לי יושב ורגליו שלוחות כבן אצילים, כחתן יכהן פאר, בוזעת אפי יתעדן, והוא מבלה ימיו בהבל וקורא בספרים החיצונים, ואיך לא תבואני רעה בגללו?

— לא אבין לך, חותני! הן לא היום החלותי לקרא בספרים

האלה, גם מתמול גם משלשום קראתי בם, גם לפני בואי אל ביתך גם אחרי כן, ובכל זאת לא פרץ אלהים את מעשיך ולא קרך עון בדבר הזה.

— לא תבין לי? ומי יתן והבין השטן נתיבות ביתך ולקח אותך אל גבולו לפני דעתי אותך! מאז השיאני מלאכי הרע להביאך בצל קורתי באוני הוה על הוה, רעה אחר רעה, כן משפט כל הלוקח אפיקורס אל ביתו. ומי יתן ולא הכרתיך ולא היה לי דבר עם איש משחית כמוך.

וירגז דוד ויאמר:

— חותני! אל תדבר אתי כדברים האלה, לא לעבד נמכרתי לך ואני לא הסכנתי לשמוע דברי נבלה...

וירם חותנו קולו, כי עברו חרון אפו, ויקרא: — הוי! הגם לתת אותי לנבל! כי יקח איש אל ביתו בן פריץ, מומר, נעור ורק, עז פנים...

והריב התגלע ויפרוץ כפרץ מים, ומי יודע אם לא מרה היתה באחרונה לולא נזעקו אשת דוד והותנתו לקול הרעש, ותמהרנה ותבאנה החדרה להשקיט אשה את אישה.

ויצא בעל הרחים מן הבית והוא נוהם כנהמת ים ופיו מלא אלה ונאצה; וגם דוד רוזן התגעש וירעש כלו מנפש ועד בשר ופניו נהפכו לירקון מכעש. ויהלך בחדרו אחת הנה ואחת הנה הלוך וצעוד ארץ בזעם, ועז פניו ישנה חליפות, ואחר נתן מצנפתו על ראשו מבלי הוציא מפיו הגה וירץ אל אמו הביתה לשפוך לפניה את לבו המסבל מאד.

והוא אומר לעזוב את בית חותנו ויעבור עליו מה; לא אבה לעמד עוד אף רגע בצל קורת האיש שככה שם כבודו לכלמה. ואמו אשר לא נתנה מעולם לנגוע בשערת ראשו לרעה, ראתה הפעם הזאת בתחלה את עיני בן שעשועיה יורדות דמעה.

לו היה הדבר הזה בעת אחרת, כי עתה לא החרישה ולא התאפקה, וגם היא היא המריצה את בנה לבצע אמרתו. גם בה בערה חמתה כיקוד אש, גם מעיה רתחו ולא דמו, חרקה שניה, כפנה כפות ידיה; הזאת לבנה אשר טפחה ורבתה בכל נפשה ובכל מאדה, אשר נצרה כאישון עינה ותחרד עליו כל היום תמיד, האותו יתנו לנאצה ולגדופים כאחד הנבלים! ואולם גם לה הגיעו ימים אשר אין חפץ בהם, שמונה מאות שקל זהב הלותה את אחד הסוחרים, והוא נהפך כקשת רמיה יקפוץ את ידו מנושיו, והנה, בעל בתה הגדולה, הוצג ככלי ריק כי

אבד הונו בענין רע, וישלך עליה יהבו והיא תכלכלהו. הלעת כזאת תעזוב עליה שיחה וכעשה ולא יחשב לה לשגעון? זאת ידע לבבה ותדום; וגם הבלג הבליגה על מר נפשה ותעמד את פניה ותנסה דבר אל בנה לנחמו ולהרגיעו. ותשכילהו בינה כי אדם אין מאשר בארץ אשר תשחק לפניו תבל בכל עת, כי גם שושנים גם חוחים בדרך החיים, כי על כל איש לתת ולסבול בימי הבלו ולהטות ראשו לכל גל וגל, וכי עליהם לחשב דרכם בטרם יעשה דבר גדול וקשה כזה אשר מי יודע אם לא יהיה נסבה להריסות ביתו לצמיתות. אחרי כן השיבה רוחה לבנה ותגד לו כי נכונה היא לעשות מישרים בינו ובין חותנו למען ישקוט הריב אשר התגלע ובא הכל על מקומו בשלום.

ודוד רוזן לא הבין היטב לרעה, אך הממשל אשר משלה ברוחו מני אז הטהו גם הפעם לכל אשר חפצה. רפיון רוחו ומרך לבבו ופחדתו המריצו אותו להכנע, למצער מלט משא לבבו הכבד בתתו את קולו בבכי, ואחר הקשיב וישמע לעצת אמו ויטוש את דבר הריב עליה לעשות בו כאשר תעשה והוא שב אל בית חותנו כשוב שה נדח אל רבצו.

יאמו עשתה והצליחה. חכמתה ודעתה עמדו לה להכניע את לב מחתנה בדברים נמרצים. לא הרחיקה ללכת עד מאד, לא יראה אותו, ובכל זאת השכילה לבלום אותו במתג ורסן, כי כוננה חצה למטרה ולא שב ריקם; הגד הגידה לו כי תאסוף את בנה ואת אשתו אל ביתה וכי תקרא עליו אל השופטים להוציא מידו את המהר למען יוכל בנה להציב לו יד בדרך החיים. וישמע חותן רוזן ויבן כי אם אמנם לא תהיה זאת לו לרושש את ביתו עד כלה, לא עת לו עתה להריק עוד את צרורו הנקוב ולהרבות מבוכתו פי שנים; וירך לבבו ויחנן קולו ויצטדק ויתאמץ להקטין עונו באמרו, כי עמלו וכעס ענינו נתנו לו לב רגז, וגם הבטח הבטיח אותה כי לא תקום פעמים רעה.

ונפש רוזן שבה למנוחתה והוא שב אל מעשהו כתמול שלשום.

והעבים שבו אחרי הגשם והסערה אשר קמה לדממה התחוללה ביתר שאת ויתר עז. חותן דוד היה הולך ודל, רגלו עמדה במורד ותמעד ותמוט מאין מעמד, פגעים רעים פקדוהו לעתים ויפרצו את מעשיו פרץ על פני פרץ, וכל מאמצי כח לא הועילו לסתום הפרצים ולחזק הבדק. אין חכמה ואין עצה ואין כשרון המעשה נגד משפט אלהים החרוץ. ולבו היה הולך וזועף, ונפשו הולכת ומרה, „ובשפל קול הטחנה ישובו דברי

ריבות להשמיע קולם בבית״; על ראש דוד יחול כעשו והותו, עליו ישפוך מררתו, יעורר שוט לשונו, ומבטא שפתיו חנית וחצים ומדקרות חרב; וריב ומדון ישא בכל עת מצא.

ובפעם הזאת לא היה חותנו לבדו על איש חרמו, כי מצא לו עוזרים כנגדו, במשכו אליו את אשתו וגם את בתו אשת דוד. יען היותה אשה פותה, נבערת מדעת, מתחסדת, הצליח לה אביה לחרוש על לוח לבה כי כל הרעה הדבקה אחריו בכל הליכותיו אך בשל בעלה היתה לו, בשל הספרים החיצונים אשר ישימם כחותם על לבו תמיד. וחותן דוד בכל התחסדו ושמרו הבלי שוא אמנם לא האמין כי באמת היו הספרים מקור כל הרעה הבאה עליו, אך הנה ראה אותו ברע ויבקש לו הואנה מחתנו לשום אותו כאשם לעת דרוש מאתו המהר שנית. ואשת דוד נלכדה ברשת כיונה פותה, ותחל גם היא למרר את חייו, למצא עליו תנואות בדעת ובבלי דעת, ולפקוד עליו עון הספרים יוצרי העמל.

ודוד רוזן נסה לגבר חילים להנער ולהסיר מעליו בחזק יד את הנגע הזה אשר המר לו מאד, ולא יכל; לבו הרך המפחד והנגע הביא את צוארו בעל כפעם בפעם ויכנע. גם שביב אש ההתחסדות היה טמון בחבו מני אז, כי מעודו נטה לבבו אחרי הנסתר והנעלם וכי גדל בבית אנשים תמימים יראי אלהים, ואמו המתחסדת נתנה מרוחה עליו כל הימים, והשביב הזה היה הולך וגדל, הולך והתלקח והוא לא ידע ולא חש. ועתה כי השביעוהו במרורים על אדות ספריו ומעיניו אשר לא בקדש יסודתם, זכר את אשר עשתה לו אמו יום אחד ואת אשר פקדה עליו גם היא עון שקדו על הספרים האלה ותתן אותם למקור כל רע. וינע לבבו ויחשב דרכיו לאמר מי יודע אם לא אלה מקור כל רעותי וצרותי ואם לא אצבע אלהים הוא כדבר אשתו. ויועץ בעת ההיא להסיר מעל פניו את ספרי החל וכל מקרא וכל מדרש אשר לא בקדש יסודתו; אפס כי לא יכל לכרות ברית לעיניו לבלתי קרא כל מאומה, וישם כל מעיניו בספרי אמונה ודת בספרי יראים וספרי מוסר; ויראתו וכסלתו ונטותו אחרי הנעלם חברו להן יחדו להפוש אותו בלבו ולהבקיעהו אליהן.

אז חלף רוח, באה תמורה בקרבו והוא לא שם על לב. בלא דעת נפש השתנה מעט מעט עד להכריע את הכף אל העבר השני, ובלא דעת נפש נהפך לבבו ויהי לאיש אחר.

ד.

והתמורה אשר נהיתה בקרב דוד ואשר נגלתה בכל ארחות חייו, לא הביאה לו את תקותו אשר קוה לשכון בטח ושאנן. ונהפוך הוא כי עתה נתכה הרעה הגדולה פתאום כשד משדי.

בליל חרף בחצי הלילה בנפול תרדמה על כל אנשי המקום, נשמע כבחלום קול תרועת החצוצרה אשר לשומרים הסובבים בעיר, קול מודיע את הישנים בטח על משכבותם, כי יצאה אש באחת הפנות. והסוסים הנושאים את המכבים ואת כליהם שוטפים במרוצתם, והעגלות מרקדות ומשתקשקות על אבני רצפת הרחובות; והעגלה הארוכה הנושאת את המזרקה ממהרת אחריהן, והמחצצר עומד על עמדו הכן, ידו אחת אוחזת בצד העגלה ואל חכו החצוצרה והוא תוקע בה בחזקה, קול גדול ולא יסף, קול כהה מחריש אזנים.

ובבית בעל הרחים הקיצו אנשי הבית משנתם ויפתחו את החלונות בעודם מעבירים חבלי שנה מעיניהם, ויבקשו להתבונן ולדעת את מקום הבערה; אך לא יכלו לראות כל דבר ומעט העוברים לא יכלו להגיד להם מאומה. וישובו האנשים וישכבו על משכבותם הרכים והחמים ושנתם ערבה להם.

כמעט נם בעל הרחים שנתו והנה קול רעש גדול עולה באזניו; הדלת התנודדה מפני תנופת היד החזקה הדופקת עליה, ומהלומות נמרצות מבהלות ודחופות נשמעו אחת אחר אחת.

ויתר בעל הבית מערשו ויקרא: — מי אתה? מי?

— קומה, אדוני!

— האתה זה, אליפז?

— אנכי. מהרה חושה, כי אש נשקה בבית הרחים.

השמועה הממתהו כחץ פתאום ותשערהו ממקומו ותוליכהו שולל, ויחטוף את בגדיו וישליכם על בשרו כפרא אדם ויתן קול מר צורח וירץ החוצה.

ודוד נעור משנתו גם הוא לקול הדופק בחזקה וישמע את השיחה הזעומה הזאת. וישם עליו את בגדיו וימהר ויצא כשני רגעים אחרי צאת חותנו וירץ אל בית הרחים.

והמראה אשר נראה מנגד היה גדול ונורא גם יחד. בשאת הרואה את עיניו אל מול המגרש הגדול, והנה אור נוגה אדמדם על פני הרקיע כלו, השמים כמו בוערים באש לוהט, כידודי אש יתמלטו עד למרחוק,

ומאות עמרים עוטפים שית להבה מעלפת צבעים רבים יגביהו עוף כבני רשף אל חשכת השמים, והתפוצצו ממרחק ונשאו על כנפי הרוח הסוער בזעף אל עבר העיר.

ודוד רץ בכל כחו אל מקום האסון; ואחריו המון אנשים רבים אשר הקיצו משנתם ויחרדו מבתיהם כמהו. ויבא עד מקום חפצו והוא עיף ויגע ושואף רוח כתנים, ובטרם יתודע אל אנשי פקודות העיר הבאים שמה והנה צוד צדוהו שני שוטרים אשר שטו לצודד אנשים מכל הבא בידם, ויסחבוהו בחזקת היד מאין פנות אל כל דבריו וזעקתו חמס, וישימוהו אל עבודת המזרקה.

והאש להטה מסביב ותשלח אלפי לשונות אל מול כל הבנינים הקרובים; ודוד רוזן והאנשים אשר נתפשו עמו ביד המכבים עבדו בכל כחם אל המזרקה, והשומרים, אשר אין עמם חנינה, עומדים עליהם להעבידם ולהמריצם במרחפות ובמהלומות כי ישקדו על מלאכתם. בכל תקף הקר הקרו פניו אגלי זעה, ויעבוד וינע ידיו מאין הפוגות, עד כי אבד לבו, עזבתהו דעת נפשו, ויהי כמכונה מוליך ומביא, מעלה ומוריד, מרים ומשפיל זרועותיו הרתומות אל המוט הגדול ובלי ידע מה.

הבקר אור ושר של אש כלה מלאכתו, בית הרחים וכל אגפיו עד אוצרות הדגן והקמח ועד הסוסים היו לערמות עפר ואפר ועצמות נחרות. וכתם הכל תמה גם העבודה, וגם דוד שלח חפשי לנפשו אחרי העבודה הקשה אשר עבד בו כל הלילה לריק.

וישב הביתה והוא נשבר ונדכה אין מתום בעצמיו ובבגדיו, רטוב ונמס עד עורו ובשרו ושניו דא לדא נקשן, וכלו שולל ושומם, ויתנפל כגוש עפרת על אחד הכסאות, שם גנבתו תרדמה ויישן. הוא ישן מעט, והכרת פניו הזועפים והמתעותים לרגעים ענתה בו כי חלומות רעים יבעתוהו, וקול רעש פתאום העירו וירגיזהו להתר אותו ממקומו כחץ מקשת. חותנו בא החדרה אחרי שובו גם הוא ממקום האסון אשר בלע את כל שארית רכושו עד תמו, לבו סחרחר ורוחו סרה ועל פניו צלמות.

מבלי דבר דבר ומבלי הביט אל מראה דוד ואל שוממותו מהר אליו כאיש משתולל, עוד רגע אחד וידו הקשה נחתה על גבו ככבד אבן; ובקולו ירעים לאמר:

— הראיתם בן פריץ זה! חמת אלהים נתכה עלינו והוא ישן פה לבטח כעולל בחיק אמו.

ודוד רוזן לא ענהו כל דבר, כי הממתהו השנה או כי עברו חרון אפו כמשפט לרכי לבב בהתעברם; וירם אף הוא את ידו ויך את חותנו מכה אחת נמרצת על פניו; וחמש אצבעותיו התחקו על פני המכה והדם זב מאפו ומפיו כמים המגרים. ויהי כי חם לבב שני הנלחמים גם יחד, ויוסיפו להכות איש את אחיו בעברה וזעם, וימרטו איש את שערת ראש רעהו וישרטו שרטת בפניהם ובבשרם. וכמו לא שבעה נפשם למדי חמת אל זועם אשר נשפט אתם באש, ויתחרו בו לספות עוד עברה וזעם על חרון אפו ולהגדיל המדורה.

ואשת דוד וחותנתו ושני יבמיו מהרו החדרה לקול ההמולה הגדולה, והמהומה גדלה למעלה ראש. גם בטרם יבינו לכל הנעשה ובטרם ידרשו לראשית מדון שתו כלם עם בעל הרחים, ויתנפלו על הנקי והצדיק, תחת אשר יפרידו בין הנלחמים בחמה שפוכה, ויחלקו לו חבלים באפס אלה באגרוף ואלה בצפרנים, וגם אשתו שפכה עליו מרורות ותקללהו קללות נמרצות כאחת הנבלות. ולולא מהרו השכנים ויבאו בטרם תכלה אליו הרעה, כי עתה מרה היתה אחריתו.

והוא נמלט מתוך ההפכה ויצא יצוא וקלל את יומו ולבו חשב להשבר מגדל הכאב. וירץ אל בית אמו, ובגדיו רטובים מעבודת הלילה וקרועים למאות קרעים מתגרת יד אנשי מלחמתו, והיא עודנה ישנה בעת ההיא, עת הבקר, ולא ידעה כל דבר.

ויהי כהבהילו לבא הביתה ותיקץ משנתה פתאום ותרד מהרה מן המטה והיא נפעמה ומבהלת. וכראותה את בנה והנה פניו לבשו קדרות וראשו פרוע ובגדיו פרומים, ותחרד לקראתו ותסך לראשו בכפיה ותשאלהו לאשר קרהו. ויתן את קולו בבכי תחת אשר יענה מלים, ויסר זרועותיה מעליו ויתנפל על הכסא וישם ידיו על ראשו ויזעק זעקה גדולה ומרה כאיש אשר בעתתו רוח רעה ויקרא:

— הכרע הכרעתני, אמי, ואת היית בעוכרי!

ויצא לב אמו ותספוק כפיה ותמרוט שער ראשה ותהלך סביבו כלביאה המתהלכת סביב גוריה במחוץ אותם חצי הצידים. ואחר נגשה אליו ותעבר ידה על פניו ותדבר אליו נחומים ותבך ותתחנן לו להגיד לה את הקורות אותו; אך לא יכל לפתוח שפתיו עמה. הפגע הרע ההוא הרעישהו עד היסוד בו; לשוא התאמץ להוציא דבר ברור מפיו, כי נעתקו ממנו מלים כמו הושם מחנק לגרונו; רק שפתיו נעות ואנחותיו באות בלי הפוגות, ופעם בפעם ישמע מבין האנחות קול אומר:

— הכרע הכרעתני, אמי, ואת היית בעוכרי!

וצרת נפש אמו גדלה מנשיא, ורעיון נורא חלף את לבה כברק ותרגז תחתיה, כי הכירה בלהות צלמות: אכן הכה בן יקירה בשגעון. הדברים המפרדים אשר דברה לשונו בחכו, בגדיו הקרועים, ופניו אשר חורו ונהפכו למשחית, כל אלה היו לה לאות, כי כאשר תדמה בן הוא.

אז נהפך לה לב אחר, ותתחזק ותתאפק ותמנע עיניה מדמעה ותשלח לקרא לרופא ותקרא גם לבתה הגדולה ולחתניה הקרובים אל ביתה.

וכבואם שכב דוד על המטה החמה, אשר שכבה אמו עליה זה מעט; אך מה היה שלומו! מפיו יצא קצף, שניו צללו למשמע אזנים, פניו הלבינו כנהר ונהפכו לירקון חליפות, ומעל מצחו נגרה זעה קרה. עשתנותיו אבדו, עיניו ראו זרות ולא ידע נפשו. פעם יביע אמרים בקול דממה דקה, ופעם יתן בקולו קול עז מלים אין בינה, קול דברים כקול המון, ואזני השומעים לא תקשבנה כי אם שמות חותנו וחותנתו ואשתו; גם שמות כל אנשי בית חותנו יעברו על דל שפתיו אחד אחר אחד, ומדי נקבו את אחד השמות האלה יתעותו פניו למורא.

הרופא נתן לו תרופה להרגיע את עורקיו ואחר שאל לדבר העצב אשר ככה הרגיזו. כי עבר עבור עליו דבר עצב, זאת הבירו וידעו כלם; אפס כי איש לא ידע מה היה. ויען אשר הגיד הרופא כי נחוץ לו לדעת זאת, על כן שלחה אמו את חתנה אל בעל הרחים, ותוחל עד בוש, כשעה תמימה ויותר, ועיניה כלו מיחל ונפשה דאבה מדאגה מדבר רע אשר לא ידעה שחרו, עד שובו ודבר ברור בפיו לאמר כזאת וכזאת קרהו בבית חותנו.

וחתנה גם בוא לא בא אל בית בעל הרחים, ששם קדמו בלם את פניו בחרפות ובנאצות, וכמעט אשר גרשוהו בחזקת היד, כי השכנים הם הגידו לו את הנעשה ככל אשר יכלו להגיד לו.

אז ידעה אם דוד פשר דבר המלים אשר יצאו מפיו ואשר היו לה כדבר סתר; וכמו נגלה אבן מעמסה מעל לבה. לא השגעון היה אפוא נסבה לדברים המפרדים והמטרפים אשר דברה לשונו בחכו פעם בפעם; כי אם כאבו האנוש, מכותיו אשר חלו בו ידי חותנו ואנשי ביתו. אז תצלח כאש חמתה גם היא ולבה נשבר בקרבה מכעש, בן שעשועיה האמון עלי תולע, הנשא מעודו על כפים, הבן אשר חרדה עליו תמיד

חרדה גדולה מאין כמוה, היה משלח יד נבלים, מדושת פראי אדם, והיא היא הסגירה אותו בידיהם הקשות.

ודוד רוזן חלה את חליו ימים רבים, ויש אשר היה כפשע בינו ובין המות; אך כח עלומיו ומבנה גוו החזק ועזרת הרופאים וחרדת אמו אליו, אשר ישבה מראשותיו לילה ויומם ישוב וכלכל מחלהו בכל כחה ובכל מאדה, גברו על רעת המחלה האנושה וימלטו נפשו מני שחת.

תשובתו לאיתנו האריכה ימים רבים, וכאשר רוח לו כן החל לספר מעט מעט את כל דברי הבלהות אשר נהפכו עליו אחת לאחת עד הבלהה האחרונה אשר הפילתהו למשכב. כל דבריו באו כחצים שנונים בלב אמו, והיא הטתה ראשה כשה לטבח ותהמה מכעש ועיניה ירדו דמעה כילד.

בכל זאת קצרה ידה מהושיע לו. כי גם בה יצאה יד ה׳, גם אותה קדמו ימי עני. הכסף אשר השאיר בעלה אחריו הלך הליך וחסור כהמס דונג מפני אש, בית מושבה אשר היה ירושת פלטה לה ולבניה נתן בעבוט כלו לנושיה, וגם הנשך לא שלמה להם בעתו מקצר יד, ולא היה להם מעצור לבוא לכל אות נפשם לדרוש נשים מעמה ולתת את ביתה לממכר ביד השופטים.

הנה כי כן סבבוה צר ומצוקה מעברים, רעותיה הביאוה במצודה, הרפו ידיה מעשות תושיה. האשה הזאת אשר לה רוח עצה וגבורה וכח לב, אשר שמה פניה שמיר לעמת פגעי הזמן ונפשה דרכה עז על במותיהם, שחחה הפעם תחת כבד משאם. ובעת הזאת אשר תגבר חילים תתאזר עז פי שנים ברוח ובכח למען הושיע לבנה יחידה אשר אהבה כנפשה, בעצם העת הזאת נלאתה על הבמה, חתה ובושה מבלתי יכלתה להרים את ידה ואת רגלה הנלכדות בחבלי עני.

ולבבה היה למאכלת אש חמתה, ועצות ותחבלות אין מספר התרוצצו בקרבה, האחת גדולה ונועזה מרעותה, כי בקשה, כי נטל עליה להחיש רוח והצלה לבנה אשר הסבה ברעתו; אך יכלתה ורצונה לא נשאו יחד במתכנתם, לבה נשא אותה לעולל עלילות וידיה שפלו, המכו כמטילי ברזל, קנאתה המריצנה ושעפיה ישיבוה אחור. הכסף אשר אמץ את לבה ויתן לה כח לעשות חיל, אזל מאוצרה, אלהים הפיל כלי מלחמתה מידה. לשוא תרה בלבה השתוננה כליותיה, כי הרתה עמל ותלד רוח; רק קנאתה היתה עזה כמות, אך הקנאה לבדה לא תועיל ולא תציל. ובכן ראו עיניה את דוד יקירה ברע

והושע לא יכלה להושיע לו מרעתו. האשר אשר בעשר יסודו חלף הלך לו עמו יחד.

אז יך לבה אותה בתחלה ומכשול עונה בא נכח פניה. תאר פני אישה הלבנים כנתר, כמראהו אשר ראתה בעת מותו, נראה אליה בפעם הזאת כצלם בלהות וכמו בא לפקוד עליה את אשר לא מלאה אחרי דבריו האחרונים. התמונה אשר לא ברורה לבשה מעט מעט עור ובשר ורקמה, ותרא בחזון והנה היא מלאה זעם ומפיקה אימה, שערת ראשה פרועה, שניה חשופות ושפעת זעה קרה נתכת מעל מצחה. אך עתה החל לבבה לנוע להנחם ולבקר אחרי דרכיה ומעשיה הראשונים. אך הפעם חפש רוחה ויעמק שאלה לאמר מי יודע אם לא טובה היתה עצת אישי ואם לא הסכלתי עשה בהשליכי את פקודיו אחרי גוי, והוא היה איש חיל מיטיב ראות ומיטיב לכת נגד החיים ונכבד בעיני כל יודעיו על דבר חכמתו ותבונתו.

וכרב שרעפיה בקרבה כן גבר עליה השממון, ויתפוש אותה בלבה ויתחקה על פניה, וישבה רגעים רבים כאבן דומם, עיניה קמו יצאו מחוריהם והיא מביטה לנכח פניה, מפרשת בידיה מוללת ברגליה כמו קוראת היא לריב עם התמונה אשר לנגדה ומתאמצת בדי ריק לתפוש אותה בכף. וכמו תצלנה אזניה לשמע קול אֵלה חרישית, היא קללת בעלה אשר בצרת בנו לו צר; מכשול עונה היה אשר עלה על לבה וימוגגנה ויראנה זרות, רוח עועים נאצל ממוחה האנוש ויתיצב לפניה כמי חי כמו חרון, אצבע אלהים היתה זאת לה, הנותן לאיש ואיש כגמול ידיו והמיסר גם אותה כדי חטאתה.

והחסידות שבה גם הפעם לשפוך את רוחה עליה ולצודד ברב כח את נפשה הקשורה בדרכי הדור ההולך והשוגה במחשבות הבל על אדות הדת והחיים. לא! לא אֵלה שמעו אזניה כי אם חזון שוא בא לצחק בה; אז התנערה מפחד לבבה ותשחה דאגתה בקרבה ותשב אל לבה, כי לא על המרותה את פי אישה בצוותו אל ביתו מצאה אותה הרעה, אחרי היות דבריו נוטים מחקות אבות ומדרכיהם הטובים אשר הורישו לבניהם. הלא היא שמה לאל דברי פי איש העוברים כצל למען הקים את דבר אלהים אשר אין חליפות לו. אמנם הגיע אליה ואל ביתה כמעשה החטאים זעומי אלהים, אך הלא בגלל דרכי המת ותהפוכותיו מצאוה כל אלה. הן הוא הלך עם אלהי אבותיו בקרי, ויהי ראשית חטאת לביתו, וינסה את אלהים בחנכו לבנו על פי דרך חדש וזר לא שערוהו אבותינו

התמימים; כי שלחו אל בין הגוים ויכל בהבל ימיו ללמוד ספרים חיצונים ולדבקה בם כל הימים, תחת אשר ישב במקומו בתוך עמו הוא והנערים העברים אשר כגילו שבת אחים יחד והגה יומם ולילה בתורת ה׳ ובספרי קדש והסתופף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כחק לבני ישראל מאז. העל זאת לא יעשן אף ה׳ בו ובביתו ורבצה בם כל האלה?

ככה היתה העניה הזאת סוערה ומטרפת בין שתי מערכות מחשבותיה אשר השתערו על לבה בעים רוחם מזה ומזה פעם בכה ופעם בכה חליפות ויהלמוה ויהממוה מהומה גדולה. אז זכרה בצרת נפשה את האיש אשר נחשב גם הוא לחכם ונבון דבר כאישה, את קרובה אשר הכלימתהו תמרורים בבאו אל ביתה יום אחד עקב אשר אמר להשיבה אל חובתה, ואשר לא יסף עוד לראות פניה מן היום ההוא והלאה; ותאמר ללכת אליו לדרוש בעצתו.

זממה ותעש, ותבלג על רגשת לבה ותלך אל קרובה. והוא קדם אותה ברצון וייטב את פניו אליה, אשר לא פללה ולא קותה כי כן יעשה לה. אך כמעט ישבה לפניו והנה יצאה מאתו בלב נשבר ונדכה מבראשונה. עצתו אשר יעץ אותה היתה נוראה ומוזרה, לא האמינה לשמועתה, וכדברו אליה רעמה פנים ותתן קול פחדים כנואשת ותמהר ותנס מביתו מנוסת חרב.

ואולם העצה היעוצה היתה טובה ונכוחה, עצת נפש דורשת טוב לשארו, עצת איש יודע מבין בהליכות עולם; הן דוד עודנו צעיר לימים בעת ההיא ולקחו חרש עמו; ומדוע לא ישוב להשלים חקו בלמודיו ולהציב לו יד בדרך החיים?

וצרת נפש האשה ורגזה גברו למעלה ראש, שניה צללו בפיה וכלה נשערה מאד והיא נסה כאשר ינוס איש מפני הארי. העתה תאות לאיש לעשות כדבר הזה? דמיה התגעשו בקרבה, עורקיה רתחו ולא דמו, ונגד עיניה אך חשך וערפל. גם המחשבה על אדות הדבר הזה היתה בעיניה כמחשבת בליעל, כעון פלילי לאל ממעל. אם אמנם השיחה עם לבבה רגע אחד על דבר אשר לא עשתה את דברי בעלה האחרונים, הן רב מאד הדרך בין רעיון מועף ביעף ובין צאתו לפעלת אדם. לא! לא תקום ולא תהיה! רוח החסידות אשר עליה ומחשבות הבל הקשורות בלבבה לא נתנוה לפרוץ עליה פרץ כזה.

והתמהון והשממון וקצר היד שבו לפעמה ולבהלה, והיא שבה להיות עזובה וגלמודה, נאבקת עם רעיוני רוח ותחבלות אשר אין ידים

להנה. ודוד בן יקירה הלך תמם וידל ויבול כנבול עלה מעין בימי הסתו, ואין מושיע.

ה.

עוד אם דוד יגעה בדי ריק ומיאשת את לבה על כל עמלה מבלתי יכלת, והנה נמצא לה עוזר מבלעדיה.

כי כראות נושי בעל הרחים כי הוביש מבטם באבוד שארית הונו בענין רע, קראו עליו אל השופטים באמרם הוא הצית אש בבית הרחים, וזה להם האות כי גם מתמול גם משלשום היה אך למטה. אות כזה הלא דבר הוא אשר ישפוק לשית עליו חטאת, אך באמת היה האיש נקי כפים ולא ידיו הבעירו את הבערה אשר גם הועל לא תועיל מאומה להותו כי אם להכרית לו כל שריד עור. ואולם השופטים אשר לא יראו ללבב כי אם לאותות, שמו פניהם לדרוש ולחקור הדבר, וחותן דוד נתפש ויושם במשמר עד יצא לאור משפט. ובכן נשברו אנשי ביתו משנה שברון וכמעט היו בכל רע בהלקח לעת כזאת מגנם מעל ראשם.

אז התעוררו אנשי חסד ויאמרו לשום שלום בין איש לאשתו, להשיב לב אב על בניו ולקומם הריסות הבית אשר לקח אדוניו ומשענתו. אמנם כי דוד היה הצדיק בריבו וחותנו הרשע, אך הלא הוא ירצה עתה עונו, ואיש יהודי לא לנצח יטור.

הראשון אשר נסה לדבר שלום אל דוד ואל אמו העיר כל חמתם ויזעמוהו ויענוהו מן הסערה, ועוד מעט וגרשוהו מעל פניהם אך פתוח פתח שפתיו עמם; וגם לא הרבה התאמץ לדבר על לבם, ויצא מאת פניהם ריקם לעמת שבא. גם השני הבא אחריו לא הצליח להם. דוד לא אבה ולא שמע לעצת שלום, לא הוכיח ולא נוכח את כל, כי אם זה דברו וזה כל ישעו וכל חפצו להפרד מעל אשתו לצמיתות. ואמו ששה כי מצאה אזן שומעת לשפוך את כל לבה ומרי שיחה. סובב סובב הלך רוח פיה, שפתיה נעו רעמו ולא דמו, ותחרף ותקלל ותשלח ברקים על אנשי חרמה, ומלאכי השלום, בושו, נואשו, שבו ריקם.

אך הנה אנשים קשי ערף, מפצירים ושוקדים בדברים כאלה, ואף כי שלומי אמוני ישראל בבא לירם דבר טוב לפני האלהים, בעשית שלום בין איש לאשתו. חכמינו יגידו על אהרן כי לא רחק גם מדבר שקר למען השיב לב איש על אשתו ולב אשה על בעלה. ויהי אהרן

הכהן למופת בדבר הזה לכל יראי אלהים, ותגדל המצוה הזאת בעיניהם עד מאד.

ומלאכי השלום שקדו על דלתות דוד ואמו, זה יוצא וזה בא, איש איש ינסה היצלח חפץ ה׳ בידו, ואיש איש ידבר דבר, יכפה אף, יתקע יתד לסכת השלום. והאדם יסודו מעפר, ולבו לב בשר, גם כי הקציפוהו, המרו את רוחו, קדחו אש באפו; ברב דברים יגיעו החצים אל המטרה, ורפתה הרוח הקשה ונע הלב האמיץ והאזן הערלה תפתח ושמעה והקשיבה אמרי נעם ובאו כמים בקרבו והפכו לו לב אחר.

כזאת היתה לדוד ולאמו. מעט מעט שככה חמתה, רך לבבה, קהה הקוץ המכאיב. גם דוד נח מזעפו ובהגיגו לא בערה עוד אש קנאתו. האנשים הדוברים בהם השכילו פיהם, התאמצו לשנות פני המעשה הרע אשר נעשה עמו, להקטין עון, להליץ אשם, באמרם חותנו היה בעת ההיא מר ונמהר, משגע ממראה עיניו, ולא ידע נפשו. גם לחותנתו ולאשתו בקשו ומצאו זכות, כי אמנם גם דוד, הצדיק בריבו, היה פחז כמים ומהיר משפט, אשר על כן היה נסבה גם הוא להחשיך עצה ולספות על רוח הקנאה ההוללה אשר תפשה את כלם יחד בלבם ברגע האנוש ההוא. סוף דבר שפתי דוברי השלום נטפו דבש וחלב, וימתיקו את מרורות השנאה וימחו מעט מעט את הזכרונות הרעים. ואם דוד, אשר קצר ידיה היה כרקב בעצמותיה, נלחמה בקרבה מלחמה כבדה וגומרת, ואחר ראתה ותבן כי לא לה להקשות עוד ערפה וכי לא תוכל עוד לחזק ידי בנה להוסיף מרי והפצר. ודוד רוזן כראותו כי אין מתחזק עמו החל לפסוח על שתי הסעפים ולשית עצות בנפשו, ורפיון רוחו מזה ולבבו הרך והטוב מזה הכריעו את כף המאזנים. וידרש לרודפי השלום ויעש את הדבר הקשה אשר שאלו ממנו וישב אל בית חותנו.

וחותנו שלח לחפשי עוד מעט, כי יצא משפטו לאור, אך נושיו נקשו לכל אשר נמצא לו עוד וינערו אותו מביתו ומיגיעו. והעני אשר הקריב לבוא אל ביתו, הרך לבו; ותחת הרוח הקשה באה רוח עצה והשכל על דבר; ויועץ וישאל סליחה מדוד והחתן וחותנו התרצו איש אל רעהו.

מפני הרעות הבאות על בעל הרחים הזקין בלא עתו, וגם היה היה לאיש מתקדש ומתחסד מרבה צום ותפלה, כי דמה להפיק רצון מאלהים בדרכיו אלה ושב את שבותו. וגם דוד החרה החזיק אחריו, כי נתן מרוחו עליו וכי הועילה שבתו שומם וגלמוד ירחים רבים להטות

לבבו אל הדרך הזה ונטותו אחרי הנעלם שבה נעורה בקרבו, וכהתעוררה כן ישקוד להתהלך לפני האלהים ולהוסיף מחל על הקדש.

וחותנו הטה אותו לכל אשר חפץ. הדבר אשר לא נאות לו דוד לו הקשה אליו, נעשה לרצונו קל מהרה בלכתו עמו בשלום ובמישור; עד היות דוד בידו כחמר ביד היוצר. והוא הוא הדבר אשר בקש בעל הרחים. כי החל החלו העני והמחסור לשקוד על דלתותיו, והיה דוד לו ולביתו למחיה, כי אך עמו מקור חיים לכלם. אף ערמתו עמדה לו.

אז החל פרק חדש בחיי דוד. האיש הזה אשר לא היה בעמל אנוש מימיו וכאחד מבני האצילים היה משכים ומוצא את הכל נכון לפניו, גם שלחן ערוך גם כסף לכל מחסורו, מבלי שום לב למוצאם, יעבוד מעתה בלחם ויכלכל מיגיע כפיו גם את אשתו ובניו וגם את חותנו וחותנתו, יבמו ויבמתו. ויהי כי ידע אשכנזית ורומנית ומעט צרפתית וגם קנה, בעבודתו אשר עבד בבית הרחים, ראשית דעת במערכת ספרי מסחר, וימצא לו משמרת כותב מכתבים ועורך ספרי מסחר, ובעת היותו נקי מעבודת משמרתו יערוך פעם בפעם מכתבים לאנשים יחידים, אשר נתנו על ידו.

בכה היה לחם חקו נאמן לפניו; אמנם כי ימי השבע והשפע הראשונים, ימי „אכל ושבע והותר”, לא היו לו עוד, נחת שלחנו לא היה מלא דשן כקדם, אך לא שם לבו לכל זאת. דוד לא היה רחב נפש ולא בקש לו גדולות, כי אם למצא מרגוע לנפשו המתעבת רעש ורגז וחיי מהומות; ואך זאת היתה לו כי נעתר לדורשי השלום לעשות מישרים עם חותנו. ובהתיצבו על הדרך הזה, הטוב והכשר לפניו לפי רוחו, היתה לו תקוה לעשות ולהצליח, להציב לו יד בחיים ולשכון בטח ושאנן כאשר בלבבו וכנפשו. אך לדעתו קרה מקרהו בית ארונים קשה, איש אשר כספו הרימו מן העפר מבין חשבים ויעניקהו גאוה להתגדל בזדון לבו על כל סביביו. ואשר אין לו כסף היה בעיניו תולעת ולא איש, אשר איננו שוה כי ישים אליו לב. ויותר מהמה דרך האיש הזה ברגל גאוה על אנשי מעשהו ויתאנה להם בכל עת למען הודיעם את גדלו ואת ידו החזקה ולמען הראותם כי הוא הנגיד והמצוה והנותן לחמם; וימרר גם את חיי דוד, וימצא עליו תנואות בכל מעשיו והוכיחהו לבקרים ופעמים רבות יחרפהו וישם כבודו לכלמה נגד חבריו. לו קרה אותו כמקרה הזה בימים הראשונים, כי עתה השיב שבעתים אל חיק

אדוניו וישליכהו אחרי גוו אותו ואת משמרתו, גם כי יחסר לחמו בגלל הדבר הזה; אך עתה כבר נכנע בעמל לבו ויסכן עם כל פגע רע. הפגעים אשר מצאוהו אחד אחר אחד, חזיונות לבו אשר היו לו למפח נפש, וכל הרעה הבאה עליו ועל ביתו ועל בית אשתו, פקחו את עיניו לראות אך עמל ואון בכל, וישימוהו לשופט קשה; כל בני האדם היו בעיניו רעים מבטן, כאיש כרעהו; ולמה זה ימיר את אדוניו באיש אחר, ומי יערב לו כי לא ימיר רע ברע ממנו, אין לו טוב אפוא כי אם לשאת על, וגם עשה כן וישא ויסבול, ויסבול וידם.

ואולם סבלו זה עולל לנפשו מאד; כי המר ויעצב את רוחו וישחהו בקרבו, ויהי אך סר וזעף, שומם ודומם, לא התענג על כל דבר, גם שיחות מרעים גם הגיון בספר לא היטיבו את לבו. ויש אשר ישב במושב רעים שעות תמימות ולא יפתח שפתיו עמם כמו דבקו אחת באחת, וכי ישאלוהו דבר ילטוש עיניו לדובר בו ולא יענהו מלים, או יטה ידו או יפטיר בשפה או יניע ראשו כאיש אשר הסתתרה בינתו. ויש אשר יקום ממקומו בפתע פתאום ופנה ערף אל האנשים היושבים עמו, ושם מצנפתו על ראשו והלך לו, וגם ברך לא יברכם לפני צאתו.

ורע עוד מזה דרכו בביתו עם אשתו ובניו. הס כל בשר מפני עצבו ורגזו, לא יכלו להרים יד ורגל, לצחק ולהשתעשע כדרך הילדים, כל המולה קטנה וקלה קדחה אש באפו, כל דבר קטן אשר יצא מפי אשתו שובבהו ויסערהו ממקומו.

ונטותו אחרי הנעלם גברה עליו עד להשחית. תחת אשר שקד לפנים על למודי חל ויהי לו כלחם חקו, מאס בהם עתה וישנאם תכלית שנאה; רגש הדת שב לפעמו בכל עז כאשר בימי הילדות הראשונים, וכשובו נחה עליו רוח יראת אלהים; ולא יראת אלהים טהורה השוקלת בפלס דרכי איש ומעשהו ומחלקת בקו אשר לה׳ ואשר לבני האדם, כי אם התחסדות קצונה, אמונת שוא ותפל אשר אין עמה דעת וחשבון, המהבילה את בעליה ושמה אותו כבהמה. התפלה הקצובה אשר יתפלל כל איש יהודי תמים באמונתו שלש פעמים ביום, ערב ובקר יבין הערבים, לא היתה עוד דיו; כי כאשר נטה רוחו מארח מישור כן ירבה תפלה וכן יחם לבו בהגיגו. ותקטן בעיניו תפלתו בביתו והלך בבקר בבקר אל בית הכנסת להתפלל בצבור, נכנס ראשון ויצא אחרון; ולעת ערב ייגע בדי ריק לאסוף לו מ נ י ן הביתה, כי אז ישעו האנשים איש איש בעבודתו ומעשהו. ברב הימים הרבה עוד להתקדש ולהתחסד, ויקל

בעיניו בית הכנסת וימירהו בבית מועד להסידים (קלויז), ששם היה אחד הצדיקים עושי פלא מתהולל ומשתולל בעת התפלה נגד המון הסידיו המעריצים אותו. ככה היה הולך חשכים, הולך ושב אחורנית, רוחו כהה בקרבו ומאור שכלו הועם; האיש הנאור וההוגה דעות נבער נטמה כבהמה.

כאשר היו בראשונה קשי אדוניו ולכתו עמו בקרי סבה להביאהו עד הליב, כן שבו היו הליכותיו אלה למוקש לו לשבור מטה לחמו.

כי בגלל הרבותו להתהלך לפני האלהים ולהתחסד עם הסידים אחר לבא אל בית מסחר ארוניו יום יום וישבור עליו חקו כאחד הרעים באנשי מעשהו. ואדוניו הרבה להוכיחהו ולהשמיעהו מוסר כלמתו ולא שמע ולא שם על לב, עד אשר יגע בו וישלחהו מעל פניו אחרי העתירו עליו דברי תוכחות והמון נאצות וגדופים.

ידוד לא נעצב הרבה על שלוחיו; וגם היה בשמח על צאתו להפשי; כי מעתה יכל להתחסד כל היום לכל אות נפשו באין על זרים על צוארו. וחותנו לא יכל לאמר לו מה תעשה, באשר הוא המהו אל הדרך הזה; ואשתו אמנם נרגנה באהלה, אך הוא כבר הסכין לבלתי שום לב אל תלונתה.

ידוד רוזן היה לעמוד התוך בבית מועד החסידים, ששם בחר התכתפף רב היום; רק לעתים השתכר עוד מעט כסף, כי הלא למד בשכבר הימים אשכנזית וצרפתית ורומנית, ודרשו אליו האנשים אשר יהיה להם מכתב לערוך באחת השפות האלה. אך הוא לא רדף אחר השכר; אם אנה האלהים לידו יקבלהו, ואם אין אין רע, לא ידאג ולא יתעצב, וכמו נדהמו כהו כל חושיו בקרבו.

ואמו אשר בימים הראשונים היתה שמחה לו נהג בנה בהסידות כמשפט הזה, נבהלה מראות אותו יורד ונדח בדרך חשך וחלקלקות כזה, ותתאמץ לעצור בעד הרע, כי ידע לבבה כי ברע הוא, ותעש כל אשר בכחה להשיבו אל דרך טובה ולרומם רוחו אשר שח בקרבו, ולא יכלה. מדי נסיתה דבר אליו יניע ראשו וענה אותה לאמר:

— נואש! עבר המועד, בדרכי החזקתי ולא אשנה עד אגוע.

לא הועילו כל תוכחות שפתים, לא הצליחה כל לשון לקום אתו למשפט, להשיחו או לפתוח פתחי פיו; כי החריש וילבש שממה ודום כאבן.

ואמו בכתה אותו בחייו, בכתה לזקוניה הרעים, ותשא נפשה אל

ה׳ המרבה להיטיב ולהושיע אולי יעשה לה ככל נפלאותיו, אך לבה נשבר בקרבה ובלילה בלילה נדדה שנתה, וחזיונות יבעתוה, ותמונות ובלהות אשר לא ידעה מה דמות תערוך להן. זאת היתה ראשית מוסרה על חטא שחטאה לבנה לגדור ארחו לחיים ולהוליכו נתיבות עקלקלות כאלה. בשלה ירד דוד פלאים; זאת ידע לבבה, הגידה לא כחדה, אף כליותיה יסרוה. אך לא שתתה עד כה את כוס התרעלה עד תמה, כי יש יום לאלהי המשפט, יום גדול ונורא מאין כמהו, אז תשתה תמצה את קֻבעת כוס החמה כלה. אז תקלל את יומה, תאור את עצמותיה היבשות לעת זקנתה, והתמוגגה בצרת נפשה על מות בנה בלא יומו עד רדתה אליו אבלה שאולה.

כי כן אחרית כל עושי מרחה בדעת או בבלי דעת, הרעה תיסר את בעליה ואולת אדם תסלף דרכו; משרש רעה יצא רע, ופרי האולת עמל ושבר ברוח.

ו.

ויהי בימי האביב בשנת תרכ״ז ומפלגת הליברלים, אשר הגיעה זה מקרוב לממשלה, אמרה להפיק רצון מן העם ולכונן כסא ממשלתה לארך ימים, לדבר הזה תראה לה אחת ה„שאלות״ הנקלות אשר תוכל להפוך ידה בה כטוב בעיניה ובעיני עם הארץ ולא תעורר עליה את הבוחרים; וגם בקשה ומצאה שאלה כשרה כזאת, היא שאלת היהודים. ובכן נועצו בסוד השרים לשוב להוציא את החקים הנושנים והנשכחים על אדות ה ר ק י ם (Vagabunden), והדת נתנה לשרי המדינות לבער אחריהם.

הדת הזאת יצאה כשואת רשעים על היהודים יושבי רומניה לשדד רבצם; שרי המדינות וראשי זקני הערים התחרו איש את רעהו לרדפם ולהדריכם מנוחה. ואף כי ביאסי ששם הפקדו פקידים, צידים, אשר ישוטטו בכל בתי ישראל ובכל רחבות וצדו אנשים „רקים״ במלכדת כצוד סוסים. ראשי בתי אבות, סוחרים ואנשי מלאכה ובעלי בתים מן היהודים נתפשו לעשרות ולמאות ויאספו אל משמר בלא משפט ובלא מצות פי שופטים. ובכל יום ויום נאסרו המונים המונים. גם אנשים רבים מהושבי העיר, „המתנדבים בעם״, נלוו על הפקידים והשוטרים לעזור להם, וישוטטו בשוקים וברחובות ויחטפו אנשים יהודים כל אשר נפלו בידיהם, בנקלה כנכבד לא הבדילו; כל בתי הפקודות וחדרי בית המועצה והיכל

השלטון נהפכו לבתי כלאים, ואנשים מעם הארץ אשר הסיתו אותם ביהודים במקהלות הומיות, היו לשומרי האסירים וב־ידיהם מקלות ומיטות. כל היגיעות אשר יגעו לעצור במשובת הפקידים העושים ביהודים כשרירות לבם, היו לריק; זקני העדה אשר בעיר ועיר לא שתו לבם אל השופטים אל דורשי המשפט ולא השליטום לשום משפט לקו. אחד מדורשי המשפט, כביר כח לבב מיתר רעיו, עמד בפרץ לפני ראש הזקנים וישאל ממנו בחזקה לשלח את היהודים האסירים לחפשי או להקריב את משפטם לפני השופטים אם באמת רקים ופוחזים הם. אך הראש השיב את פניו וגם קרא עליו קהלה גדולה ליראו ולבהלו, כי נמלא האולם פתאום בדברו המון רב אשר התגלגלו מתחת שואה כפרץ מים ויפערו עליו פיהם בקול שמה ושרקה. גם בעלי בתים וסוחרים נוצרים, נבחר העם וזקני הסינט זעקו חמס אל שרי הממשלה על השערורות הנעשות ליהודים, ולא היה להם שומע; רב האסורים, ובהם אנשי מלאכה, סוחרים וגם בעלי בתים, שלחו מן העיר ואיש לא ידע איכה נעשה להם ואנה הובלו; רק מעטים בהם לקחו מעצר למשפט.

ודוד רוזן אז בן שלשים ושתים שנה, אך מראהו כמראה זקן מלא ימים. ובגדיו המגאלים והמטלאים, וזקנו הסבוך, ושערת ראשו הפרועה, ופניו אשר לא מטהרים וקומתו הכפופה, ויותר מהמה התרפותו מכל מעשה ומכל חפץ למען עזוב את הכל על משפט אלהים החרוץ, אשר שמה אותותיה על מצחו, כל אלה התוו אותו מכל אחיו בעיני האנשים העתים אשר יצאו לצודד נפשות פורחות. ויהי היום לפני בוא השמש, ויעבור אצל פנה נשכחה ויסר אל בית כנסת מסתתר בירכתים להתפלל בו תפלת הערב, וכצאתו באחרונה לבדו כמשפטו והנה נסבו עליו המון אנשים ויתפשוהו ויסחבוהו אל בית הפקודות הקרוב, סחיב וחלק לו חבלים איש כמתנת ידו, ושום אותו במשמר.

שם התקומם לשוביו ויתפתל עמם נפתולי אלהים ויגעש וירעש יזעק חמס על האסרו בלא משפט. אך שפעת מכות יד ומהלומות אגרוף השביחו מהרה שאונו, והשב רוח בינתו אליו וכל יצוריו המתגעשים ראו מנוחה כי טוב. שארית חמתו ושארית כחו כלו לריק והוא צנח על מושבו בתמהון לבב, ואחר שכב על מצע התבן אשר הורהו אחד השומרים במרחפת רגל, והוא כשה לטבח יובל לא צעק ולא השמיע עוד קולו.

ובביתו לא פקדהו איש, כי הסכן הסכינו את דרכיו המוזרים וידעו כי כזה וכזה יתחמק פעם בפעם והתמהמה בבית הכנסת או בבית אחד

קרוביו. ואך מקצה שלשת ימים, כבוא אמו לראותו והנה איננו, יצא לבם ויחרדו איש אל אחיו. ויצאו איש לעברו לבקשו ולא מצאוהו. וחותנו הלך אל בית המועצה לחקור ולדעת אם לא נפל בידי הפראים תופשי היהודים בהמון; אך לריק יגע, כי איש לא אבה לשמוע לו ואף כי לתתו לדרוש אחריו בתוך האסורים.

ורבים מן הנקובים רקים ופוחזים עמדו לפני השופטים וכמעט כלם יצאו נקיים בהשפטם, ויש מהם אשר היה להם המליץ הרומני איש החסד Jepureanu לפה ויוצא לאור צדקתם במדברו המהלל עד היום הזה. — רק על עשרה יהודים, אשר לא יכלו להגיד מעשיהם ומשלח ידם, הרצו משפט להגרש מן הארץ.

ודוד רוזן הנבעת והנבהל מתגרת ידי מעניו, נפעם כלו ולא שת לבו לכל הנעשה ולא לקח עמו דברים לענות לחוקרים אותו, כי אם עמד ויצפצף ויהגה דברי תפלה ותחנה, תחת אשר ינסה לצדק נפשו ולהעיד בו את אנשי ביתו. ובכן הרשיעוהו השופטים וגורלו נפל בין העשרה ההם. וישלחו אותו ואת תשעת חבריו למען גרש אותם מן הארץ דרך גלץ, אל מעבר לנהר דנוי. ויעבירו שומרי החוף הרומנים אותו ואת חבריו את הנהר, והשומרים התוגרמים לא עצרו להם להציג כף נגלם על האדמה; אך בהודע הדבר לשלטון הגבול השיב אותם על עקבם באשר אינם נתיני תוגרמה. כמעט עברה העברה הנושאת אותם את הנהר שנית, ובטרם תקרב היטב אל החוף ואנשי המשמר הרומנים הדפוה לאחור בכלי נשקם ולא נתנו את נשואיה לעלות, כי כן צוו אותם. העברה התנודדה, נהפכה על פניה, ועשרת היהודים נפלו המימה, וילפתו ויפרשו ידיהם לשחות ולהמלט. וגם אמנם החזקים בהם מלטו את פשם ויצאו לאור באור החיים; רק שני אנשים, האחד זקן וחולה והשני, דוד רוזן, אשר כשל כחו מצום וממוסר אכזרי ולבבו תעה וידיו רפו, רק המה לא יכלו להמלט. כמעט חתרו לעלות אל העברה התוגרמית, אך ידיהם נדחו וכחם עזבם והשבלת שטפתם, עוד רגע אחד יגעו בדי ריק ואחר ירדו במצולות, מקום שם חדלו רגז. מדי האבקם עם השטף עמדו אנשי המשמר מנגד ולא הרימו את ידם ואת רגלם לרוחתם לישועתם. אניה אוסטרית אשר יצאה להציל את הצוללים אחרה מן המועד, דוד ררוזן והזקן לא נראו עוד על פני המים, כי מצאו מרגוע לנפשותם בתוך המון הגלים.

עודם מבקשים את שני האובדים ואם דוד, אשר נודע לה באחרונה

כי הובל גלצה, באה העירה ומכתבי מליצה בידה, אך לא יכלה לראות עוד כי אם את נבלתו.

ותפול האמללה על פני המת, ותאמצהו אל לבה בחזקה ותאנח ותילל ותזעק זעקה גדולה ומרה ותקראהו בשם, ובן שעשועיה שכבה טפחתהו ורבתהו ותשאהו על כפים ותחרד אליו חרדה גדולה עד מאד כל ימי חייו, לא יכל עוד לענות אותה. על קרש קר שכב סרוח וגוו נקשה כאבן, רק עיניו עודן פקוחות לרוחה כאשר בעת מותו. העינים הנדעכות האלה היו כנטויות אל מול פניה וכמו קראו אליה את הדברים אשר קרא בעוד היות לאל ידה להשיב רגלו מדחי ונפשו מני שחת:

— הכרע הכרעתני, אמי, ואת היית בעוכרי!

תַּנְחוּמוֹת הַשָּׂטָן.

בִּמְקוֹם הַצִּיר הַדְּרוֹמִי, קִרְבַת אַרְגֶּנְטִינָא
מְקוֹם מִדְבָּר וְצִיָּה, אֵין עִיר, אֵין מְדִינָה,
גַּם שֶׁמֶשׁ אֵין שָׁמָּה, קַרְנֶיהָ כְּבָר כָּבוּ,
גַּם כָּל חַיְתוֹ טֶרֶף הַמָּקוֹם עָזָבוּ —
עַל רֹאשׁ הַר גָּבֹהַּ הַר קֵרֵחַ וּשְׁמָמָה,
כְּתֹרֶן גָּבֹהַּ וְנִשָּׂא בָּרָמָה,
שָׁם עוֹמֵד הַחשֶׁךְ וּפְרֻשׂוֹת הַכְּנָפַיִם -
הוּא בֹכֶה מִתְחַנֵּן לְיוֹשֵׁב שָׁמַיִם: ..

„הַצּוּר תָּמִים פָּעָלְךָ, שׁוֹפֵט תֵּבֵל וּמְלֹאָהּ!
מִי עָרַב אֶת לִבּוֹ לַחְשֹׁב עָלֶיךָ תּוֹעָה?
לֹא אֹבֶה לַחֲקֹר מַה מַּעְלָה מַה מָּטָּה,
מִי בָא בְסוֹד הַבְּרִיאָה כִּי יֵדַע מִשְׁפָּטָהּ?
הֵן תַּתָּה לַיְצוּרִים רַק דְּבָרִים נַעֲלָמִים,
אֶת מַעֲשֵׂה אֱלֹהַּ לֹא יָבִינוּ לְעוֹלָמִים;
אִם תֵּרֶא עַיִן רָאָה רַק זָרוֹת, תַּהְפֻּכוֹת,
הֲלֹא בְסָתוּם זֶה חָכְמָה, הֵן אֱמֶת בַּטֻּחוֹת.
הֵם מִסְתְּרֵי אֵל דֵּעוֹת, בָּם אֶרֶץ נוֹסָדָה,
חֻקֵּי גְזֵרָה וּבִנְיָה, הַרְכָּבָה, הַפְרָדָה.

כָּל פֹּעַל אֵל פָּעַל לְמַטָּרָה קוֹלֵעַ;
אַךְ גַּלּוֹת הַמָּסָךְ אֵין מֵבִין, יוֹדֵעַ;
גַּם קְצוֹת דַּרְכֵי אֵל מִכָּל חַי נֶעֱלָמוּ.
כְּדֶרֶךְ הָרוּחַ וְכוֹכָבִים כִּי רָמוּ.

אֶפֶס אִם עָלַי אֶרֶץ חֲלִיפוֹת וְצָבָא,
הִנֵּה, אֵל, לְעוֹלָם דְּבָרְךָ בַּשָּׁמַיִם:
שֶׁמֶשׁ עָמַד זְבֻלָה, תְּקוּפָתָהּ הִיא שָׁבָה,
גַּם כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם לֹא יְעַקְּשׁוּ דְּרָכַיִם,
כְּצֵאתָם מִיַּד מְחוֹלְלָם קֶדֶם מִפָּעֳלָם,
יִשְׁמְרוּ תַּפְקִידָם, יִסֹּבּוּ בְּמַעְגָּלָם;
וְעָלַי חֹק שָׁבַרְתָּ, שַׁתָּ כַּפֶּךָ,
לְהוֹרִידֵנִי פְּלָאִים, לְהַמְעִיטֵנִי בְּאַפֶּךָ!
הֵן טֶרֶם יָצַרְתָּ מָאוֹר וָשֶׁמֶשׁ
כְּבָר פָּרוּשׂ אָז הָיָה הַחֹשֶׁךְ, הָאֶמֶשׁ;
בְּכוֹר נִתַּן לָאוֹר, גְּבִיר לוֹ עַל אָרֶץ,
בַּל יָעֹז, בַּל יִגְבַּהּ, בַּל יִפְרֹץ פָּרֶץ...
כֹּה הָלְכוּ רֹב דּוֹרוֹת חֲשֵׁכִים, אֵין אוֹרָה,
וַיֵּדְעוּ — אֲנִי רִאשׁוֹן, לִי מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה;
הָאָרֶץ אָז נִתְּנָה בְּיַד חֲשֵׁכִים, מוֹרְדֵי אוֹר,
לִשְׁפֹּךְ מֶמְשַׁלְתָּם לָהֶם קָרָא אָז דְּרוֹר.
אַךְ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, הָהּ, בּוֹגְדִים בָּגָדוּ,
לָאוֹר יַעַבְדוּ, כִּי כֻלָּם מָרָדוּ;
בּוֹ חָכְמָה יַכְתִּירוּ, גַּם בִּינָה וָדַעַת,
כָּל מָרוֹם וְנִשְׂגָּב, כָּל נֹעַם וָיֹפִי,

וּשְׁמִי — לַחֲרָפוֹת, לְסֵמֶל כָּל מִגְרַעַת,
מַזְכֶּרֶת כָּל אָוֶן, כָּל חַטָּאת וָדֹפִי.
רַבִּים לוֹחֲמֵי חִנָּם גַּם פֹּה גַּם שָׁמָּה,
לְחַבֵּל מַעֲשֵׂי יָדַי הֵם יוֹצְאִים בְּיָד רָמָה;
לְבַלְּעֵנִי יִשְׁאָפוּ, עָשׂוּ בִּי נְקָמָה —
הָהּ, אֵל מֶלֶךְ נֶאֱמָן, שׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ,
שָׁמַיִם כִּסְאֶךָ אֲמִתְּךָ — מָה רָמָה!
הֲכָלָה לִי תַּעֲשֶׂה, כִּלָּיוֹן וָקֶרֶץ?
עַל מֶה שָּׁוְא הָיִיתִי רִאשׁוֹן לַיְצוּרִים?
אַיֵּה בְּכֹרָתִי, אֵל תֻּמִּים וְאוּרִים?!"

„— מִי זֶה יַכְבִּיר מִלִּים, בְּלִי דַעַת יְדַבֵּר סָרָה?—"
קָרָא קוֹל נוֹרָא לַחֹשֶׁךְ מִן הַסְּעָרָה.
וּשְׁאוֹל רָגְזָה מִתַּחַת, מִמַּעַל — שָׁמַיִם
וּמִסֵּתֶר הָרַעַם, בֵּין מִפְלְשֵׂי עָבִים,
הֵגִיחַ הַשָּׂטָן — הוּא מָלֵא עֵינַיִם,
רוּחוֹ נַחַל גָּפְרִית, פִּיו חוֹצֵב לֶהָבִים —
וַיִּפְתַּח אֶת פִּיהוּ וַיֹּאמֶר בִּגְעָרָה:
„אֲנִי בְכוֹר שָׂטָן, בַּכֹּל יָדִי מָשְׁלָה,
מִי זֶה עָרַב לִבּוֹ לָשׂוּם בִּי תָהֳלָה?
שָׁוְא בִּינַת הַיְצוּרִים, אַךְ הֶבֶל יֶהֱמָיוּ
מֵהֶם נִצְפְּנָה עִתָּם, בַּל יֵדְעוּ, יֶחֱזָיוּ
כִּיצוּרֵי הַבָּשָׂר כֵּן יְצוּרֵי הָרוּחַ,
לְאִישׁ יֵמַר חֶלְקוֹ וְנַפְשׁוֹ תָּשׁוּחַ.
זֶה יְקַנֵּא בְרֵעֵהוּ אֲלָפָיו, רִבְבוֹתָיו,
וְקִנְאַת רֵעֵהוּ בוֹ כְּרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו

עֵין אָדָם רַק תַּחְמֹד אֶת שֶׁל רֵעֵהוּ:
מַעֲמָדוֹ, מִשְׁלַח יָדוֹ, מַאֲכָלוֹ, מִשְׁתֵּהוּ;
כֵּן תִּרֶב הַוָּתוֹ, גַּם יָקוּץ בְּחַיָּיהוּ.
לוּלֵא קִנְאַת אָדָם בְּרֵעֵהוּ וְגוֹרָלוֹ,
כִּי אָז יָרֹן חֶלְקוֹ וְיִשְׂמַח בַּעֲמָלוֹ.
גַּם צְבָא הַמָּרוֹם בַּסְּפִירוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת
לֹא יֵדְעוּ כָל שֶׁפֶק וִיבַקְשׁוּ חִשְּׁבוֹנוֹת.
הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדוֹלִים: שֶׁמֶשׁ, יָרֵחַ,
גַּם קְטַנֵּי הַמַּזָּרוֹת: כְּסִיל, כִּימָה וָעָשׁ —
לֹא אֶחָד בָּהֵמָּה, שֶׁבְּחֶלְקוֹ שָׂמֵחַ,
קִנְאָתוֹ תֹאכְלֶנּוּ כָּרָקָב, כָּעָשׁ.
אִישׁ יָרִיד בְּשִׂיחוֹ אַף יֶאֱנֹק מָרָה,
כִּי לוֹ הֵמַר שָׂדַי וְנַחֲלַת רֵעוֹ שָׁפְרָה;
וְגָדֵל הַקִּנְאָה הָאֵיבָה אָז יֶרֶב,
עַד לִקּוּי הַמְּאוֹרוֹת, עַד עֲוֹנוֹת חֶרֶב...
גַּם אַתָּה מְקַנְּאָה רַק תַּכְבִּיר אֲמָרִים,
אֶת צֵל כְּבוֹד הָאוֹר רָאִיתָ כְּהָרִים;
אַךְ בֹּאָה עַד חִקְרוֹ, הָבִינָה תְכוּנָתוֹ,
וְשָׁמַעְתָּ אֶת שִׂיחוֹ וְיָדַעְתָּ תְנוּאָתוֹ.
כְּמֹהוּ כָּמוֹךָ יְדַבֵּר גְּבֹהָה, גְּבֹהָה,
עֵת רָעָה הִיא, יֹאמַר, מֵאֵין כָּמוֹהָ,
לַשָּׁוְא שְׁמוֹ יַזְכִּירוּ, בִּכְבוֹדוֹ יִתְיַמָּרוּ,
בְּלִבָּם בּוֹ מָאָסוּ, בַּחֹשֶׁךְ בָּחָרוּ;
כְּבוֹדוֹ גָּלָה מֶנּוּ, עָשָׂה לוֹ כְּנָפָיִם!
לְנֹגַהּ אוֹר מַתְעֶה, אֲחִיזוּת עֵינַיִם,

לֹא מָתוֹק, לֹא חַם, לֹא יָפִיץ קַרְנַיִם,
יֵלֵךְ הֶהָמוֹן, יִכָּשֵׁל בַּצָּהֳרָיִם!
הֶהָמוֹן, שֶׁתָּמִיד יִשְׁתַּחֲוֶה לָאוֹר,
יִתְקַדֵּשׁ, יִטַּהֵר אֶל חֹפֶשׁ וּדְרוֹר,
הוּא הוּא בְּמוֹרְדָיו, שָׁב אָחוֹר לֹא פָנִים,
לִמְלֶכֶת הַשָּׂטָן הוּא עֹשֶׂה כַּוָּנִים.
כָּל הַחֹשֶׁךְ לִצְפוּנוֹ, וְעַל מִרְמָה יָחַשׁ,
כָּתְנוֹת אוֹר יִלְבַּשׁ, לְמַעַן הַרְבּוֹת כַּחַשׁ;
לְמַעַן תְּפֹשׂ לֵב וּלְצוֹדֵד נְפָשׁוֹת
יָשִׂים לוֹ מַסְוֶה שֶׁל פָּנִים חֲדָשׁוֹת.
כָּל מוֹלֶדֶת תָּפְתֶּה, כָּל רִשְׁעָה נִבְעָרָה,
מֵרֹאשׁ יְמֵי הַחֹשֶׁךְ עוֹדֶנָּה נִשְׁאָרָה,
רַק לְבוּשָׁהּ הֶחֱלִיפָה, לְשׁוֹן עֲרוּמִים בָּחָרָה.
כִּי שַׂמְתִּי לַחֹשֶׁךְ מְקוֹם מַטֶּה מוּסָדָה,
לֹא יִירָא מִשֹּׁד, לֹא יֵדַע קְפָדָה.
אֵין דָּבָר נִצָּב לְעוֹלָם לִבְנֵי חֲלוֹף,
לְכָל תִּכְלָה יֵשׁ קֵץ, לַכֹּל מָחוֹז וָחוֹף,
קֵץ גַּם לַחָכְמָה, לֹא לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת,
מֵחֲדָשָׁה שֶׁבָּאָה הַיְשָׁנָה יוֹרֶדֶת,
אַךְ—חֹשֶׁךְ, לֹא תֶחְדַּל, דּוֹר דּוֹרִים שְׁנוֹתֶיךָ!
וּמַה לְּךָ הַצְּדָקָה לִזְעֹק לֵאלֹהֶיךָ?! —"

וַיִּנָּחֶם הַחֹשֶׁךְ וַיֵּשֶׁב בִּמְנוּחָה,
וַיּוֹלֶד לוֹ בָּנוֹת, הַמַּרְבּוֹת מְבוּכָה,
הַפּוֹרְשׁוֹת מֶמְשֶׁלֶת הַחֹשֶׁךְ בָּאָרֶץ,
לַהֲשִׁיבָה לַתֹּהוּ פּוֹרְצוֹת הֵן פֶּרֶץ.

הַקְּטַנָּה „קִנְאַת־עָם", „אֲנַרְכִיָּה" הַבְּכִירָה,
כָּל אַחַת לַשִּׂנְאָה לְשׁוֹנָה הַגְּבִירָה,
כָּל אַחַת לַנְּבָלָה קָרְאָה „לִמּוּד", „שִׁטָּה"
וְעַל רִגְעֵי הָאָרֶץ אָוֶן הֵמִיטָה.
וְאֶל הַלִּמּוּדִים בְּאוֹת דַּעַת עַל מֵצַח
יָצְאוּ לֶאֱזֹר זִיקוֹת, לִשְׁפֹּךְ דַּם בְּרֶצַח;
מִבְּנוֹת תִּפְתֶּה אֵלֶּה תֵּצֵא תּוֹרָה חֲדָשָׁה:
לִגְזֹל וְלִרְצֹחַ וּלְהַכּוֹת בְּאֶגְרֹף רֶשַׁע.
גַּם בְּאֶרֶץ שָׁלוֹם תַּעֲמֹלְנָה לָטַעַת
נִטְעֵי רוֹשׁ וְלַעֲנָה בְּשֵׁם פְּרִי הַדַּעַת...
אָכְלוּ גַּם פְּרָיִם וַתָּבֹא מְבוּכָתָם.
וְחַכְמֵי לֵב נִלְאוּ, הִתְבַּלְּעָה חָכְמָתָם,
לְקַדֵּם פְּנֵי הַנֶּגֶף, לְרַפֵּא מְשׁוּבָתָם.
סַעֲרַת חֵמָה יָצְאָה לְהַרְתִּיחַ לְאֻמִּים,
לָשׂוּם רֶסֶן מַתְעֶה, לְהַפְרִיד בֵּין עֲצוּמִים.
אֵלֶּה בְּנוֹת הַחֹשֶׁךְ נוֹתְנוֹת לוֹ שִׁלּוּמִים
וַיִּקָּרֵא בָהֵן שְׁמוֹ, לְהָשִׁיב לוֹ נִחוּמִים...

ווילקאמיר. — רפאל גרושקין.

לְנֹגַהּ הַיָּרֵחַ.

יום חם נורא היה היום ההוא, אחד הימים אשר בהם תאמר ההשגחה העליונה להטעימנו בחיים מעין טעמה של גיהנם. באויר אין כל שנוי ותנועה, כל החי נלאה ונאלם דומיה, השמש מכה בכל תקפה בראש כל איש בלכתו בדרך, והחם מכביד את נשמת אפו בשבתו בביתו. רוח האדם תקצר, ונחת לא ימצא לו בכל אשר ילך ובכל אשר יעשה, כי נפשו תקוץ בכל. רק לאות ועיפות ירגיש, ונטיה עצומה לעצלות ולבטלה. ידיו תשפלנה, שמורות עיניו תכבדנה, וכל גוו נרפה ומתחלחל.

ובעבור יום כזה ולילה יאתה, ושמש תעלם, וחם יאסף, ורוח צח הרישית תצא מגנזי אויר ארצנו הנפלא להשיב רוח עיפים ולהחזיר נשמות נלאים, מי זה יעצר כח להתאפק מצאת החוצה לקראתה? הרוח הצחה, הקרירות, הרעננות, וריח השדה אשר ישאף האדם אל קרבו בעת כזאת, כל אלה אבנים שואבות הנה, אבנים שואבות המושכות אותו בכל חזקת היד ומוציאות אותו מביתו החוצה.

ואנכי, עיף ויגע מעמל היום ומכבד האויר בחדר אשר ישבתי בו כלוא וסגור בין קירותיו עד הערב, יצאתי לשאוף מעט רוח.

ורוחי עודנה כנרדמה ונדהמה מעיפות היום, ותתן לרגלי ללכת. ותלכנה באשר תתהלכנה, ולא אל אשר תשאן „הרוח״. ואלכה דומם אחרי רגלי ולבי בל עמי.

לא ידעתי נפשי, לא ידעתי איזו הדרך באתי הנה, ומה מדת הזמן אשר שהיתי בדרכי; רק זאת אזכרה כי בפקחי את עיני מתנומתי בהקיץ לקח המחזה אשר לנגד עיני את כל לבבי רגע אחד, עד כי חשתי בנפשי כאלו נפחו בקרבי חיים חדשים! מראה הירח היה כל כך נעים ומתוק לעינים, כל כך נחמד למראה, עד כי זמן רב לא יכלתי לגרוע עיני מפניו העגלים והחורים, ונפשי לא שבעה מראות במנוחה

השאננה ובמראה האשר והשלוה אשר יצק נגהו בנעים קסמיו על כל היקום מסביב. כי אמנם שוו נא בנפשכם... אך התוכלו לשוות זאת בנפשכם? העיפתם גם אתם ותלאו מאור השמש כמוני היום?— ובכל את, אחרי אשר אין דרך אחרת, שוו נא בנפשכם עד כמה שתוכלו לשוות לכם: מאור יומם ומנוחת לילה גם יחד! עין בעין הננו רואים את כל הדברים המקיפים אותנו לכל פרטיהם, גם בספר נוכל לקרוא עתה בכל אותיותיו הקטנות — ועינינו לא תלאינה ושמורותיהן לא תכאבנה גם בהביטנו אל הירח בעצמו, אל הכדור הנעים הזה המאיר לארץ ולישנים עליה ברחמים!

ורוח צח עובר על פני ומוחה את יתר רשמי עיפות היום מעליהם, וממלא כל הדרי לבי חפץ ותשוקה לשוב לעבודה ולעמל. וריח עולה מן האדמה, ערב ונעם וכל ראשי בשמים לא יערכוהו; ריח המתעה את האדם לחשוב כי דבר של ממש היא ופתוח יפתח את פיו כאומר לבלעו, הוא ריח גדילי החטים הצבורים שמה ערמות ערמות על פני חלקת הצורים. וקול דממה דקה עולה באזני, קול משק מים המשתפכים בלי הפוגה בדומית הלילה, הוא קול מי המעין הנופלים ממרזבו אל תוך הברכה החדשה ונקוים בה כל הלילה למען השקות בבקר את גנות הירק אשר בעמק, לתת חיים לכל הצמחים הרעננים וכח ועצמה לשאת את להט היום הבא.

כל חושי בי שבו נלכדו בחבלי הקסם השפוך על כל סביבי, כל חושי בי כמו נרדמו השתכרו לכל מראה העינים, והרחת הנחירים, ומשמע האזנים. והשנה, מכשפת הלילה, כבר החלה לארוג את קוריה חבליה על פני לישנני, אלה קורי העכביש הנארגים על פני כל הנרדמים בשיחות מני קדם... והנה קול אדיר וחזק, קול קורא בכח:

„וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי לְמַלְּאֹת פְּגִימַת הַלְּבָנָה, וְלֹא יִהְיֶה בָּהּ שׁוּם מִעוּט...״

בכל בתי נפשי הרגשתי אז מה רמה ומה נעלתה התפלה הזאת! ובכל לבי ובשרי, בכל רוחי וגוי, השתתפתי את אחי, כי אמנם מי מבני האדם ידאג גם לצבא המרום במרום אם לא אחי? ובכן יחד אתם נשאתי לבבי אל כפים לחלות ולחנן פני יוצרנו להתמיד לנו לילות נעימים כאלה אשר מוצאיהם מצא חיים.

והקול הולך וקורא:

„וִיהִי אוֹר הַלְּבָנָה כְּאוֹר הַחַמָּה".

אבל, אחי! אנה אנחנו באים? איה איפה נסתר מחמתה אם כדבריכם כן יקום? ואם שוב ישובו לנו „שלשת ימי אורה" כיום אתמול גם יומם גם לילה הלא אבדנו כלנו אבדנו! רק זאת אל נא תבקשו, אחי!

והקול הולך וחזק:

„וּכְאוֹר שִׁבְעַת יְמֵי בְרֵאשִׁית, כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה קֹדֶם מִעוּטָהּ"...

החייתוני, אחי! אם רק זאת אתם מבקשים, עוד יעמד לנו רוח והצלה. כי גם בשבעת ימי בראשית, אז לפני מעוטה, היתה הלבנה ודי ערבה ונעימה כאשר בלילנו זה, ונגהה הזך לא להט כאור החמה ביום אתמול...

אך מי המה אלה פה? מה יעשו פה אחי אלה בנשף בערב יום הגרנות? הגם המה עיפו כמוני וילכו אל אשר נשאום רגליהם?—אסורה נא ואראה.

ושמחתי זאת כי מצא אמצא לי רעים גם בבדידותי, חזקה אותי ותאמצני להוסיף ללכת.

והקול נדמה מעט מעט, והתמונות נדו נעו הנה והנה בצללים משך רגעים אחדים, אחר נחה שקטה ההמולה כלה, ודומית הלילה שבה לקדמותה.

עליתי על מדרגות אחדות במעלה ההר העולה לקולוניא הכפר, ואסב שמאלה אל מקום חלקת הצורים, אשר שמה הגדישים צבורים, וארא והנה אחדים מאחינו הספרדים יושבים להם על הארץ במעגל, איש איש לבוש פרמליתו [1] הקצרה על קפטנו [2], ומצנפת [3] שחורה ודקה מקפת את מגבעתו האדומה. ורגליהם משכלות [4] מקפלות מתחת לברכיהם כמנהג בני המדינה, ומפה פרושה על הארץ בתוך, ועל המפה כד מים

---

[1]) שם בערבית למעיל צמר קצר המגיע רק עד המתנים, ולבשוהו האנשים המכבדים על בגדם הוא הקפטן מתחת למעילם מעיל הצמר הארוך, למען ישאר על גבם מעין מעיל בפשטם את מעילם הארוך בביתם או בשבתם לאכול בבית אחרים ואולי זהו באור מלת „הפמליאות" הנמצאה בתוספתא כלים פ"ה מי"א.

[2]) בגד בד ארוך מהדק אל הגוף בחגורה.

[3]) Turban.

[4]) Gekreizt, וזהו פרוש „שכל את ידיו" האמור אצל יעקב, וכן הוא בערבית.

וכברות לחם, וקערות אחדות מלאות מלפפונים ושאר ירקות עשוים מלוחית [1], והמה יושבים ואוכלים סעודתם כדרך כל הארץ — לנגה הירח!

— ברוך הבא! קראו אלי בשמחה ויקומו לקראתי.

— ברוכים הנמצאים! עניתים גם אני במאור פנים. שובו נא רבותי למנוחתכם, ואל נא תפריעו עצמכם ממעשיכם.

— בכבוד! שבו לאמר, ובידם הורו על סעודתם הערוכה. שבה נא גם אתה אתנו. הן „צדיק על שלחן יבוא", יאמרו המושלים.

— „ולא יאכל", יכלו המושלים את דבריהם, עניתים בבת צחוק כבקי ורגיל באמרות-ההדור השגורות על שפתי אחינו הספרדים, ובכל זאת ישוב ישבתי לפניהם, והמעגל התרחב בפנותם לי מקום בינ'הם. ואשאלם על מעשיהם פה, אף כי לבי כבר אמר לי מה התכלית שבתם בראותי את הגדישים צבורים לפניהם ואיש אחר מבלעדיהם אין לשמרם.

— האם לא ירושלמי אתה? הטרם תדע כי עת הקציר ל נ ו עתה, ועלינו להבין כ ש י ר ה לאחינו שבירושלם?

ה„כשירה" או ה„קצירה" אשר לאחינו הספרדים, היא ה„השמורה" אשר בפי אחינו האשכנזים; לאמר: החטה השמורה משעת קצירתה מפני המים שלא יפלו עליה, ומשפט אחינו בני הארץ לקנות מאת אכרי הכפרים הקרובים לעיר את תבואת שדותיהם בעודה בקמה, לאמר: בהיות עוד הקמה על פני השדה יעמדו את בעליה על המקח, וקבעו מחיר לכל סאה אשר יוציאו ממנה, ולפי מספר הסאים היוצאות כן ישלמו להם, והמחיר יתר על מחיר התבואה בשוק, מפני העמל והטפול היתר אשר לבעליה בה. והיה בהגיע עת הקציר ויצאו אחינו אלה הכפרה למשך שבוע ימים או שבועים, כל ימי הקציר והדיש; ואם מלמדים המה ויצאו המה ותלמידיהם הגדולים, וישבו שמה יומם ולילה לשמור על הגרנות. ודוש לא ידושו את השבלים בהיותן בגרן, כי חבוט יחבטון בעליהן לעיני אחינו. ומכל משמר ישמרו אחינו אלה את האכרים לבל יביאו אתם לחם לאכול ומים לשתות, והאכרים אשר עיניהם אל בצעם ינסו אמנם לפעמים „להוסיף מחול על הקדש" בהעלם-עין אחרי זרותם את הקש, ובברי החטים השמורות תשרה לפעמים הברכה—בה בעת אשר

[1]) Salat וגם ביתר השפות לקוחה המלה הזאת מהשם מלח.

תשלה המגערת בכרי־החטים לא־השמורות הצבור בפנה השנית; אך גם אחינו חכמים המה ובקיאים בכל תחבולותיהם וידעו להשמר.

וכתם העבודה בשדה והביאו אחינו את החטים העירה, ושמרון עד לפני הפסח ומכרון אז או כמו שהן, או כי אפה יאפו בקמחן מצות ומכרון לחרדים על אכילת „מצה שמורה״.

זה כל חלק אחינו יושבי ירושלים בקציר, ומנת גורלם בעבודת־האדמה, מלבד עבודתם בגני האתרוגים שביפו הנתנים ברבם בשכירות לבני ירושלם סוחרי האתרוגים, ומלבד — התשוקה הגדולה אשר בלב רבים מהם לחיי השדה, והתקות החזקות אשר לנו בצעירי בני ירושלם שלוחי חב״ת „ישוב ארץ הקדש״ העובדים עתה עבודתם בחריצות במושבות. ובני החבורה שבו לעבודתם, לאכילתם.

— הן אמנם לא מעדני מלכים עולים על שלחננו הלילה, אמר לי האחד מהם, אך בשבת האיש פה על פני השדה יגדל תאבונו ככה עד כי כל אשר יתנו לו אכול יאכל והתענג יתענג עליו כעל מעדני מלכים; ומי יודע? אולי עוד יותר מהמלכים על מעדניהם, כי המה הלא הסכינו בהם, ואנחנו אך שבועות אחדים בשנה נחיה ככה. וראה נא גם ראה: הנה בימים האלה אנו חיים חיי תלמידי חכמים גמורים: אך פת במלוחית נאכל, ורק מים נשתה, ועל הארץ נישן, ובכל זאת שמחים אנו בחלקנו זה מעל כל מטות רבודות וברבורים אבוסים ויין הרקח אשר בעיר, כי האויר הצח, מי המעין הקלים, ועבודת הידים אשר עלינו לעבוד הימים האלה, כלם יחד פועלים פעולתם על הקבה לעכל להוסיף ולתבוע בכל פה. הנה חברנו זה המפנק מאין כמוהו ובביתו הוא מתחטא תמיד, ופה אתנו הוא הראשון לצעוק כברוכיא: הבו לחם! הבו ירק! ואם אין מת אנכי. הלא כן, ברכיה אחי?

— הוא שאמר הכתוב, ענה ברכיה בנחת רוח בפתחו את חגורתו הרחבה, הוא שאמר הכתוב: טוב ארוחת ירק ושלוה בה. האח! מה מאשרים המה אחינו היושבים פה ב„מוצא״, ומה רבו הפעמים אשר אמרתי בלבי בימים האחדים האלה: מי יתן ולא פנקתי ככה מנער, אם לא עזבתי את העיר ואת שאונה ואת כל שכרה גם יחד והלכתי לנוע על העצים כאחד אחינו הפועלים האלה.

— האמנם ראיתם את אחינו ואת מעשה ידיהם? שאלתיו.

— כיצד? הלא אך לזאת בחרנו בכפר הזה השנה הזאת; כי אמרנו הלא טוב לנו לשבת בקרב אחינו, ואמנם ראינו מתן שכרנו בצדנו.

השנה אין אנו אנוסים לאכול מפת האכרים הגסה, כי אחינו אלה התנדבו לאפות לנו לחמנו בתנורם אשר כוננו להם; גם חלב טוב ודשן יתנו לנו בבקר בבקר, גם גבינה גם חמאה השג נשיג, ואף מטעמינו הלילה משלנו הם, מפרי גנות הירק אשר ליתר אחינו פה. ולו אחרנו לבוא עוד כירח ימים או כשני ירחים, כי עתה כבר יכלנו לקים גם מצות „ואכלת ענבים״ כנפשנו שבענו; כי רבו כבר הענבים בכרמיהם השנה הזאת, ענפי צרפת והדו וערב מן המבחרים, אך כיום עוד ענבי בסר המה, כי זמן בשולם יאחר הרבה מזמן בשול ענבי השפלה.

* * *

— „ואותנו עזבת כלה? וגם בקר לא תבקרנו עוד! הכזאת יעשה בישראל?

סבותי את פני וארא והנה אביחיל מודעני הקרמוני [1]) לפני. פניו צוהלים, וקנה הרובים על גבו, והוא לבוש כאחד החילים אשר בארץ.

— מאָן ולאָן, אבי־חילי? שאלתיו ואתקע לו כפי.

— הן אל כרמינו אנחנו עולים לשמרם! ענני כמתפלא על שאלתי. עד השנה הזאת שמרנום רק מפני השועלים הקטנים מחבלי הכרמים, אולם השנה כבר הגיעה העת לשמרם גם מפני הגנבים, כי השנה כבר עברו על גפנינו הראשונות שנות הערלה ואת אשכלותיהן לא נוסיף לכרות עוד לפני גמלן; וענבינו ענבי צרפת המה מן המבחרים אשר אין כמוהם בכל סביבותינו, ורבו עליהם הקופצים גם בטרם יבשלו עוד.

— היגדל ככה בצירכם השנה הזאת? שאלתיו.

— בצירנו אמנם עוד דל הנהו מאד, כי לא רבו עוד הגפנים בנות ארבע השנים בכרמינו, ואולי לא ישוה גם בטרח השמירה אך „בכורינו״ יקרים כל כך בעינינו עד כי כאב את בנו יקירו נטפל בהם, לא ענבים בכל הענבים נראה מעטרים את בדי גפנינו, כי אם פרי עמלנו ויגיענו מתגוסס לעינינו, פרי עבודתנו ההולך וגדול מיום ליום, כל גרגיר וגרגיר קורא לנו: יש שכר לפעלתכם על הרי יהודה! יש תקוה לאחריתכם, עתה הנה באה! — גם אמי גם אחותי מתעסקות כיום בשמירת הכרם, ועמלן חביב עליהן מאד בדעתן, כי עוד מעט והחלנו לאכול מפרי עבודתנו במשך ארבע השנים הקודמות. האח! לו ראית את אמי בעמדה על ראש ה„שומירה״, אשר לה התפללתי זה מכבר, ואשר הקימותיה סוף

[1]) עי׳ „המליץ״ ש״ע גליון 97 בהמאמר „ל״ג בעומר במוצא״.

סוף במרום כרמי, כי עתה אמרת: אך דבורה היא העומדת בראש הר תבור ביום סיסרא! — ואתה הלא תבוא אתנו כעת, האח! מה נעים עתה לטיל לנגה הירח.

— אכן נעים הטיול הזה; והנעימות הזאת משכתני כבר מביתי ועד הנה.

— האמנם בלילה באת?

— כן, בלילה באתי ובלילה עוד עלי לשוב! קראתי, ואזכר פתאם כי לא הגדתי כלל בביתי כי הולך הנני, ואוציא שעוני להתבונן בו והנה השעה שעה שתים עשרה.

— שתים עשרה! קראתי, חצות לילה כבר הגיעה. הוי! מה תמהרנה השעות לחלוף במצוא האדם ענג לנפשו, ומה יחשבו בני ביתי בראותם כי אינני?

— אם כן נמהרה צעדינו; קרא אביחיל.

— נחישה! נחישה! קראתי בחפזון ואברך את ידידינו בני הגרנות, ונלך . . .

— מה זה מהרת ככה לברוח? . . .

— ואנחנו אמרנו בחברתך נשתעשע . . .

— חטה וגפן, מי משתיהן קודמת? . . .

ככה שמעתי קולות מקולות שונים קוראים אחרי, אך אנכי עיני קדימה. „נלכה!" ונלך . . .

אך לא בהליכה ולא במרוצה הגענו עד ראש ההר הזקוף אשר כנגדנו, מקום שם כרמי „מוצא", כי אם כמו קפיצה אחת קפצנו, והננו בעמק, ואחר החלונו לעלות.

וחפצי הנמרץ למהר שובי הביתה מלא פתאם כל כך את כל חדרי לבי עד כי לא חשתי כל עיפות ברגלי בעלותי ברגע אחד מרגלי ההר ישר עד קצהו למעלה, ואעבר את כל המדרגות והגדרים אשר נעבדו זה מקרוב בכרמי אחינו אשר במדרון ההר. הסלעים הרמים כמו שחחו לרגלי וירומו להעלותני, והמדרגות הנשאות כאלו קפלו האחת אחרי רעותה מתחת לכפות רגלי, ואנחנו עולים ועולים מבלי הרגיש כלל.

ואנשים הולכים וסבים בכרמים לנגה הירח, הולכים ומשוררים שירי ציון בשמחה ובנעימה; ועלי הגפנים חגים ונעים לרוח הצחה המנשבת בם, וסופקים בכפיהם לעמהם. ואגלי טל עדנים נופלים עליהם ועל אשכלות הענבים כפניני חן, וכרסיסי יין הרקח בתוך כוס השמחה המשכרת עתה כל הארץ . . .

והטל הולך ומתעבה, ואנכי הנני עומד בתוך עב הענן, עוד רגע וערפלי הטל נפזרו, והירח שב להגיה באורו הנעים על פני הככר. ואנכי עומד על ראש המגדל הנשא בקסטל אשר ממעל לכרמי מוצא, הוא המקום אשר ממנו יוכל האדם לראות למן ים המלח ועד הים הגדול, לאמר: כל ארץ ישראל לרחבה למקצה ועד קצה.

סבותי עיני לראות כה וכה והנה אין אביחיל ואין חבריו, ועל הככר השקט ודממה.

— מי יודע? אמרתי בלבי, אולי נרדמתי, ואביחיל וחבריו שכחוני וילכו... אך איככה זה באתי הנה? ההעלני אביחיל עד כה?

והירח עוד מעט ובא עד קצה השמים ימה, עוד מעט ואסף נגהו, חשך יהיה על פני הארץ. הנה בא כבר הירח, והחשך פרש כנפיו השחורות. הנה חשך, חשך אפלה, ואנכי פה לבדי, ואיככה אשובה עוד הלילה לביתי? אהה! מה תאמר עתה אשתי?...

* * *

— מה תאמר אשתך? אשתך אומרת, כי היא איננה יודעת מה זה היה לך? זה כחצי שעה הנך מתהפך מצד אל צד ולא תמצא לך מנוחה, גם את הנר כביתי זה עתה, כי אמרתי פן הוא הוא המפריע את מנוחתך, והנה צעקת פתאם!

— מה זאת? קראתי בחרדה, מה זאת?... איפה הנני?... ומה לך את פה לעת כזאת?...

ועל כל שאלותי אין אמר ואין דברים, אך צחוק מתפרץ צלל באזני....

פקחתי את עיני, הבטתי אל כל סביבי, מחי שב לעבודתו הסדורה והברורה, ואיקץ, וארא, והנה — ח ל ו ם!

ישן הנני על הספה אשר התמודדתי עליה רק על מנת לנוח מעט מעבודת היום. חלון ביתי פתוח כנגדי, רוח צח ונעים מנשב על פני, ובבית כבר חשך כי כבה כל נר—הוא מראה שקיעת הלבנה אשר ראיתי במחזה.

* * *

„ובכן—אך בחלום היו כל הדברים האלה?"—ישאלני הקורא ועיניו תצצנה כי נוראות כבפני איש אשר רמהו, או אשר לא פרע לו את חובו.

„ובכן — אך בחלום היו כל הדברים האלה?" ישאלני השני וצחוק

ערומים על פניו כמפקפק גם באמתותו של החלום, ואומר: ומי יודע אם גם החלום איננו בדוי?

„ובכן — אך בחלום היו כל הדברים האלה?" שאלתי אנכי לנפשי ברחפי עוד בין שנה ליקיצה, ולא האמנתי עוד למראה עיני ולקול מחי הבא בכל ראיותיו והוכחותיו. „אך חלום חלמתי! אך חלום ולא יותר!" וכאשר יחלם הרעב והנה הוא אוכל, והקיץ ונפשו ריקה — כן הייתי בעיני.

עוד הפעם כלוא הנני בחדרי ולא אצא, עוד הפעם בין ארבעה קירות צרים מצמצם כל עולמי יומם ולילה; ונגה הירח, וריח השדה, והטיול בכרמים, וכל המון הנעימות אשר שבעה נפשי לרגע אחד—כלם, אהה, כלם חלפו עפו כחלום יעוף!

„איכם, איכם, מחזות נעם? רוחי לכם הומיה!"

את קוראי אשר הרעימו פנים בשמעם כי אך חלום שמעה אזנם, יכול הנני עוד להרגיע בהגידי להם כי הפעם לא הרבה „בעל החלומות" לתבל את חלומי בדברים בטלים: רק יום ללילה החליף ואת אשר ראו עיני במקומות שונים[1]) ובזמנים שונים צרף ויזמן לפנדק אחד; אך הדברים בפני עצמם אמתים ונכחים הם, אבל אנכי במה אנחם? ומחזות חמד אשר חזו עיני מי ישיבם לי בהקיץ?

ומדי ערב בערב בהיותי אנוס לשוב ולהעצר בבית דלתים ובריח, לשוב ולכף כאגמון ראשי על ספרי העבים או על נירותי הדקים, שוב ישוב חלומי הנחמד לשחק ולפזז לפני, ונפשי תשוב תשתוקק לנעימות אשר טעמה פעם, ועטי יפול מידי, ועיני תבטנה ישר נכחן כהולם בהקיץ.

אך ימי „כלות הנפש" לא ארכו הפעם, ותשוקתי נתנה לי במלואה כי אך עבר ירח ימים למליל חלומי, והנה קרא לי דרור מעבודתי לשבועות אחדים, ואסע למסעי במושבות אחינו אשר ביהודה ובגליל; ואכן רבים רבים הם מחזות הנעם אשר חזיתי בארצנו החמודה בלילה בהקיץ—לנגה הירח! דוד יֶלין.

---

[1]) העוסקים בהכנת החטים השמורות יביאון עפ"י רב מענתות וסביבותיה. — ואל „מוצא" הנה החלו אחינו בני ירושלם בשנים האחרונות לצאת בימי הקיץ לשבת שם במשך עתות החם.

דֶּרֶךְ בַּת־עַמִּי.

בַּחֲלוֹמִי:
וַאֲנִי עָף בְּמִגְדַּל צְלְצַל כְּנָפַיִם
עַד לִמְרוֹמֵי שַׁחַק, גָּבְהֵי שָׁמַיִם,
מוּעָף בִּיעָף עָלִיתִי גֹּבַהּ אֵין חֵקֶר,
עָבַרְתִּי הָרְקִיעִים לַשְּׁבִיעִי עָלִיתִי,
שָׁמַעְתִּי זִמְרַת יָהּ, רֹן כּוֹכְבֵי בֹקֶר
לְסוֹד שִׂיחַ הַשְּׂרָפִים אָזְנִי הִטֵּיתִי,
עִם כְּסִיל וְכִימָה, גְּדוֹלֵי הַמְּאוֹרוֹת,
הִתְקַשַּׁרְתִּי מַעֲדַנּוֹת, בָּאתִי בְּמָסוֹרוֹת,
בֵּין צְבָא מָרוֹם אֵלֶּה עוֹד טֶרֶם אָנוּחַ,
מִשִּׁנּוּי הַמָּקוֹם עוֹד נִפְעַם הָרוּחַ —
וְהִנֵּה הַקִּיטוֹר, הָהּ, תַּם מִמִּגְדָּלִי
וַיִּפֹּל לָאָרֶץ וַיְּפַצַּע עוֹד אוֹתִי;
הוּא נֻפַּץ לִרְסִיסִים וַאֲנִי — פְּצָעִים גּוֹרָלִי,
אַךְ גֹּדֶל כְּאֵבִי הֶעִירַנִי — הֱקִיצוֹתִי!

בַּחֲלוֹמִי:
וַאֲנִי בְּתוֹךְ הַיָּם וּסְבִיבִי מִשְׁבָּרִים,
סוּף חָבוּשׁ לְרֹאשִׁי, אֵרֵד קִצְבֵי הָרִים,
אֶחְגֹּר שְׁאֵרִית כֹּחִי, עִם גַּלִּים אֵאָבֵקָה,
עַל פְּנֵי יָם זוֹעֵף לִשְׂחוֹת אֶתְחַזֵּקָה,

גַּם גּוֹאֲלִים נִמְצָאוּ הִמְצִיאוּ תַחְבֻּלָה,
אֵיךְ אוֹסִיף עוֹד לִשְׂחוֹת בְּלִי רֶדֶת מְצוּלָה:
לִי נֹאדוֹת נְפוּחִים קָשְׁרוּ עַל מָתְנַיִם,
בְּהֵמָּה הָיִיתִי קַל עַל פְּנֵי מַיִם;
אַךְ אָרְבוּ לִי אוֹרְבִים פָּרִיצֵי הַדּוֹר
וַיִּקְּבוּ בַּנֹּאדוֹת חֹר עַל פְּנֵי חֹר...
וּבְרֶגַע צָלַלְתִּי, בְּלָעֻנִי הַתְּהוֹם,
אַךְ פַּחַד הַמָּוֶת הֱעִירַנִי – וְהִנֵּה חֲלוֹם!...

ווילקאמיר. **רפאל גרושקין.**

שְׁכֶם אַחַד עַל־אַחֶיךָ.

(מספרי „שבטי ישראל", אשר אתי בכתובים).

אחרי אשר החליטו בעלי בקרת המקרא החדשים בהתגלות לבם לפסול את מסרת ישראל ולאחר את זמן כתיבת תורתנו, נחשבו קדמוניות ישראל בעיני המתחכמים לעולם של הפקר; ושערי ההשערות לא ננעלו בפניהם, לבנות מגדלים הפורחים באויר על חרבות ספורי התורה ועל משואות יתר ספרי קדשנו. אחד החוקרים הגרמנים (Stade, Gesch. S. 134) יחליט, כי מעולם לא נלכדה ארץ כנען ע"י כל שבטי ישראל תחת ראש אחד — יהושע —, כ"א לאט לאט באו השבטים הנוסעים בעדר מערבות עבר הירדן להתגורר בארץ כנען, ואחרי כן נהפכה להם ארץ מגורתם ג"כ לאט לאט לאחוזת עולם ע"י כבוש והתבוללות. אך המבקרים החדשים עוד יוסיפו סרה מדרך התורה ויכחישו לא אך בלכידת הארץ ע"י יהושע, כי גם בעקר שעבוד מצרים וישערו, כי הורתו של ישראל ולדתו והפרדו לשבטים שונים היו אך אחרי התגוררו בארץ כנען, כי בשני דרכים באו הנודדים העברים — לדעתם — אל ארץ כנען, דרך הירדן מקדם ודרך הנגב, ואך האחרונים, המה בתי-האבות, אשר מהם נוצרו אחרי כן השבטים יהודה ושמעון, אולי התגוררו באיזה זמן מן הזמנים גם בארץ מצרים, אך לא במצרים הגדולה אשר באפריקה, כ"א בארץ הקטנה הסמוכה לאדום הנקראה בשם Musri או מצור בכתב המינאים (minäische Jnschriften) ואשר תתחלף לפעמים בספרי הקדש במצרים הגדולה.

העברים נודדי המדבר באו בתור בתי אבות נפרדים (Gentes) אל ארץ כנען הנושבת ויתהלכו בה עם עדרי צאנם באין מפריע, כי הארץ היתה רחבת ידים לפניהם ואח"כ נפרדו ולפעמים גם התאחדו לשבטים שונים בגלל סבות חיצוניות או פנימיות. עפ"י הרוב היה שלום ביניהם ובין הכנענים יושבי הארץ מעולם ואך לעתים רחוקות פרצו ביניהן ריב ומדנים; ואך אח"כ כאשר מלאו הגרים האלה את כל הארץ ורק ערי המבצר נשארו עוד בידי הכנענים, פרצו לפעמים מריבות ע"ד הערים הבנויות.

את כל זאת יאמר ווינקלער לקרא מבין-השטין של הלוחות אשר בטל-אמרנה ולדחות בשיחה בטלה את התורה השלמה שלנו! ובספרו דברי ימי אשור ובבל (Bab. Ass. gesch.) יציב גבולות למסעי בני שם מן המדבר אל הארצות הנושבות ויחליט עפ"י ראיות שונות, כי שני מיני כבוש היו להעמים בני שם הקדמונים יוצאי מדבר ערב: הא' כבוש של לכידה (Eroberung), אם העם ההולך לרשת ארצות לא לו ישב בראשונה בארץ נושבת למחצה, עד כי נהיה שם לבן תרבות וחלקיו השונים כבר נתאחדו לגוף לאומי אחד; באופן הזה נלכדה בבל בידי בני עילם. והאופן השני הוא כבוש של התנחלות (Einwanderung) אם הנודדים יעזבו ישר את המדבר בתור בתי אבות נפרדים יפרצו אל ארץ נושבת בשלום וכה ימלאו את כל הארץ ויבלעו לאט לאט את הנולדים בארץ, עד כי אחרי תקופה של ג' או ד' מאות שנה תתחלף הארץ

הקולטורית כלבוש את יושביה והרי היא בידי יושבים חדשים, אשר ישתלמו לאט לאט לעם שלם חדש ובן־תרבות. באופן החדש הזה באה בבל בידי הכשדים ובאופן הזה יאמר החוקר הנ"ל נכבשה ארץ כנען לפני שבטי העברים. את מסרת עם ישראל וכל ספרי קדשנו ידחו המתחכמים האלה בקש, באמרם, כי אך הסופרים בימי מלכי ישראל, אשר לא יכלו להתרומם מחוג־המבט של בני דורם, המציאו את כל דברי ההגדה מעם ישראל שלם, אשר לכד ביד חזקה את ארץ כנען מידי בני חם יושביה מלפנים; כי בימי הסופרים ההם כבר היה עם ישראל יחיד ומיוחד בכל שבטיו וחלקיו ושרידי עמי כנען כבר התבוללו בו ולא נודעו עוד כי באו אל קרבו, לכן דברו הסופרים והחוזים אז את הזון לבם ברצותם להודיע את קדמוניות עמם כיד השירה המזרחית הטובה עליהם! אלה הן החדשות הנפלאות, אשר המציאו לנו אחינו בני־יפת באהלי שם. בהשענם על משענת קנה רצוץ, על איזה כללים והנחות אשר יבדאו מלבם ועל לוחות טל־אמרנה, אשר ידרשו בהם דרשות של דפי ככל העולה על רוחם.

אך איזה הדרך עבר הרוח הנפלא של אמונת האחדות על השבטים האלה? ואיך השתלשלה תורת משה ויתר עקרי הדת, אשר בפי הנביאים, שהם לא אך מתנגדים, כי גם סותרים את כל השקפות עמי הקדם וביחוד את דת הכנענים הנתעבה וה־אלחה? הן בני עילם לוכדי בבל לא המירו את אלילי הארץ והקולטורה שלה וקל וחמר לכשדים, אשר משפחותיהם הנפרדות וחלקיהם המפוזרים קרבו חד אל אחד אך בארץ הנכבשה, הלא עלולים היו אך לקבל השפעה ולא להשפיע על יושבי הארץ מעולם, כאשר יודו באמת גם האסירולוגים. ומי הסב את אופן ההיסטוריא אחורנית בקורות ישראל, אשר הגרים בלעו את התושבים לאט לאט מנפש עד בשר. גם מצאה ידם להפיץ דעה חדשה ותורה נשגבה, אשר לאורה ילכו כל גויי הארץ?

על השאלה העקרית הזאת לא יוכלו כמובן לתת תשובה מספקת. אך מי יקום למשפט את אלה המתחכמים מבקרי המקרא וירשיע את משפטיהם המעוקלים? הן מחכמי ישראל אין אף אחד אשר יעמד בפרץ, כי לחרפתנו הניחו את המקצוע הנכבד חזה כלו לחכמי אוה"ע, אשר גם בגדל נפשם לא יוכלו נקיון מהמון משפטיהם הקדומים וקלות ראשם נגד נשמתן של ישראל ומסורת אבותינו, ורעותיהם הכוזבות תפלסנה להן מסלות בלב המשכילים והחכמים שאינם מבעלי המלאכה הזאת, עד כי תתהפכנה הנחות מזויפות והשערות הבנויות על יסודות רעועים להלכות פסוקות בעיני רוב משכילי הדור וביחוד בארץ אשכנז, ששם תדיח הבקורת הביבלית את צעירינו מאחרי תורתנו רב יתר ממדעי־הטבע והכפירה הכללית, אשר רחבה ונסבה בימינו אלה, כאשר השכיל ר' יוחנן להגביל את מצות חכמינו הראשונים „יודע מה שתשיב לאפקורוס" בדברים אלה: „לא שנו אלא אפקורוס—נכרי" ר"ל האיש אשר הוא אפיקורוס גם בעיני הנכרים, המכחש בעקרים שעליהם נוסדו גם כל דתי העמים, כי עם איש כמוהו עוד נוכל להתוכח ולהוכיח שגיאותיו על פניו „אבל אפיקורוס ישראל" — האיש אשר לא יאמין אך במסרת ישראל ואף לדידן הוי כופר כל שכן דפקר טפי" (סנהדרין לח. ב.).

סופר חרוץ, אשר ב־ימים האחרונים נהפך לבו לאהבה אתה ישראל עמו. ידמה, למשל את ספורי האבות אשר בתורה אל הגדת הניבלונגים, אשר היתה שומה בפי הגרמנים הקדמונים, ובחדא מחיתא מחינהו, כי שניהם הם יצורי הדמיון ויסודתם בהתגשמות מקרים כללים ואידיאלים לאומיים... מרא דאברהם! הניבלונגים

הם נפשות המתים, אשר בשאול מתחת, שנכנעו תחת זיגפריד גבור הגרמנים ויסורו למשמעתו ווזיגפריד זה עשה את כל גבורותיו ע"י הכובע של „רואה ואינו נראה", אשר שם על ראשו וברונהילד אשת החיל היתה אחת הבלקירות — אלילות המלחמה — ; ואחד מבני אברהם, יצחק ויעקב לא ידע בשת להמשיל את קלסתר פני אבותיו הקדושים המפיקים זיו החיים ואשר האות „אמת" חקוק על מצחם אל צלמי בלהות נבזים, יצורי דמיון הגרמנים הפראים בימי קדם! אין זאת כי אם בקרת המקרא הוליכתהו שולל ללכת בעינים עצומות אחרי ווֶעלהויזען וחבריו ולחפאות דברים אשר לא כן על קדשי ישראל.

אך נשובה אל הנצנים החדשים בשדה הבקרת הביבלית, אשר הבאנו בראשית דברינו אלה ואשר רבים מאחינו המתבוללים בארץ אשכנז ישמחו עליהם כעל כל הון, כי בהם יצפו בל"ס לגול מעליהם ומעל זרעם את חרפת מצרים ואת לכידת הארץ ע"י יהושע אשר התמרמר עליה Schoppenhauer מאד. ע"פ הדעות החדשות האלה „מכורותינו ומולדותינו מארץ הכנעני; אבינו האמורי — ממש! — ואמנו חתית — ג"כ ממש!" — ומלתא דבן בוזי אמרה לגריעותא ובדרך מליצה תהוי לן למעליותא, כי אולי ירפו ממנו צוררינו בהוכחם, כי אבותינו היו אזרחים שנולדו בארץ (Eutochthonen) וכי תחת אברהם יצחק ויעקב, אשר עליהם סמכה תמיד חמת מנדינו, יתגו לנו אחינו בני יפת, מבקרי המקרא, אב חדש, אשר גם האנטיסמיטים חייבים בכבודו, הלא הוא „חמור" אבי שכם ואבי כל החמורים בעלי ההתבוללות ונשואי התערובות לפי הטעם הברליני! אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו! אך קנצי למלי דבדיחותא ואשובה אל נושא מאמרי זה „שכם אחד על אחיך" אשר יסודתו חקירה היסטורית ע"ד הספור של דינה ושכם שבתורה ותוצאותיו אות ומופת על טהרת גזע ישראל ועל פחזות דברי המתחכמים שהבאתי.

והנה בטרם אקרב אל גוף הענין, אשר יסודו ג"כ בהמדה הנכונה המסורה לנו מחז"ל „מעשי אבות סמן לבנים", אמצא לנחוץ לבאר את הכלל הנכבד הזה שנית, אף כי כבר בארתיו פעם אחת בראשית מאמרי „מכירת יוסף סמן לבנים" (המליץ 104 תרנ"ז) בדעתי, כי אך בעלי שתי הקצוות ימצאו חפץ בדברי חז"ל אלה לחשבם לקנה המדה למד בו את ספורי האבות שבתורה.

בעלי הרמז והסוד מעבר מזה ישישו על תקירות כאלה, כי על ירן תחזינה עיניהם נפלאות בתורת ד' וליכא מדי דלא רמיזא באורייתא; והחוקרים החפשים בדעותיהם, אשר יחשבו את האבות להתגשמות מקרים כללים ואידיאלים לאומיים ימצאו בהן חפץ גם הם... אך לדעתי יגיד לנו הכלל הנפלא: „מעשי אבות סמן לבנים", הנזכר בנוסחאות שונות בתלמוד ומדרשים ואשר אמתותו תתברר לכל המתבונן בקורות שבטי ישראל בימי השופטים ויכוננם לחקר אבותם בס' בראשית, כי אך אלה המאורעות כחיי האבות, אשר יש להם איזה סמן ושייכות גם לקורות הבנים, זכו להכתב בספר התורה, מפני שקדושת הספר וערכו הנעלה כספר הספרים מחייבים אותו להרבות בענינים כלליים ולמעט בפרטיים ולכן בבאנו לבאר את החלק ההיסטורי שבו, עלינו ג"כ להרבות בהוראה לדורות ולמעט בהוראת שעה. ולדעתי לא יוכל ריב הדעות השונות שבקרבנו לנגוע בהכלל הזה לרעה יותר מבכל הנפלאות והאותיות מראש אשר בספרי הקדש; וכל שלומי אמוני ישראל ישימו נא מבטם על הרמב"ן איש המופת,

אשר החרה החזיק בהכלל הזה בבאורו לתורה, ולא חשש כלל פן ימצאו בתוכנו אנשים ההופכים ענג לנגע...

והנה בדבר י"ב בני יעקב אבות השבטים הכל מודים, כי ע"פ הרוב לא ללמד על עצמם כאנשים פרטיים, כ"א ללמד על בניהם אחריהם, ר"ל על השבטים כלם, יצאו. ומסגנון שני הלוחות הנפלאים, ברכת יעקב ומשה, נחזה ברור עד כמה נוחה וקלה היא התרחבות השם הפרטי של אבי כל שבט והתפשטותו לשם כללי כתאר להשבט הנקרא בשמו. אך האחות האחת של שבטי ישראל, היא דינה בת יעקב, היחידה לאביה ולאמה ויחידה גם בהרפתקאות דעדו עליה, היא כיוצאה מהכלל הזה, לפי ההשקפה הראשונה. ומלבד קנאת שמעון ולוי לכבוד אחותם המחולל, אשר יש לי גם איזה הוראה כללית, באשר יודעים אנחנו, כי הקנאה לד' ולכבוד ישראל היתה באמת מורשה ללויים (בעוד אשר שבט שמעון הוא לנו בכלל כחידה סתומה, כי אבד כל חזון ממנו ואך ממעשי האבות נדע כי היה רב פעלים ותמיד נלוה אל לוי אהיו ולא נפרד ממנו בכל דרכיו), קשה למצא איזה ענין כללי, אשר תרזם עליו אחותנו זאת, עד כי נחליט כמעט, כי דינה זו אינה דנה אלא כעין הפרט והמקרה הזה אשר קרה לה בשכם...

ואולם אם נתבונן היטב במעשי האבות נראה, כי יחש האם יורה עפ"י הרוב על איזה קורבה או שייכות גופנית או רוחנית בין עמים שונים, אֵם ישמעאל ואשתו היו מצריות—ללמד, כי העם הזה הנודד בערבות הנגב בין כנען ומצרים התבולל הרבה בשבטי מצרים. בין נשי עשו, אבי אדום, היו שתים מבנות כנען ואחת בת ישמעאל, ומבנות החורי אשר לכד את ארצו לא לקח אשה, בעוד אשר עמלק בן גזעו היה בן תמנע מבנות החורי. וביחש ישראל נראה זאת לרגעים. להשבט יוסף, הנקרא בשפת המליצה בשם „שור" ו„עגל" (הושע י—יא) ואשר בנחלתו החלה עבודת העגלים ע"י ירבעם, היתה אם מצרית, היא אסנת בת כהן-און. הקנים והרכבים היו גרי צדק, כאשר הראיתי במאמרי „ראשית עבודת הסופרים בישראל" (המליץ נו' 46 תרנ"ו), ונאמנים מאד בבריתם עם אלהי ישראל, כאשר נראה לדוגמא ממעשי יונדב בן רכב, אשר נסע לימין יהוא במרכבה בנסעו לאבד את עבודת הבעל מישראל ומדברי ירמיה אל בית הרכבים (ירמיה לה), ומן הקנים יצאו אח"כ משפחות סופרים (דהי"א ב נה), לכן יש גם בספרי התורה, כי אשת משה היתה קנית. הכהנים בני אהרן היו משבט יהודה מזרע האם (שמות ו כ"ג) ולכן שנאום בני אפרים. וירבעם הזניחם מכהן (דהי"ב יא יד). הספור הקצר מעתניאל אבי דביר, אשר לקח לו את עכסה בת אבי חברון אחיו לאשה ותסיתהו לשאל מאת אביה—גם-את השדה עם גלות המים שבו, הנזכר ביהושע ט"ו ובשופטים א', בא כנראה ללמדנו לדורות, כי גלות המים שבין חברון ודביר, אשר רבו עליהן יושבי שתי הערים, נתונות הנה מאבי חברון לאבי דביר אחיו, לכן לא יוכלו עוד בני חברון לטען את הטענה הרגילה בפי אנשי הנגב „לנו המים". על אנשי הגלעד, אשר יתר השבטים היו מרננים אחרי יחוסם (כאשר הראיתי במאמרי „מכירת יוסף ס"ל" ב„המליץ" 106 הרנ"ו), תעיד התורה, כי אמנם חמש בנות היו לצלפחד הגלעדי, אשר ירשו את נחלתו, אך כלן היו לנשים לבני מנשה. ובכלל עשירה היא מגלת יוחסין של אנשי הגלעד בנשים ובנות, כמו בת מכיר אבי הגלעד, אשר היתה לאשה לחצרון משבט יהודה (דהי"א ב כא) וגם כהנים התיחשו על שם אמות

גלעדיות (עזרא ב סא). ע"ד ארבע האמהות של י"ב שבטי ישראל העירותי במאמרי הנ"ל, כי נפרדו שבטי ישראל לשתי מפלגות שהן ארבע לפי אמותם היולדות אותם וכי השבטים בני אם אחת היו קרובים איש לרעהו גם בשפתם, גם בדרכי חייהם רב יתר מאשר לבני אם אחרת... אחרי ההשקפה הכללית הזאת נרגיש ונחוש בנפשנו, כי אי אפשר הוא אשר לדינה בת יעקב ואחות שבטי ישראל לא תהיה איזה הוראה לדורות ואיזה שייכות של עניני יחס בתולדות ישראל, וזאת תעוררנו לשום לב אל מעשי האבות והבנים גם יחד, כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר וממעשי האבות שבס' בראשית וקורות הבנים שבס' שופטים תסתיים שמעתתא.

והנה המקור האחד, אשר ממנו נשאב את קורות אחותנו זאת, היא הפרשה הל"ד בס' בראשית ולכן נביא בזה את דבריה בקצור, כי חדשות אשר לא פללנו תתגלינה לנו בעקבות החקירה הזאת: כמעט עבר יעקב את הירדן, אחרי עזבו את ארץ הגלעד, ויקן לו חלקת שדה לפני העיר שכם לנטות את אהלו. ויהי היום ודינה בתו יצאה לראות את בנות הארץ, וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ ויענה, ויבקש את חמור אביו לקחתה לו לאשה. ויעקב בשמעו, כי נטמאה בתו החריש, עד בא בניו מן השדה. בני יעקב התעצבו מאד על הנבלה אשר עשה — שכם — בישראל; ובדבר חמור אתם לתת את דינה לבנו לאשה ולהתחתן את בני עמו, למען ישבו עמהם יחדו והארץ תהיה לפניהם לשבת ולסחר גם להאחז בה, ענהו בערמה, כי הערלה חרפה להם, ואם אך ימולו בני עירו יהיו לעם אחד. וידבר חמור ושכם בנו על לב אנשי עירם, כי ימולו ויהיו לעם אחד. וישמעו בקולם וימולו את בשרם. וביום השלישי באו שמעון ולוי ויהרגו כל זכר וגם את חמור ואת שכם בני, ואת דינה לקחו מבית שכם ויצאו. אז עזב יעקב בדבר ד' את שכם לנסוע אל לוז היא בית אל, ולפני נסעו הטהרו והחליפו שמלותיהם. ואת אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם טמן תחת האלה אשר עם שכם (היא כנראה אלון מורה שבימי אברהם (בראשית יב ו) ואלון מצב שבימי אבימלך (שופטים ט, ו) אשר היתה קדושה ונכבדה בעיני יושבי הארץ) וד' הפיל אימתה ופחד על יושבי הערים מסביב ולא רדפו אחרי בני יעקב עד בואם לוזה היא בית אל.

אחרי אשר הבאנו את הספור הזה ממעשי האבות, נשימה פעמינו אל ספור אחד ממעשי הבנים שבס' שופטים פרשה ט' ונשקלם יחד, כי אז נבא אל תוצאות נכבדות ומסקנא נפלאה מאד. ירבעל או גדעון בן יואש ממשפחת אבי העזרי משבט מנשה הושיע את ישראל מכף מדין. ויבקשו שבטי ישראל להמליכו עליהם, אך הוא בענות רוחו השיב פניהם ריקם באמרו, כי אך ד' ימשל בישראל עמו. אחרי מות ירבעל שמו להם בני ישראל את „בעל ברית" לאלהים. ואבימלך בן ירבעל מפלגשו אשר בשכם הלך אל „אחי אמו" ואל כל משפחת בית „אבי אמו" ויבקשם לדבר על לב כל בעלי שכם, להמליך רק אותו ולא אחד מאחיו כי הוא עצמם ובשרם. ויאותו לו בעלי שכם, כי אמרו „אחינו הוא". ויהרג אבימלך את שבעים אחיו וכו' וכל „בעלי שכם" וכל „בית מלוא" המליכו את אבימלך „עם אלון מצב אשר בשכם". ואחרי מלכו „שלש שנים" על ישראל בגדו בו בעלי שכם. ואיש אחד ושמו געל בן עבד אמר להם: „מי אבימלך ומי שכם כי נעבדנו? הלא בן-ירבעל הוא! עבדו את אנשי

חמור אבי שכם !" ויבא אבימלך „עם כל העם אשר עמו" ויך את כל בעלי שכם, עד אשר הומת גם הוא.

והנה בטרם נשוב אל פרשת הדברים האלה לדבר בם בפרוטרוט, נקדים בדרך כלל, כי כל מבארי סה"ק, חדשים גם ישנים, באו לכלל מסקנא אחת, כי הס' שופטים יאצר ידיעות שונות קצרות ומקוטעות ואין מוקדם ומאוחר בדבריו. גם העליתי במאמר „מכירת יוסף ס"ל", כי בכל מקום שנאמר „ישראל" בספר הזה, עלינו לצמצם את השם הזה אך על השבטים האחרים אשר ידבר בהם במקום הזה ולא על כל העם כלו, כי עד ימי האחדות המחלטת, אשר הורתה בימי שמואל ושאול ולדתה בימי דוד, היו השבטים בודדים לנפשם ולא היו עוד לגוי שלם ומיוחד. עתה נשובה אל הענין אשר לפנינו. והנה ראשית דבר יפלא מאד בעינינו, כי לא נזכר שם השבט „אפרים", בכור לשבטים ועליון לכל משפחות ישראל אשר בארץ כנען, בכל הפרשה שהבאנו, אף כי העיר שכם, אשר התחוללו בה כל החדשות והנצורות, היתה בנחלתו. ובעוד אשר בפרשה הקודמת יספר באריכות מריב בני אפרים עם גדעון על לכתו למלחמה את מדין ולהם לא קרא וגם בפרשה שאחריה יבא זכר „אפרים" בכתוב הראשון המודיע, כי השופט תולע בן פואה, אשר קם אחרי אבימלך, ישב בשמיר בהר אפרים, לא יזכר שם השבט הזה בכל הפרשה התשיעית הארוכה המספרת לנו את דברי אבימלך ובעלי שכם אף פעם אחת! ואם נאמר כי הצטמצם השבט אפרים בשם „בעלי שכם", הלא גם אז יגדל הפלא, מדוע יבא הצמצום הזר והמוזר הזה אך פעם אחת ורק בפרשה הזאת ולא לפניה ולא לאחריה, גם לא בכל ספרי הקדש.

ובאמת לא יעלה על הדעת, כי החרישו בני אפרים ויעמדו מנגד, כאשר המלך אבימלך המנשי למלך על ישראל, בעוד אשר התקוממו גם נגד אביו השופט וידברו אתו עזות. ומי היו אלה „בעלי שכם", אשר כביר מצאה ידם להמליך מלך על ישראל, יען כי היה בן עירם, אחיהם, עצמם ובשרם? וגם מלבד זה זרה היא מאד האהבה הנפרזה של יושבי עיר אחת לבן עירם, או יותר מדויק לבן בת עירם, כי אם גם נודע, כי השבטים היו אז בודדים ומתנכרים איש אל רעהו, אך פרטיקולריזמוס צר והתבודדות גסה כזאת בין יושבי ערים שונות יעוררו אך פלא. וכאשר נדייק בלשון הפרשה ההיא נראה, כי זבול אמר אל געל „הלא זה העם אשר מאסת בו", לאמר, כי לא התקוממו נגד אבימלך כנגד איש פרטי, כ"א מאסו את המחזיקים בבריתו ואת „עמו" בכלל. ואמנם יבא השם „עם" בכל הספור לתאר בו את שני בעלי הריב ואף פעם אחת לא יבא המבטא הרגיל מאד בימי דוד „עבדי אבימלך" או „החיל אשר לאבימלך". וגם מעשי בעלי שכם המורדים, אשר גזלו את כל אשר יעבר עליהם בדרך, יעידו, כי המרד הזה כונן להשחית לא אך את אבימלך לבדו. כאשר יתבאר עוד במרוצת דברי אלה, והאחרון הכביד, הלא המה דברי געל בן עבד, אשר גם „אחיו" היו ממסבי המרד כמו בכל הפרשה הנפלאה אשר הקורבה והאחוה הן רוח החיה בכל אופני הפעולות, לאמר: „מי אבימלך ומי „שכם" כי נעבדנו! עבדו את אנשי חמור אבי שכם"! הלא רואים אנחנו עין בעין. כי משפחת חמור החוית היתה עוד חיה וקימה בשכם! אך כל השאלות והפליאות שהזכרנו 'תחלפנה כצל, אם נסקור בסקירה אחת את שתי הפרשיות שהבאתי, ר"ל את הפרשה הל"ד שבס' בראשית, המספרת לנו את „מעשה דינה ושכם", ואת הפרשה התשיעית שבס' שופטים מדבר אבימלך ובעלי שכם

ונניח, כי החוי, אשר מכל משפחות הכנעני הצטיין בנטיתו להתבולל בישראל, כאשר נדע ממעשה הגבעונים, רצה להיות לעם אחד את ישראל עוד בימי יעקב וכי רבים מאנשי שכם הנמולים בימי יעקב יכלו להמלט מחרב שמעון ולוי וביניהם גם אחרים ממשפחת חמור נשיא הארץ וכי גם שם האליל בעל ברית יורה אך על הברית הכרותה בין החוי יושב הארץ ובין העברים הנודדים בימי יעקב; כי הבעלים היו אלילים מקומיים (לאָקאלנומען) וכאשר יבא עוד שם פרטי להשם הכללי „בעל", אז ישתמש כשם התואר ללמד את תעודת הבעל ההוא ותכונתו, כאשר העלו גם החוקרים האחרונים בראיות נכוחות. ובאמת תקפיד התורה מאד בלשונה בספרה את מעשה דינה ושכם ותודיע, כי חמור ושכם בנו נאותו אך להיות נמולים אך את אלהי הנכר לא הסירו מקרבם, כי אחרי הנקמות שעשו בני יעקב ביושבי שכם ולפני נסעם ללוז, טמן יעקב את אלהי הנכר תחת האלה אשר עם שכם ויצו גם את בניו לכבס שמלותיהם ולהטהר מכל גלוליהם... ע"פ ההנחה הזאת הקרובה מאד לאורחא דמהימנותא יאיר לנו אור חדש על מחשכי הימים ההם.

עוד בימי קדם ישב בשכם ערב רב ואספסוף גוים מבני החוי ומהעברים הנלוים אליהם (כאשר נמצא, כי גם אברהם עשה לו נפשות בחרן וגם ליעקב היו „אנשים אשר עמו" מלבד בניו) ואחרי כן בימי השופטים נסחפו גם רבים מנדחי ישראל בזרם ההתבוללות ויהיו לעם אחד את החוי יושב הארץ מעולם, והמה בעלי שכם אשר בס' שופטים ועליהם רמזה תורתנו הקדושה, המגדת אחרית מראש, באחות השבטים „דינה" אשר ענה אותה שכם בן חמור...

עתה ננסה לתאר לנו את מלחמת אבימלך בבעלי שכם לפי פשוטו של מקרא ובצרוף הספור של דינה ושכם שבתורה בסמן לבנים.

כל שבטי ישראל לא באו עוד אל המנוחה ואל הנחלה, כי איש לבצעו פנה ולא התאחדו יחדו ללכד את כל הארץ ורבים מהשבטים הקטנים — כמו שמעון ולוי — עברו עוד בארץ הנה והנה עם עדריהם לבקש להם מקום מרעה, ואך במסבי שכם התכונן איזה מרכז מדיני ולאומי. העיר הזאת היתה אחת הערים העתיקות בארץ כנען בה ישבו משפחות החוי ורבים מבתי האבות לישראל, אשר התבוללו בהם יחדו, עד כי אך ע"פ קורבה רחוקה או „מצד אמם" יכלו להתחשב לגזע ישראל ובפי שבטי ישראל נקראו על שם עירם „אנשי שכם" או „בעלי שכם". שני שבטי יוסף הקרובים לשכם בישני עבריה, מנשה ואפרים החלו גם המה להתפתח ולגבר הילים לאט לאט, אך תרבות כנען העתיקה משכה את השבטים הנפרדים והבודדים אליה בחזקת היד, לכן לא יכלו להחזיק מעמד נגד השפעת שכם והקולטורה של בעל ברית, ומלבד המילה לא קבלו „אנשי חמור", יושבי הארץ מעולם שלא נטמעו עוד בין האספסוף העברי, דבר משבטי ישראל. ונהפוך הוא: שבטי ישראל נהרו אל צרית בעל ברית אשר בשכם ויעבדו שם את הבעל המקומי כמשפט החוי יושב הארץ מעולם. אך השבט הנודד בירכתי נגב הוא שמעון עם לוי אחיו לא התגאלו בגלולי החוי ומסרת ישראל לא נשבתה אצלם מטהרה הראשון ולא תעו כתעות שבטי הצפון (בתולדות שני השבטים האלה הארכתי בספרי „שבטי ישראל" ואקיה לתת גם את פרי חקירתי זאת ב„המליץ" ואין פה המקום להאריך). ברבות הימים חלף רוח „בעלי שכם" ויאמרו לשום משטרם בארץ ולפרש את ממשלתם על כל שבטי ישראל עפ"י מקרה אחד, אשר רצו להשתמש

בו לתועלתם הפרטית. בין בני ירבעל אבי העזרי, אשר הושיע את ישראל מכף מדין, נמצא איש אחד ושמו אבימלך, אשר אמו היתה מבנות החוי אשר בשכם. אבימלך הטה את לב בעלי שכם להמליכו והם דבקו בו, אך לא באמת ובתמים, כ"א עשו זאת בערמה בחשבם, כי הם יהיו המושלים בארץ והמלך החדש יסור למשמעתם (מדברי יותם בן ירבעל: „אם באמת ובתמים עשיתם ותמליכו את אבימלך וכו'") אך אבימלך היה גבור חיל ולא חפץ להרכיב את בעלי שכם אלופים לראשו, לכן בגדו בו אחרי מלכו שלש שנים וימאסו גם בו גם בעמו, הם שבטי ישראל הנאמנים. וגעל בן עבד היה כנראה מבני החוי אדוני הארץ מלפנים ויעורר את בעלי שכם למאס גם באבימלך גם בעמו ולעבוד את אנשי חמור אבי שכם, לאמר, כי ישימו אותם לקצין ושר עליהם. בעת הרעה ההיא משך אליו אבימלך את השבטים הנודדים הרחוקים משכם, הלא הם שמעון ול"י, המקנאים לחרות ישראל ולדתו, ובעזרת יתר השבטים, אשר באו אליו לעזרה, עשה נקמות ביושבי שכם ויהרגם ויתץ את העיר. אחרי מות אבימלך נפזרו השבטים הנודדים על פני כל הארץ כבראשונה ואפרים התנשא על מנשה אחיו ויקח את עמדתו בשכם. ולמן היום ההוא נסבה שכם לאפרים, אשר התנשא על יתר שבטי בני ישראל.

עפ"י הדברים האלה נבין ג"כ, מדוע לא נזכרה לכידת העיר הנכבדה „שכם" בס' יהושע וגם בין ל"א מלכי כנען אשר הכה יהושע אין זכר למלך שכם, אף כי מקדם קדמתה היתה אחת הערים היותר נכבדות בארץ כנען, וגם במעשי האבות וגם בקורות הבנים יתר שאת לה כמעט על כל ערי הארץ. אברהם עבר בארץ כנען בראשונה עד „מקום שכם" עד אלון מורה ויבן שם מזבח — אות ומופת על יקר ערך המקום הזה בקורות ישראל, כאשר העיר כבר הרמב"ן ז"ל ע"ז בבאורו לתורה. ובקורות ישראל הלא נחזה, כי בשכם המליכו בראשונה מלך בישראל בימי אבימלך וגם רחבעם בן שלמה הלך שכמה, כי שמה באו זקני ישראל להמליכו, ומדוע נפקד מקום העיר הזאת במספר הערים, אשר לכדו בני ישראל בימי יהושע? ובעוד אשר כבוש יתר הערים כמו: יריחו, עי, ירושלים וחברון וכו' כתוב בס' יהושע ולפעמים גם שנוי בס' שופטים, נשכח זכר העיר „שכם" לגמרי ונגד זה יספר בס' שופטים בפרט, איך עלו בני יוסף „בית אל" וד' עמם וילכדו את העיר; שמע מינה, כי אך „בית אל" ולא „שכם" נחשבה בראשית כבוש הארץ לעיר הראשה בנחלת אפרים, כי ממעשי האבות נדע, כי אך אחרי אשר עזב יעקב ובניו את „שכם" באו לוזה היא „בית אל". גם ברשימת ערי אפרים ביהושע ט"ז תחסר העיר שכם ורק בין ערי הלוים הנמנות ביהושע כ"א תזכר לראשונה, אך משום הא לא איריא, כי כבר העירו מבארי המקרא שערי הלוים היו כהלכה שאין עמה מעשה. למשל העיר „גזר" נחשבת גם היא בין ערי הלוים שבפר' הנ"ל, אף כי נלכדה אך בימי שלמה ע"י פרעה מלך מצרים (מלכים א' ט טז). סוף דבר: מכל הדברים והאמת האלה נחזה נכוחות, כי מושב ישראל בשכם קדם לכבוש הארץ הכללי וכי בראשונה ישב שבט מיוחד במקום ההוא הנקרא בשם „שכם" בפי געל בן עבד—„מי אבימלך ומי „שכם" כי נעבדנו"? הלא בן ירבעל—לאמר: הלא מצד אביו עברי הוא — „עבדו את אנשי חמור אבי שכם"! — לאמר: עבדו את החוי אדוני הארץ בטרם נהיה לעם אחד את העברים; ובס' התורה יש רמז להזמורה הזרה בכרם ישראל במעשה „דינה" בת יעקב. כי הנה השם „דינה", אשר קראה לאה לבתה

זאת, יבא בלא כל טעם בצדו. אך משרש הפעל „דין" והוראתו בס' התורה נדע, כי קרוב הוא בהוראתו להפעלים „יסר" או „נקם", כמו: „דנני אלהים" „הגוי אשר יעבדנו דן אנכי" „כי ידין ד' עמו" וגם „דן ידין עמו" ר"ל, כי השבט הזה ינקם נקמת עמו מהפלשתים, ולפ"ז קרוב השם דינה להשם „נקמה" והוא ע"ש סופה שנעשו על ידה נקמות ביושבי שכם.

והנה אבי שבטי ישראל יחזה ברוח קדשו (בראשית מח כ—כב), כי אפרים יגדל ממנשה „וישם את אפרים לפני מנשה", ואחרי כן יוסיף לאמר: „ואני נתתי לך „שכם" אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד „האמורי בחרבי ובקשתי" הלא נראה עין בעין שסמן הוא לבנים, כי אבימלך אבי העזרי למטה „מנשה" לא יכל להציב לו יד בעיר „שכם" אך „לאפרים תנתן שכם „אחד" כמו חלק אחד — יותר מלכל אחיו, אשר לקחו כל שבטי ישראל יחדו מיד האמורי, כלומר, מיד החוי יושב שכם, כי לפעמים יבא „האמורי" כשם כללי לכל עמי כנען כמו בעמוס ב. „ואנכי השמדתי את „האמורי" מפניהם".

ובטרם אשים קנצי למלין אעיר, כי התוצאות שהעליתי הפעם בבנין אב ההיס-טורי במקצוע הזה הוא „מעשי אבות סמן לבנים" הן גם מעשה לסתור את הטיח התפל, אשר טחו להם חרשי משחית באהל יעקב, לאמר: כי ע"י התבוללות וטמיעה בין העברים ועמי כנען נוצר עם ישראל, כי מכלל הן אתה שומע לאו ומההתבוללות החלקית שהיתה בשכם, אשר הסבה מלחמה נוראה בישראל, עד אשר נשמד האספסוף כלו, נוכל להרוץ משפט, כי המקרה הזה היה יחיד במינו, וכל השבטים שמרו תמיד את זרע קדש מצבתם מכל משמר ובעמי כנען לא התערבו. וביחוד נאמנה לנו עדות התורה במעשי האבות שהיא כמסיחה לפי תומה וכל פניה וטנדנציה זרה לריחה. ואם חז"ל המחמירים יאמינו בעדות נכרי מסיח לפי תמו, הנכרים המקילין לא כל שכן שחיבים להאמין במסרת ישראל, במקום שהיא מסיחה לפי תמה!

דווינסק. יוסף אלחנן מעלאמעד.

מִכְתָּם.

שאלה: לָמָּה יָצְאָה גְזֵרָה, לִסְגֹּר דְּלָתַיִם
בִּמְקוֹם יַזְכִּיר „הוֹרֵשׁ" צִיּוֹן, יְרוּשָׁלַיִם,
מִטַּעַם רַב גָּדוֹל בְּעִיר אַחַת גְּדוֹלָה ? ...

תשובה: עַל כְּבוֹדוֹ פֶּן יִמְעַט יִפְחַד רַב זֶה פַּחַד,
פֶּן יִשְׁמַע הַגּוֹי כֻּלּוֹ וְשָׁבוּ לְצִיּוֹן יַחַד —
אָז יִקַּח מִמֶּנּוּ תֹּאַר „מְאוֹר הַגּוֹלָה" !

ווערזבאלאווא. מ. א. שוידינישקי.